

Sándor Iván

A hetedik séta a fikció erdejében

Gyáni Gábornak

Umberto Eco könyvet szentelt hat sétájának a „fikció erdejében”.

Megjegyezte, hogy nem Calvinóval, a *Ha egy téli éjszakán egy utazó írójával* kíván versenyre kelni, mert habár egy időben megjelent munkáik kapcsán a kritikák ezt feltételezték, azonban, írta, egyikük sem tudott arról, hogy min dolgozik a másik.

Eco hat sétája a dokumentum és a fikció találkozáspontjára az olvasót helyezi. A könyv hátsó borítójára írt kiadói ajánlás is ezt erősíti meg. Eszerint Eco a valóság és a fikció bizonytalan határmezsgyéjét vizsgálva megmutatja, milyen súlyos következményekkel járhat, ha a fikciót valóságnak vagy a valóságot fikciónak tekintjük. Vagyis, ha „rosszul olvasunk”.

Megjegyezném: és mi van akkor, ha az író a mindennapos munkájában nem gondol az olvasóra. Másra gondol. Például arra, hogy regényével miképpen hatolhat el a még fel nem tárt emberi (akár történelmi) sorshelyzetekbe.

Ha figyelmesen olvassuk Eco könyvét, akkor abból a rafinált gubancból, amit az olvasóra kacsintva létrehoz, kihúzható egy szál, amelynek nyomán ő is túllép a közvetlen (piaci) hatás megcélzásán, amikor arról ír, hogy „*az olvasó és a történet, fikció és élet közötti bonyolult összefüggésben talán egyfajta térképet nyerünk azokra az esetekre, amikor alszik a józan ész és szörnyek születnek*”.

* * *

Gyáni Gábor az európai tudományos diskurzushoz kapcsolódva arról ír, hogy „*a történelem látványa éppúgy fikció ... mint a kitalált történet maga, amit a regény ad közre. Innen tekintve a történetírás, amely hivatásából adódóan a tényszerű múltbeli valóságnak az igazság szerinti elbeszélése, nem kevésbé fikció, mint a képzeletbeli valóság reprezentációja, amelynek a regény az igaz és hatásos megjelenítője ... eljött az idő, hogy a ténybeliséggel hitelesíteni szokott igaz fogalmát felcseréljük végre a valószerű kategóriájával, hiszen megfontolásra érdemes érvek szólnak amellett, hogy a tény konstruált, és nem pedig eleve adott entitás*”.

Mit kezdjünk ennek összefüggéseiben Rilke évszázad előtt, s azóta is alkotói axiómaként kezelt híres gondolatával, miszerint „*rettenetes, hogy a tényektől sose ismerhetjük meg a valóságot*”.

A valóság a rilkei értelmezésben megegyezik az igazsággal.

Töprengeni érdemes a tényfogalom, a valóságfogalom mint eleve adott entitás, továbbá az igazságfogalom „helyzetváltozásairól”.

Meditációink nyomán talán így „tolódhat el” a rilkei fogalomrendszer: rettentés, hogy az igaznak feltételezett tények eltakarják előlünk az igaznak fikcionált valószerűt.

De menjünk tovább...

Gyáni Gáborral való korábbi dialógusunkban erről azt írtam, hogy ha a tudomány az igaz fogalmának a valószerűvel való felcserélését keresi, akkor mondhatjuk, hogy a regényíró a valószerűt próbálja (tágabb-érvényesebb) igaz-zá fikcionálni.

* * *

Példasor a műhelymunkából.

Az első világháború Piave menti csatáiról szóló sok hadtörténeti munka közül az egyik (Balla Tibor fejezete a *Magyarország az első világháborúban* – főszerkesztő Romsics Ignác) írja – a fejezet idevonatkozó részét sűríttem –: *„A nagy támadás 1918. június 15-én, hajnali három órakor nagy pergőtűzzel és gázlövésrel kezdődött. Az erdélyi 35., a budapesti 31., a nagyváradi 17. közös hadosztály nagyrészt magyar katonákból állt. Az átkelés a Piavén vaspontonokon és faladikokon történt. Az előbbiben 20, az utóbbiban 10 ember, plusz néhány evező utász fért el. A műszaki katonák jó része nem tudott evezni. Nagy veszteségek árán, állandó ellenséges tűz alatt két hídfőt építettek ki. A megáradt folyó a kiépített 14 közül tíz hidat elsodort. A 11. lovashadosztály szakaszán rövid idő alatt 400 ponton semmisült meg az ellenséges tűzben, a benne ülőkkel együtt. A magyar tüzérség gázlövésői gázmaszkok használatára kényszerítették az olaszokat. A 11. lovashadosztály folyamatos harcban állt. Az áradás miatt kilátástalanná vált a csapatok utánpótlása és ellátása. A harcokban az osztrák–magyar csapatok vesztesége mintegy 150 000 fő, 31 repülőgép, az olasz, angol, francia csapatoké mintegy 90 000 katona és 43 repülőgép volt.”*

Ezek „valószerű” (később feljegyzett) tények.

Haladjunk a fikció érdekében.

Több száz oldalnyi leírást olvastam el külföldi és magyar történészek munkáiból a Piave menti harcokról. Mire *Az éjszaka mélyén 1914* című regényem huszárra, Kiss Ádám megjárva az európai, nyugati és keleti frontokat, megérkezik a déli frontszakaszra, otthonosnak kellett lennem a hadállásokban, az olasz–francia csapatok létszámában, támadási terveikben, lövegeik tűzerejében, a francia külügyminiszter, Pinchon és az egyesített antanterők főparancsnoka, Foch marsall döntéseiben, ismernem kellett a Monarchia hadtestjeinek, a kereteikben harcoló magyar hadosztályoknak a számát, ellátottságukat, a gázlövegek használatát, hatását, a huszárezred részvételét a harcokban. Elengedhetetlen volt, hogy megismerjem az utászok feladatait is a fémkompok vízrebocsátásában, a facsónakok teherbírását.

Mindazt tehát, amiben (a fikcionált) Kiss Ádám már huszárhadnagyként részt vesz.

Sétálgassunk tovább a fikció érdekében, hogy tárgyunk lehessen nem a csata valószerű megörökítése, hanem a csata helyzeteibe vetett ember története (lelkialapota stb.), ami korábbi (fikcionált) sorsa folytatása.

„Dolomitgerincek. Szorosok. Barlangvájatok. Hegyi patakok. Zuhogók.

Ahol lehet, ügetésben a zászlóalj előtt a század, a magaslati síkságokon vágta-ban, a lejtőkön szárviisszatartással ereszkedve.

Kiss Ádám elégedett a lovával. A pihenőkben átkarolja a nyakát, szokása szerint megcsókolja a homlokát.

A távolból ágyúdörgés.

Már a puskalövések is hallatszanak, de a tüzekek és a gyalogság még láthatatlan.

Zöldi alezredes gyalogezrede támadásban.

Leereszkednek a folyóval párhuzamos nagy síkságra. Egyre több a holttest. Magyarok, osztrákok, szerbek, olaszok.

Lovas futár vágat el mellettük, megadja a Piave alsó folyásánál a gyülekezési pontot, még ötven kilométer, hajnalban kezdődik az átkelés.

A távolban, mint a madárijesztők, kinyújtott karral három alak. Amikor a közeliükbe érnek, integetnek. Az egyikük Ábel. Az olasz előőr s szakaszukra támadt, hárman maradtak, a lovaikat is kilőtték, hárman maguk mögé ültetik őket, karolj át fiam, mondja Kiss Ádám Ábelnek, a hegedű? hát az odalett, tudsz bálni a karabélyoddal? lőttem már veled, hadnagy úr.

A folyóparton Hajdú sorakoztatta a zászlóaljat.

Utászok érkeztek, pontonhidakat kezdtek építeni a gyalogságnak.

A tulsó parton az olasz és a francia ütegek tüzet nyitottak.

Nem volt föld, nem volt ég, víz sem volt, csak a becsapódások, robbanások, a mindent elborító füst. A pontonhidakon egymást taposták a szuronyt maguk elé szegezve rohanó bakák. Az utászok vízre lökték a csónakokat, kétszer annyi embert parancsoltak beléjük a tiszték az átkelés gyorsítására, mint amennyit elbírtak. A halottakat úsztatta az ár, a sebesülteket a drótakadályokra sodorta, megjelentek az olasz repülők, géppuskázták az átkelőket, a megmaradt csónakok és az úszó vaspononok elérték a tulsó partot, az életben maradtak felkúsztak a meredeken, beásták magukat, a huszárok ekkor indultak. Átkelés! Átkelés! ordította Hajdú, úsztatták a lovakat, kardhegygel lökdösték maguk előtt a hullákat, Kiss Ádám látta, hogy Ábel holttestét a túlpartra vetették a hullámok, felkapaszkodott a meredeken, fedezékbe parancsolta azokat, akik a századból átjutottak, a gyalogság rohamra indult, a tűzéréség a tulsó partról fedezte őket, estére viisszaszorították az olaszokat. Kiss Ádám Hajdú parancsára tartalékba vezette a kézitusa után életben maradt huszárokat egy domb mögött.

Hajdú magához rendelte.

Átadja, hadnagy úr, a századot a helyettesének.

Nincs helyettesem, százados úr, elesett.

A rangidős altisztnek...

Értettem...

A folyó közepső szakaszán felkészült egy hadosztályunk az átkelésre. Megszakadt velük a rádió-összeköttetés. Bennünket még elérték a törzsből. Azt az utasítást kell elvinni nekik, hogy a megadott időpontnál két órával később kezdjék a támadást, mert a tűzéréségünk gázlővedékei a mieinket is veszélyeztethetik. Ötven kilométerre vannak. Három órád van, hogy időben érkezzen.

Kiss Ádám ellenőrzi a hevedert, a patkókat, a tölténytáskát. Nyeregbe száll. Sík terep van előtte. Ha nem ugratja a lovat rögtön vágta-ba, könnyen elérhetik az

ellenség szórványos golyói. Átvág. Gázlót keres. Visszajut a másik partra. Erdő. A fák itt már védelmet nyújtanak. Ösvényt talál. Domboldal. Ereszkedik.

Feltáru a középső folyókanyar. Még egy magaslat. Felér.

A csapatok már a csónakokban. A többiek a pontonhidakon törnek át.

Tudja, hogy elkésett. Tudja, hogy nem ő késett el, az átkelést kezdték el a megadott időnél korábban.

A lova ágaskodik, le akarja vetni, használnia kell az erős szárhúzást és sarkantyúzást, hogy nyeregben maradhasson, engem félt, gondolja, mert a túlsó partról az ágyúk már lövik az átkelőket.

Leszáll. Leül a kavicsos partra. Bámulja a távoli kézitusát, szuronnal, karddal, puskatussal esnek egymásnak.

A messzeségben szürkészöld felhő.

A katonák mintha színpadon küzdenének, és szerepük szerint lassítaniuk kellene a mozdulataikat. Nehézkésen emelkednek a karok, a kardok óvatosan kaszabolják a levegőt. Mindkét oldalon megkezdődik a visszavonulás. A hátrálók a torkukat markolják. Köhögnek. Botorkálnak. A szél az ellenséges állások felé viszi a szürkészöld felhőt.

Talál egy pocsolját. Átnedvesíti a zsebkendőjét, szájára, orrára teszi.

Már nem szürkészöld, már sárgásfehér gomolygást fúj visszafelé a szél.

Szakít egy darabot az ingéből. Megnedvesíti azt is a pocsoljában. A ló tűri, hogy a fejére terítse.

Fatörzshöz köti a kantárt.

A nedves zsebkendővel az arcán elindul.

Kavicsos a lejtő, néha elcsúszik.

A halottak keze utolsó mozdulatukként a torkukon. A még élők vért köpnek. A haldoklók vízért könyörögnek.

Bedugult a füle. Az erősödő ágyúlövésektől kipattan.

Kaszabolja maga körül a levegőt. Még vissza tud nézni, látja, hogy a lova a mellső lábára ereszkedik.”

* * *

Akkor *érezem*, hogy erdei sétám vezet valahová, ha a leírt szöveg megjeleníti a bennem élő *látomást*.

Amikor Kiss Ádám visszanéz a lovára, s látja, hogy (mint egy lassított felvételen) ereszkedik a mellső lábára, habár a leírásban ez csak néhány szó, ám a pillanat látomásában a tágabb léthelyszín is megjelenik: a háború örvénylésében elvesző sorsok...

Hetedik sétám térképe Proust felismerésével rajzolható meg: az írói „látomás-mód, annak az általunk látott egyedi univerzumnak a feltáruulása, amit mások nem látnak”.

Nem – Eco módján – közvetlenül gondolunk az olvasóra.

Ama *egyedi* univerzum feltáruulása helyet készít sok-sok egyedi (olvasói) univerzum számára is.

* * *

A regény megjelenése utáni hetekben elismerő e-mail levelet kaptam debreceni olvasómtól, Hornyik Lászlótól. Annak igazolására, hogy mit nyújtott számára

Az éjszaka mélyén 1914, elküldte András nevű nagyapja (némileg általa rendezett szövegű) visszaemlékezését a piavei csatára.

„A szemben állók pontos információkkal rendelkeztek a támadás tervéről, ezért aztán a tüzérségi előkészítés után a Piave folyón átkelő gyalogságot olyan pergőtűz fogadta, amilyenre még nem volt példa. András mellett már nem egyesével haltak meg a társak, hanem tucatjával omlottak bele a megáradt folyó zavaros vizébe. Neki sikerült azért a folyón átkelnie, de visszanézve biztos volt benne, hogy arrafelé nincs út többé, itt kell elpusztulnia.

Odaát valahogy meghúzták magukat a szerencsés kevesek, várták, hogy mi a további parancs. Hadtápként az éjszaka egy szállítmány kenyér, valamint egy hordó rum érkezett a túlpartról, a kenyeret azonban az utolsó pillanatban elsodorta a víz, csak a rumot sikerült nagy nehezen átmenteni. András és egy társa küldetése az lett, hogy a hordó rumot derékszíjjal átfűzve továbbvigye az előttük harcoló bajtársaknak mint hadiellátmányt. Szállítás közben többször el kellett dobniuk a hordót, s hasalni a gránátok elől, de valahogy mégis megérkeztek az első géppuskaszakaszhoz, akik örültek bár a rumnak, de fölöttébb hiányolták mellőle a kenyeret. Kérdezték még, hogy mikor jön a váltás, ők lelkesen biztatták a géppuskásokat, hogy rövidesen, de erről maguk is tudták, hogy annyit ér csak, mint a haldoklónak a feltámadás közeli lehetőségéről szónokolni.

A következő pár nap a kölcsönös tűzharcról, előrenyomulásról és visszavonulásról szólt, váltakozó eredménnyel, mindkét fél ezrével áldozta fel bakáit a tűzben, de számottevőbb veszteséget mindenképpen a Monarchia által vágóhídra küldött ezredek szenvedtek, srapnel, gránát és a kítűnő találmánynak bizonyult dumdungolyó hatásaként, mely utóbbi arról volt nevezetes, hogy nemcsak behatolt az ellenség testébe, de ott még utógyújtás segítségével fel is robbant, így tüntetve el végleg az áldozat személyazonosságát. Mivel nyár volt, a lövészárkokban elpusztult, szögesdrótokon fennakadt katonák tetemei pár nap után rettenetes bűzt kezdtek árasztani, a legyek és szúnyogok milliárdjai pedig végképp elviselhetlenné tették a kúsó-mászó-bujkáló katonák életét.

Június 21-én reggel András mellett robbant egy gránát. A légnomás beledobta őt egy rozsdás, vízzel teli aknagödörbe. Hanyatt fekvé, sárral és vérrel lepetten, eszméletlenül feküdt. Órákkal később egy szanitéc megfogta a kezét.

– Te! E’ még itt él! – szólt oda társának, és vállára emelve biztonságos helyre cipelte őt az ellenség tüze ellenére.”

A maga „*egyedi univerzumára*” emlékező katona átélte „tényei” (valószerűi) organikus belehelyezhetők a regényírói látomás egyedi univerzumába a fikció és az olvasó találkozási lehetőségének egy változataként.

* * *

Két további példa a fikcióban feltárolt egyedi univerzum látomásának és az egyedi (olvasói) sorsnak a találkozására.

Az egyik.

A *Követésben* az 1944 végi események nyomában jár a kétezres évek Emlékezője. A múltban vele, mint tizennégy éves fiúval együtt bujkáló leányka neve (a valóságban): Sonja. Ám mivel a regény jelen idejű fikciójában is meg kell jelennie,

holott tényszerűen abban Sonja már nem volt jelen, új nevet kapott (a múltba visszamenőleg is): Vera.

A regény megjelenése utáni hónapokban a már idős Sonja egyik lánya a szöveg alapján (helyek, utcák, események) sejteni kezdte, hogy a regény Verája tulajdonképpen nem más, mint az anyja: Sonja.

Az egyik későbbi olvasótalálkozón ifjú hölgy dedikációt kér. Azt mondja, így írjam: Vera unokájának. De a Verát ugye tegyük idézőjelbe, mondom. Bólint.

A fikció segíthet az olvasónak – anélkül, hogy az író *közvetlenül* gondolna rá munkája közben – abban, hogy követhesse erdei sétájában.

A második.

1918. nyár végén Pinchon francia külügyminiszter és a már említett Foch marsall, az egyesített antanthaderők főparancsnoka koccintanak a győzelemre. És a békére, mondja a külügyminiszter. A Marsall elgondolkozik. Ez nem béke lesz, mondja, csak fegyverszünet, úgy húsz évre. John Keegan, aki a jelenetet leírja hatalmas hadtörténeti könyvében, hozzáteszi: csak néhány hónapot tévedett.

Bertolt Brecht ama néhány hónapnyi „tévedéssel” egy időben vizionálja fikciójában, a *Kurázsi mamában* a háború folyamatos végeérhetetlenségét. A dráma sok-sok színpadi előadása után 2012-ben, a legújabb bemutaton (Radnóti Színház) Zsótér Sándor rendezésében a néma Katrin nem dobolással figyelmeztet az újabb vészre, hanem riasztó erővel egy szerb dalt szólaltat meg, áttaszítva a drámaírói fikciót (a legújabb történelmi tapasztalatok alapján) egy további rendezői-színészi fikcióba. Foch marsall *tényszerű* szavai, Brecht *látomása* után ez magával ragadja a nézőt (olvasót) a balkáni háború sok-sok egyedi történetébe.

Azért ne hagyjuk említés nélkül, hogy az író (a színházi ember) a tény valóságából a *formával* keresi a fikció látomásának igazságát: nyelv, szövegritmus, bekezdéstechnika, hosszú-rövid mondatok váltakoztatása (színpadon az eszközök arzenálja).

Ama erdőnek hatalmas a kiterjedése. Nem hat-, nem hétszázévi. Benne ébredünk, térünk nyugovóra, álmodjuk regényeinket.

Pomogáts Béla

Rekonstrukció és parabola

Sándor Iván: A futár

A történelmi regény gondjain és lehetőségein elmélkedve Sándor Iván Engels egy levelét idézi, amely a történelem alakulásával vet számot: „*a végeredmény mindig sok egyes akarat összeütközéséből származik [...] vagyis számtalan egymást keresztező erő, az erőparalelogrammák végtelen csoportja működik, amelynek eredője – a történelmi eredmény – ismét úgy tekinthető, mint egy a maga egészében tudat és akarat nélkül működő hatalom terméke. Mert azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza, és azt, ami kialakul, senki sem akarta.*” Ennek a szövegnek a szerzője, igaz, nem tartozik a mostanában sokat idézettek közé, a kifejtett gondolat azonban, úgy vélem, mindenképpen meggondolkodtató, minthogy arra világít rá, hogy a történelem menete-alakulása racionálisan sohasem tervezhető, és még kevésbé kiszámítható. Tulajdonképpen ilyen tapasztalatokat szerezhettünk mi is, akiknek a magyar történelem utóbbi két-két és fél évtizedes alakulásán kellett időnként töprengenünk. Mindenesetre a tények és a folyamatok eleve adott kiszámíthatatlanságának, bizonytalan kimenetelének sokszoros tapasztalata nyomán arra kell gondolnunk, hogy az imént idézett megállapítás alighanem új feladatot tűz a történelmi regényíró elé: nemcsak írónak, kutatónak is kell lennie: fel kell derítenie az egymást keresztező érdekeket és erőket, a különálló akaratokat, a korszak vagy az esemény bonyolult: szociális, nemzeti, ideológiai struktúráját kell rekonstruálnia. Ez a rekonstrukció, mondhatnám, a történelmi regényíró munkáját két körben is kijelöli: egyrészt mindig közel kell férköznie az események világához, és lehetőleg minél több adatot, összefüggést kell feltárnia, másrészt valamiféle egyéni vízióval kell rendelkeznie az adott történelmi korszak jellege, természete, értelme, mondhatnám bölcséleti tanulságai felől. Minden igazán jelentékeny történelmi regény egyszerre és egymással elválaszthatatlanul összeszővődve részben történelmi rekonstrukció, részben történelmi parabola.

Erre a rekonstrukcióra, egyszersmind parabolaalkotásra vállalkozott közel négy évtizede Sándor Iván *A futár* című regénye alig kétszáz lapján. Az 1848–49-es magyar szabadságharc lefolyásának és elbukásának bonyolult szövevényét közelítette meg, ahogy a végeredmény: a tragikus, és tulajdonképpen elkerülhetetlen vereség az egymással birkózó érdekek és egymást semlegesítő erők küzdelméből végül is kialakult. Ez az írói szándék szabta meg a regénykonceptiót. A regény szerzője nem indíthatta cselekményét Pesten, a forradalom tűzfészkeiben, mert akkor elsikkadt volna az események menetét megszabó nagy történelmi konfliktus, az, amely Magyarországot és a nemzetiségeket, részben az osztrák udvar ravasz politikájának eredményeként, szembeállította egymással. Márpedig ennek a konfliktusnak az eseménysorozata nemcsak a szabadságharc történelmének alakulására, végső kimenetelére nyomta rá a bélyegét, hanem a mögöttünk álló két vagy több évszázad nemzeti és kelet-közép-európai történelmének menetére is, nem

egy pusztító tragédiát, közöttük a történelmi Magyarország trianoni bukását generálva. A forradalomtól távol: Temesvárott indul a történet és mindvégig Erdélyben zajlik, nemzetiségi vidéken, nemzetiségi ellentétek, gyűlölködések és küzdelmek keresztjezi pontjain. E küzdelmeket a kor történelmi dokumentumaiból ismerte meg Sándor Iván, főként Csutak Kálmán honvéd ezredes: *Adatok az 1848/9 évi szabadságharc-, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról* című 1868-ban megjelent (ma már alig hozzáférhető) emlékiratából, amely a román felkelők és a magyar sereg között az Erdélyi-középhegységben folyó harcokról számolt be. Az egymás ellen feszülő erők, az egymással vetélkedő érdekek, az egymást keresztjező és kioltó történelmi akaratok bonyolult szövevényét vizsgálta Erdély „kísérleti telepén”.

Csutak Kálmán alakjánál, történelmi szerepénél és sok tekintetben forrásmunkának számító művénél egy pillanatra megállnék. A feljegyzések írója (ahogy ez Bona Gábor *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49* című számos eligazítással szolgáló életrajzi gyűjteményében olvasható) 1820-ban Makón született, jogot végzett, ügyvédi irodát tartott fenn, emellett gazdálkodott, a szabadságharcban erdélyi katonai egységeknél szolgált, 1849. április 1-jén alezredessé léptették elő, Világosnál esett fogságba, az orosz parancsnokság átadta az osztrák hadseregnek, Aradon tizenhat évi sánck munkára ítélték, 1857-ben kegyelmet kapott, a kiegyezés után a honvédelmi minisztérium irodaigazgatója lett, 1896-ban halt meg. Imént említett visszatekintése az erdélyi háború igen fontos történelmi forrásmunkája, emellett azzal is felhívta magára a figyelmet, hogy rendkívül tárgyilagos módon, szembefordulva a mindinkább terjedő legendákkal, az erdélyi háború igen tárgyilagos (nemegyszer önkritikáig jutó) történetét és elemzését adja. Érdemes néhány mondatot idézni munkájának bevezetőjéből: *„Azért tevém föl magamban, hogy megváróm a minden felől árvizként rohanó könyvek kiadását, mivel úgy valék meggyőződve, hogy az Erdély havasai ellen vezetett minden hadjáratot más, de minden esetre az eseményeket jól ismerő egyén által híven fognak előadatni, mely esetben nekem csak is némely, s kivülem más által nem tudható adatok tisztába hozatalára kell vala szoritkoznom. De minthogy ebbeli várakozásomban csalódtam, kénytetve érzem magamat, hogy bár járatlanul is az annyira előre haladt írói pályán, tollhoz nyuljak; s az események hulláma által előidézett valót leirjam a maga meztelenségében, úgy miként azok valóban történtek.”*

Sándor Iván történelmi regénye maga is elfogulatlan és tárgyilagos ábrázolásra törekszik, nem egy újabb negyvennyolcas legendát akar kialakítani (mint annyi történelmi regény, akár a mögöttünk álló fél évszázadban), inkább az események tárgyilagos, kritikus, tehát korszerű értelmezésére törekszik, valójában abban a felfogásban, amelyet a szabadságharc eseményeit bemutató és elemző újabb történelmi irodalom (a korábbi korszak által adott, jóindulattal „romantikusnak”, kevésbé jóindulatúan „manipulatívna” nevezhető kép után olyan történészek kezdeményezték ezt, mint Spira György, Varga János, Urbán Aladár és Hermann Róbert – a többi között). Ez a történészi nézőpont adott lehetőséget arra, hogy a szakma valóban számot vessen az 1848–1849-es események minden fontosabb vonatkozásával, és miközben nem hagyja homályban az események hősi jellegét, és megörökíti azokat az önzetlen küzdelmeket is, amelyek a korszak legendás hőseihez fűződnek, felhívja a figyelmet a tévedésekre és mulasztásokra is, például a magyar kormányzat elhibázott nemzetiségpolitikájára, amely végül is radikálisan gyengítette az ország ellenálló képességét, és hosszú távon előkészítette a hét évtizeddel később bekövetkezett trianoni tragédiát.

A regény, mindenekelőtt az erdélyi események megvilágítása és elemzése során, ezeket a történéseket és folyamatokat ábrázolja. Az 1848–49-es események: a temesvári zsidók kiűzése, a magyar sereg harcai, a román felkelés, a magyar–román megegyezés kísérlete és végzettszerű kudarca, a tragikus abrudbányai események, és végül a vereség, amely

magyarnak és románnak egyaránt szolgásgát hozott, az egymás ellen viselt küzdelemben kis híján elveszõ kelet-közép-európai népek közös történetét mutatja be. Mindig a történelmi események rendkívül hiteles ábrázolásával, a rendelkezésre álló források (nem csak Csutak Kálmán munkájára gondolok) hozzáértõ felhasználásával. A „történelmi térnek” ugyanakkor általánosabb jelentése van. Ebben a regényben valójában a Duna-völgyi népek sorskérdéseirõl esik szó: arról, hogy külön érdekeiket milyen makacsul próbálták egymás ellenében érvényesíteni, hogy a történelem „ravaszága” és a nagyhatalmak fondorlatos politikája következtében hogyan lehetett kijátszani õket egymás ellen, arról a szerencsétlen és csak közös bajokat okozó helyzetrõl ad képet, amelyet bátran a Dunatáj „történelmi nyomorúságának” nevezhetünk. Annak idején a huszadik század számos kiváló magyar gondolkodója, hogy csak Ady Endrére, Jászi Oszkára, Németh Lászlóra és Bibõ Istvánra utaljak, vizsgálta és írta le igen kritikus módon ezt a „történelmi nyomorúságot”. Sándor Iván legjobb hõsei: Eõsi János és a magyar szabadságharc román katonája, Nicolae Stancu valójában felismerték ennek a „nyomorúságnak” a veszélyeit, azt is, hogy a biztonság, az igazság és a jog csak akkor érvényesülhet, ha minden nép, nemzet és nemzetiség egyaránt részesül benne. *„Amíg egyetlen családot fenyegetés érhet nemzetisége vagy vallása miatt – mondja a román tiszt –, addig egyikünk sincs biztonságban.”* Ezt a történelmi felismerést sugározza a regény.

A vizsgálat és a felismerés körül valódi történelmi erõk mûködnek, valóságos események zajlanak. Sándor Iván erénye, hogy az általános kelet-közép-európai történelmi igazságot úgy volt képes példázatos módon megfogalmazni, hogy nem csorbította közben a történelmi kép épségét. Hogy a célzatosság és a parabolaalkotás érdekében nem tett a tényeken, a történelmi rekonstrukción és a regényvilágon erõszakot. Ezt a regényvilágot nagyrészt a fõhõs: Eõsi János rokonszenves és eleven emberi egyéniségének ábrázolása teremtette meg. Eõsi a „történelmi térhez” tartozik, de némiképp a felrajzolt modellen kívül áll: családja a „zsidózó” székelyek közül származott, akik a szombatosok ivadékai voltak, és valójában kívül álltak valamennyi erdélyi nemzetiségi és vallási kategórián. Erdélyi-bánsági-zsidó-magyar identitása révén Eõsi János is némiképp kívül áll a körötte élõ társadalmon: csatlakozása a magyar szabadságharchoz személyes választás eredménye, szabadon választja elkötelezettségét, a küzdelmet, végül a vértanúhalált. Alakja nem tipikus és nem általános, hanem „különös”, abban az értelemben, ahogyan Lukács György esztétikája határozta meg a „különösség” fogalmát. És ezért az õ sorsából jobban beláthatók és értékelhetõk a „történelmi tér” meghatározó ellentmondásai. Ám az, hogy nem marad meg pusztán szemlélõnek, távoli rezonõrnek ezek között a bonyolult konfliktusok között, arra utal, hogy a regény nemcsak a történelmi kép igazságát keresi, hanem az emberi magatartás: az etika igazságát is. Ez az igazság egyszerre követeli meg a józan vizsgálatot és az etikus cselekvést. A történelmi vizsgálat következetessége és az elkötelezett cselekvés ökonomikus ábrázolása emelte Sándor Iván regényét a jelentõs könyvek közé.

Gyáni Gábor

1914 – a „szokásos idő” jele

Sándor Iván: Az éjszaka mélyén 1914

Nem meglepetés, látva a történelmi regény mai divatját, hogy Sándor Iván is visszahelyezi a regényidőt a történelmi múltba. Az író ez irányú érdeklődése egyébként is régi keletű, a hetvenes évek elejéig követhető, amikor megírja *A vizsgálat iratai. Tudósítás a tiszaszlári per körülményeiről* című esszékönyvét, valamint *A futár* című regényét. Mindkét könyv 1976-ban lát napvilágot. Más módon is foglalkoztatja őt ugyanakkor a múlt, hadd utaljunk ezúttal eszmetörténeti kalandozásaira, melyeknek az egyszerre gondolkodó és író Németh László a témája (*Németh László üdvtana tanulmányainak, drámáinak, önvallo-másainak tükrében*, 1981; *A Németh László-pör*, 1986). A neki szentelt esszékötetek méltók a választott tárgyhoz, magához Némethhez, aki a sokféle műfajban való egyidejű jártasságot tekintette a szellemi kreativitás igazán fontos forrásának.

A historikus, de nem historizáló Sándor Iván ráadásul olykor az irodalomtörténet csábításának is enged. „*A fel nem fedezett Bánk bán*” alcímmel „*Műértelmezést*” jelentet meg (ez egyben annak a könyvsorozatnak is a címe, ahol a *Vég semmiség* című könyve 1998-ban napvilágot lát). Egyszersmind sűrűn ír hamisítatlanul történelmi regényt, jóllehet nem mindig egyféléit. Amikor 1848–49 erdélyi históriáját regényesíti meg (*A futárban*), vagy amikor a 18. század végi elit világába kalauzolja az olvasót (*Századvégi történet*, 1987) kvázi-történészként jár el, miközben persze képzeletbeli történetet beszél el, ami tele van költött figurákkal, kitalált helyzetekkel és az író által alkotott dialógusokkal és monológokkal. Ehhez alaposan tanulmányoznia kell az ábrázolt kort, ami források és történeti munkák kitaró tanulmányozását követeli meg tőle. Hiszen így remélheti csupán, hogy korhú módon fikcionalizálhatja a múltat, ami részben kezeskedhet is a történeti elbeszélés hihetőségéért. Tudvalevő ugyanis, hogy „*a történelmi regény egyik alapvető fikciósabálya, hogy bármennyi képzelt személy szerepeljen is benne, minden egyéb többé vagy kevésbé meg kell hogy feleljen annak, ami az illető kor való világában történt*”. (Umberto Eco: *Hat séta a fikció érdekében*. Bp., 1995. 149.)

Merőben másként fest a helyzet, ha csupán a személyes, olykor azonban történelemként (is) ható múlt képezi a regény témáját, mint a *Drága Liv* és különösen a *Követés* című fikcionális történetek esetében. Ez utóbbi a kamaszkorú Sándor Iván saját története (is) egyúttal, amellet hogy a második világháború egyik fontos epizódjának, a zsidóüldözésnek regényesített elbeszélése. *Az éjszaka mélyén 1914* című regény látszólag történelmi regény (az előbb mondottak értelmében), valójában azonban a múltnak az a fikcionális megragadása, amely nem befejezett történelemként idézi meg a múlt nevezetes epizódját. Ha a történelem definitív értelemben a lezárt múlt (amennyiben lehet egyáltalán beszélni ilyenről), akkor Sándor új regénye nem ezzel, hanem azzal a másik múlttal foglalkozik,

amelyik máig sem ért véget. S ezen a ponton bevezetünk egy tudományos fogalmat, hogy értelmezhezzük a dolgot. „Sodródó hasadék” (floating gap) névvel illetik újabban a múlt azon tartományát, amelyet még nem a történeti, hanem a kollektív emlékezet tart életben. Olyan múlt ez, amelyet azonban nem csak a személyes tapasztalatok és élmények szüntelen emlékezetben tartása éltet, hanem amit már a történetírás vagy éppen a történelmi regény, a történelmi film vagy az ikonográfia is kezd témájává tenni. *„Olyan emlékekről van [tehát] szó, amelyekben az ember a kortársaival osztozik.”* (Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp., 1999. 51.)

Amikor a múlt emlékezetben tartása még útban van csupán a kulturális emlékezet konstrukciója felé, az emlékezés továbbra is őrzi azt a különös aurát, ami a mindenki számára személy szerint adott, a közvetlen (nagyreszt vagy kizárólag szóbeli) kommunikáció révén hagyományozott tapasztalatot foglalja keretbe. A kortársi élmény- és tapasztalati közösségek múltról alkotott képzetei, valamint az utókor kulturális (történetírói, szépírói, ikonográfiai stb.) szimbolizációi között megfigyelhető törés nem pontszerű, hanem folyamatos eredménye: ez a folyamat a sodródó hasadék, amely ideig-óráig konzerválja az élmény jellegű múlt jelenbeli aktualitását, a neki megfelelő szellemi érzékenységet és magas érzelmi hőfokot. Ha jól belegondolunk, a 20. század magyar és európai történelmi eseményeinek többsége, kivált az első és a második világháború, a kollektív emlékezetnek ebben a végső, egyszersmind átmeneti tartományában foglal (továbbra is) helyet.

A második világháborús (magyar) múlt ezen különös utóéletbeli meghatározottsága nem szorul talán bővebb magyarázatra. Más viszont a helyzet az első világháborúval, amely a lezárt múlt történelemként ható emlékeként kerül elsősorban szóba. Ezt a feltevést azonban többen is megkérdőjelezzik újabban. A francia történetírásban, és számos más nyugat-európai történetírásban szintén újabban megérlelődött az a felismerés, miszerint az első világháború nem is annyira történelem, mint ahogyan hinné véltük eddig. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy ezt a múltat *„ma mindennél jobban megérteni akarnánk”*, ahelyett hogy egyszerűen elkönyvelnénk, mint a múlt tisztán történelmi eseménysorát. (Stéphane Audoin-Rouzeau – Annette Becker: *1914–1918, az újraírt háború*. Bp., 2006. 19.) Jóllehet nincs ma már élő tanúja a Nagy Háborúnak, és a vele kapcsolatban létrejött valamikori kommunikatív emlékezet is jó ideje elenyészett. Hol vannak azok az idők, amikor a szülők és nagyszülők háborús meséit hallgathatták nap mint nap (a két háború közötti) utódok. A Nagy Háború ennek ellenére ma újfent olyan, a jelen számára megint aktuális múlt, amely személyes múltunkként nyer értelmet, és e minőségében emlékezeti közösség(ek)be tudja rendezni a jelen társadalmát. Közvetve erről szól egyébként a hazánkban ma újraéledő Trianon-kultusz is (vö. Gyáni Gábor: *Nemzet, kollektív emlékezet és public history*. Történelmi Szemle, 2012/3.).

Ezt a leginkább a sodródó hasadékban tenyésző emlékezeti kultúrát ez esetben döntően intellektuális gondok és megfontolások táplálják. A mai világunkat mélyen átható válsághangulat eredete után kutatva jut el Sándor oda, ahol befejezett történelmet talál ugyan, amiben azonban a jelen égető problémáit is tetten érheti. Nem más ez, mint a nyugati világ kulturális identitásának megroppanása, amit *„az évezredes európai értékek roncsoltságaként”* és *„katarziszra való képtelenség”*-ként tudatosít. *„Ezek határozzák meg a mai szellemi-kulturális-mentális állapotokat.”* (A továbbélő huszadik század. In: Sándor Iván: *A várható ismeretlen*. Szeged, 2009. 69.) Katasztrófa-ként, hanyatlásként és tragédiaként szól erről, a folyamat kezdetét pedig a 20. század elejére datálja. Samuel Beckett-re hivatkozik ennek kapcsán, aki a *Godot-ra várva* egyik szereplőjének szájába adva, *„néhány mondatával arra utal, miszerint a katasztrófára »régebben kellett volna gondolni, egy örökkévalósággal ezelőtt, 1900 körül«*. (Hosszú a múlt árnyéka – a jelen árnyéka is hosszú. Sándor Iván beszélget Ménesi Gáborral. Kritika, 2012/7–8. 10.) Ne feledjük továbbá azt sem, hogy a *Követés* élén szintén egy, Beckett említett

darabjából származó idézet áll mottó gyanánt. „Hagyjon már békén ezekkel az időre vonatkozó kérdésekkel! Nincs semmi értelmük.”

Többen és mind gyakrabban hirdetik manapság, hogy a 20. század ténylegesen az első világháborúval vette kezdetét. Jellegetes érvelés kíséretében fejt ki ezen elgondolását François Furet. „Az 1914-es háború ipari és demokratikus. Mindenre lesújt, olyanmódon, hogy Németországban vagy Franciaországban kevés olyan család van, amelyik nem vesztette el vagy az apát, vagy a fiút. A túlélőkben a háború feledhetetlen élményeket hagyott, amelyek az elkövetkező években egész polgári tevékenységükben ott kísértettek.” (Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Bp., 2000. 68.)

Hozzátehetjük ehhez, hogy az eseményt követő fejlemények (a két háború közötti jobb- és baloldali diktatúrák, a második világháború) teszik a Nagy Háború ma kivételesnek tekintett jelentőségét, így értett jelentését számunkra magától értetődővé. Ez rejlik tehát amögött az írói szándék mögött, hogy regényben adjon számot a valamikor megesett dolgokról, amelyek azonban ma sem vesztették el emberi aktualitásukat. Hiszen, ahogyan a tisztaeszlári kötet második kiadásához illesztett utószóban írja Sándor, „a sorsok, a helyzetek megismélik önmagukat. A történelem is”. (A vizsgálat iratai. Tudósítás a tisztaeszlári per körülményeiről. Bp., 2004. 150.)

A jelen és a múlt ilyenén összekapcsolódása emlékezeti munka eredménye. Ez okból sem képezheti tehát az első világháború történelmi, hanem sokkal inkább emlékezetregény tárgyát, bármily furcsának tűnik is ez első hallásra. Tudvalevően messze kerültünk ugyanis ennek a múltnak a közvetlen élményvilágától, és persze attól is, ami a rá utaló kommunikatív emlékezetnek felelt meg egykoron. Tekintve azonban, hogy a huszadik század (főként az, ami 1914 utánra esett belőle) a maga egészében sem felel meg a szó megszokott értelmében vett történelem fogalmának, nincs abban semmi meglepő, hogy az első háború helye is mindmáig ott van a kollektív memória hatókörében. E ténynek komoly következményei vannak a regény szerkezeti felépítésére nézve is.

A regényről eddig megjelent kritikák között akadt olyan, melynek szerzője kifogásolta a szerző jelen idejéhez kötött kerettörténet és a múltban játszódó fő történet egybeszerkesztését. „Nos, talán éppen erre a kerettörténetre nem szorulna rá mindenképpen Sándor Iván új regénye.” (Bazsányi Sándor: Ügésben, vágásban, szárviisszatartással. Élet és Irodalom, 2012. július 20. 21.) Azért sem, szól tovább a gondolatmenet, mert „kissé leválik az első világháború világról az első világháborús nyomok után kutató elbeszélő, valamint a neki mesélő Illés K. András (Kiss Ádám gyerekének féltestvére) világa”. (Uo.)

Ha magunkévá tesszük azt a feltevést, hogy az első világháború még nem tisztán történelem, akkor bizony védhetőnek tűnik a regény Bazsányi által bírált szerkezeti megoldása. Ha minden, ami 1914 és 1918, sőt, ami közvetlenül ezt követően történt, a sodródó hasadékok megújuló emlékként nyer(het) fikcionális megfogalmazást, akkor a regénybeli kerettörténet úgyszólván nélkülözhetetlen a történet elmondása szempontjából. Jelzi, hogy így férhetünk hozzá csupán a múlt nekünk való értelméhez, amit megérteni, semmint magyarázni szeretnénk. Az első világháborúban testet öltő múlt ugyanis, hatását tekintve, korántsem enyészett még el, mivel „hosszú a múlt árnyéka”, ahogyan „a jelen árnyéka is hosszú”.

Két megjegyzést fűznék a regényszerkezet innen adódó problémájához. Sándor korábban is élt már ezzel a narratív fogással. Ezt illető döntése feltehetően abból a felismerésből fakad, hogy a fikcióban megjelenített múlt innen van még a történelmen. Ilyen irányban indult el már a *Drága Liv* című regényével is, hogy a *Követésben* tegye teljessé a dolgot, ahol – minden forráskutatás (Carl Lutztól idézett szöveg) dacára – határozottan az emlékezőtechnikának rendeli alá a (személyes és tágabb) múlt regényes elbeszélését. Ő maga is tisztában van ennek a sajátos regényírói módszernek a tartalmi meghatározóival.

„A mai történelmi regény korántsem a múltról beszél. Sokkal inkább a folyamatos emberi helyzetről, mint létezésformáról.” (Daniellával a vonaton. A Követés naplója. Szeged, 2006. 39.) A korábban megjelent regényéről pedig megjegyzi. „A Drága Liv (2002) poétikai centrumában az áll, hogy ténye-e az, amit ténynek tekintünk, emlék-e az, amit annak érzünk, van-e valóságos múlt, hányfélekélet lehetnek az emlékeztetők.” (Uo. 43. Kiemelés tőlem – Gy. G.)

Ha az első világháború legalább oly mértékben emlékezeti, mint („csupán”) történelmi tény, akkor a róla szóló fikcionális beszéd is a kommunikatív emlékezet közegeiben reked, hiába telt el száz év az esemény bekövetkezése óta és ezzel együtt az esemény élő (kommunikatív) emlékezete is régen kimúlt már azóta. Holott Sándor komolyan veszi a feladatot, hogy történettudományi forrásból is merítsen az első világháború katonai, politikai és diplomáciai historikumát illetően. Nagy haszonnal forgatja John Keegan összefoglaló munkáját, Romsics Ignác és Szabó Dániel szöveg- és tanulmánygyűjteményeit, vagy Stéphane Audoin-Rouzeau és Annette Becker szerzőpáros munkáját és még sok egyebet. Ez azonban nem életbevágóan fontos ezúttal. Ha ugyanis *Az éjszaka mélyén 1914* nem „igazi” történelmi regény, akkor nem az kezeskedik elsősorban a fikció igazságaért, a regénybeli történet hihetőségéért, hogy az ott megjelenített valóság megfelel-e vagy sem (többé-kevésbé) annak, ami az illető kor való világában történt. Sok minden egyébként ténylegesen nem felel meg neki, ez azonban nem okoz zavart az írói mondanivaló igaza szempontjából. A kinti (a történelmi) és a benti (a fikcióbeli) valóság eltéréseire később még visszatérek.

S miért nem támaszkodik vajon az író, ha nem is éppen a szóbeli, de legalább az írott memória, a kollektív (kommunikatív) emlékezet tanúságtételeire? Korábban már megtette ezt, a tiszaezlári vérvádról szóló esszékönyvében például, ahol az események után *kilencven évvel* (!) is alkalmazta az oral history módszert, amikor kifaggatta a valamikori történésekről a nemzedéki élmények örököseiként még akkor is vallani képes emlékezőket. A helyzet azonban ez alkalommal másképp fest. A helyi emlékezet, amely Tiszaezlár esetében a nagytörténelemmé vált helyi eseményt tartja hosszú időn át életben, kétségkívül tartósabban vitális (egyúttal őrzi kommunikatív jellegét), mint a már eleve nagytörténelemként zajló első világháborús eseménysor, és annak emlékezeti utóélete.

Marad tehát a történelmi tudat, melyet döntő mértékben a történetírás formál és teremt; rajta kívül ott van még a tárgyi rekvizitumok és leletek összessége is, amely valószerűen, sőt naturalisztikusan idézi fel a könyörtelenül múlt időt. Kitüntetett hely illeti meg az utóbbiak sorában a vizuális jeleket, mint különleges történelmi és emlékezeti dokumentumokat. Korunkban a fénykép (majd pedig a film) vált a mnemotechnika egyik leghatásosabb eszközévé, amely azontúl, hogy nagy számban áll rendelkezésünkre, élethűen képes felidézni az elmúltat.

Nem csoda, ha Sándor, az újabb, immár nem kifejezetten történelmi regényeiben, a *Követésben* és mostani prózájában, oly nagy szerepet szán a fényképeknek azért, hogy általuk (is) rekonstruálhassa a múlt elbeszélte valóságát. A történelmi élmény és tapasztalat feltámasztása – szóbeli közvetítés hiányában – ezúttal tehát részben vagy egészben vizuális jelek révén, vagyis az „utánélés” segítségével történik. Nem merőben idegen eljárás ez a szorosan vett történelmi beszédmódtól sem, jóllehet a hivatásszerű történetírás kezdettől, Leopold von Ranke fellépésétől, kizárólag az írott forrásoknak hisz és ez okból egyedül rájuk támaszkodik a múlt kutatása során. Időnként akad azonban egy Jacob Burckhardt, Johan Huizinga, Philippe Ariès vagy Simon Schama, aki – ezzel szemben, vagy e mellett – képekre (is) építi a múlt emberi dolgainak megértését. A mondott történészek meg vannak ugyanis győződve a képi információ kivételesen nagy jelentőségéről. Így és ezért jelentheti ki Huizinga, hogy „a történelmi tapasztalat leginkább mint meglátás, jobban mondván mint képek felidézése juthat kifejezésre”. (Utam a históriához. In: Johan Huizinga: *Huizinga, a rejtőzködő*. Bp., 1999. 79.)

Azáltal teremthető újjá (vagy teremthető meg egyáltalán) emlékezés, az álom testvérpárja (Walter Benjamin szól ez utóbbiról érdekesítő módon a nagyvárosi – a 19. századi párizsi – modernitás kapcsán, de a *Követés naplójában* Sándor maga is beszél róla: 43.) révén a múlt fikcióban elbeszélendő tapasztalati világa, hogy az emlékező-narrátor olykor szinte belefeledkezik a (fény)képek szemlélésébe. Egy kép ugyanakkor, önmagában véve, képtelen bármit elbeszélni, és még sorozatba rendezve sem ad(hat) kerek és logikus történetet; nem, mivel epizodikus emlékeket idéz fel csupán az elmúlt életből. Viszont: azon „valóság hatás” (Roland Barthes) folytán, ami mindig együtt jár vele, messzemenően alkalmas kiindulópont egy valószínű történet megalkotásához és az ekkénti olvasói befogadáshoz.

Különösen fontos helye van a múlt fényképek segítségével történő felidézésének (rekonstruálásának) a *Követésben*, ahol egyébként is a tekintet teremti meg a közvetlen (nek vélt) kapcsolatot az emlék – az író-narrátor és mások múltja –, valamint az utókor (a múlttól regényesítő beszélő emlékező-szerző és az olvasó) között. A mániákus képgyűjtő képeket vizslatva igyekszik kinyomozni, hogy mi történt valójában a részben már elfeledett múlt(já)ban, fényképek segítségével korrigálja, egészíti ki a csupán a saját képzeletében élő emlékképeket. Sőt egy idő után már maga a képi dokumentáció tölti ki az emlékezés terét. „Összemosódnak az emlékeim a rögzített látvánnyal” – szól a narrátor-szerző hangja. (*Követés*, 58.) A fénykép kivételes mnemotechnikai súlyát jelzi, hogy az emlékezés támaszaként utólag készített képek idővel szinte egyenértékűek a múltban rögzített fényképekkel. „Nincs különbség a régi és az új felvételek között, gondolom, összetartoznak, egyik a másik nélkül nem létezhet.” (Uo. 59.) S ezzel lassanként értelmét veszti, hogy a képgyűjtő-emlékező-narrátor évszámok szerint próbálja meg rendszerezni az összegyűjtött képeket. „A régi anyagokat tartalmazó irattartókra mai, az újabbakéra egykori dátumot írok, másnapra az eredeti évszám díszlik az irattartókon.” (Uo.)

S hogy kezdődik Sándor új regénye? Azzal indul az elbeszélés fonala, hogy az író-narrátor jelen van egy, az első világháborúról (külföldön) tartott előadáson, ahol az előadó fényképeket vetítve kommentálja, gazdagítja és támasztja alá szóbeli mondanivalóját. A vetített fényképeken jelenik meg a regény majdani főhőse, a fiatal huszár az első világháborúból, aki az egyikben francia, a másikon pedig magyar egyenruhában látható. Ezzel nyomban kezdetét is veszi Kiss Ádám kalandos regénybeli története az 1914-es Nagy Háborúban. A regény múlt idejében is jelentősége van olykor egyes élettények fényképi megörökítésének. Így rögzül például a főhős tűnékeny alakja annak a lengyel értelmiségi zsidó családnak a jóvoltából, akivel Kiss Ádám rövid ideig szoros kapcsolatokat ápolt a hadi események közepette. Történetesen ez a fénykép kerül az író-narrátor szeme elé a kerettörténetben, amely útjára indítja a regény narrációját.

Nem társtalan Sándor azt illetően, hogy képek szemlélése, és ennek nyomán a szinte álomként ható emlékezés által jelenítse meg a fikcionális történetbe foglalt múltat, amelynek máig ér az árnyéka. Minden bizonytalanság nélkül W. G. Sebald *Austerlitz* című regénye inspirálta Sándort a *Követés* írása során (Sebald regénye ugyan 2001-ben látott napvilágot, Sándor azonban a 2007-es magyar nyelvű kiadásból ismerte meg a művet). Újabban azonban ő maga is tudatában van a német író írásművészetében nagy szerephez jutó emlékezőtechnika kivételes lehetőségének és nagy jelentőségének a fikcionális ábrázolás szempontjából. „Sebaldéhoz sok tekintetben rokonnak érzem a regényeim tér-idő kezelését, múlt és jelen egymásra rétegzettségét.” (Kritika, 2012/7–8. 11.) E kijelentését alátámasztandó szeretném idézni Sebald regényének egyik eszmefuttatását, melyben Austerlitz a saját időtudatáról vall (amire Sebald a regényben előadott történetet is felfűzi). „Nem hiszem, mondta Austerlitz, hogy értenék a törvényeket, amelyek alapján a múlt visszatér, de egyre inkább érzem, mintha egyáltalán nem létezne idő, hanem csak különböző, valami magasabb térgeometria szerint

egymásba illeszkedő terek volnának, amelyek között az elevenek és holtak, attól függően, hogy milyen kedvük van, ide-oda járhatnak.” (W. G. Sebald: Austerlitz. Bp., 2007. 199.) Kísértetiesen hasonló az is, amit Sándor sugall mostani regényében, amikor a leMBERGI zsidó újságíró felfogását lánya szájába adja imígyen: „Apuska tegnap este arról beszélt, hogy miért nevezi a múlt napokat szokásos időnek. Arra gondoltam, hogy a különböző évszámok is a szokásos időt jelentik.” (Az éjszaka mélyén, 104.)

A történelem, pontosabban az emlékezetben tartott múlt alapján képi természete, ami a Sebald-regény egyik fő narratívaszervező eleme egyúttal, mélyen átítatja Sándor prózáját is. „Amikor a történelemmel foglalkozunk, fogalmazta meg tézisént Hilary, mindig előre gyártott, fejünkbe vésődő képekkel foglalkozunk, folyton csak rájuk meredünk, miközben az igazság máshol, szem még nem látta távolban van.” (Austerlitz, 80.) Ehhez hasonló elképzelést fogalmaz meg Sándor is annak kapcsán, hogy a leMBERGI zsidó család esküvői fényképét nézegető Sárával, Kiss Ádám gyerekének majdani anyjával mondatja (vagy inkább gondolatja) a következőt: „Hosszú az út az emlékezéstől a felejtésig, még hosszabb a felejtéstől az emlékezésig, ezt is apuskától hallottam, legyenek a kezéd ügyében a régi holmik, mondta, ne kelljen többet a múlttól beszélnem, hallgasd a tárgyak üzeneteit.” (Az éjszaka mélyén, 104.)

Sándor újabb regényei csupán látszólag történelmi regények, valójában emlékezetelbeszélések. A múlt bennük előadott történetei kevésbé történelmi forrásokból, valójában a személyes és kollektív emlékezet múltképeiből (ilykor szó szerint is képi dokumentumokból) kiindulva öltik magukra fikcióként elbeszél formájukat. A *Drága Liv* szereplői „a kiokádhatatlan múlt” rabjaként, a múltra (a saját múltjukra is) való szüntelen és görcsös emlékezés útján szeretnék kideríteni, hogy kik ők valójában. Felbecsülhetetlenül nagy segítségükre szolgálnak ehhez a tárgyak, kivált a fényképek. A komód tárgyi tartalma nyújt például becses (addig rejtett) tudást Zoltán számára apja ismeretlen múltjáról. Ha megtudom, hogy ki is volt az apám, sok mindent megtudok végre magamról – ez a meggyőződés motiválja Zoltánt a regénybeli történetben. Alasdair MacIntyre megállapítását parafrázálva (kissé át is alakítva) kijelenthetjük: számos elbeszélésnek vagyunk egy időben a szereplője, és ahogyan közülük egyik-másik beleágyazódik mások elbeszéléseibe, úgy számos emlékezetnek egyidejűleg vagyunk (lehetünk) a szereplője, és közülük némelyik mások emlékezetébe ágyazódik bele. (Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában*. Bp., 1999. 286.) Tudjuk vagy sem, mindig több különféle történet részesei vagyunk, amivel éltetjük magunkban, a hagyományt, ami az önazonosság-tudat elengedhetetlen forrása, és eközben egy még befejezetlen elbeszélést is folytatunk. Ez az élethelyzet felel meg a *Drága Liv* regényhőseinek, Gábornak, Zoltánnak és Livnek, és ez a szenvedély fűti a *Követés* narrátor-szerzőjét is, amikor a múlt lassanként feledésbe merülő dolgai után kezd nyomozni a saját emlékezetében. Identitásteremtő emlékezés és emlékezetelbeszélés a *Drága Liv* és a *Követés*, de mi akkor vajon *Az éjszaka mélyén* 1914?

Ez utóbbiban az identitás keresése nem a saját személyes múlthoz és/vagy a közvetlen felmenők múltjához fűződő viszonyt, hanem a *valamikor* identitás ügyét állítja az elbeszélés előterébe. Nem árt e ponton figyelmeztetni az olvasót a „történelmi” regény alapján véve fikcionális természetére. Milyen történelmi érvényességre tarthat vajon igényt az a fajta, a fikcióban bemutatott 1914–1918 közötti identitás, melynek minden további nélkül megfelelhet a k. u. k. hadseregbeli, majd a francia hadseregbeli, majd pedig újra a k. u. k. hadseregbeli katonai szerepvállalás? Ez nemcsak abszurd, bár egy pikareszk regényhez igazán méltó pályáiv, hanem egész egyszerűen elképzelhetetlen és hiteltelen is az adott történelmi kontextusban. Ha létezik ugyanis abszolút törvény-, vagy szabályszerűség a Nagy Háború identitáskonstrukcióit tekintve, az a változtathatatlan tényében rejlik. Az első világháború nyilvánvaló módon bebizonyította a 19. századi modern nemzetállami fejlődés ellenállhatatlan sikerét, amely szilárd és természetes lelki adottsággá változ-

tatta a *kizárólagos* nemzeti identitások sokféleségét és egymással való kibékíthetlenségét. Ez a mélyben fekvő moztatórugója annak a megelőző történelmi tapasztalatok felől szembezőkően kíméletlen, kiáltóan barbár és egyúttal személytelen viselkedésmódnak, amely a Nagy Háború megkülönböztető vonása. S éppen ez szabja meg Kiss Ádám töretlenül egyenletes, mondhatni automatikus frontkatonai teljesítményét is, lett legyen az ellenség francia vagy osztrák–magyar és német. A Nagy Háború alapvető emberi tapasztalata ilyenformán a totális identitásvesztés legfőbb személyiségjeggyé válása; ennek jegyében játszhatja el mindenki önnön rendíthetetlen nemzeti identitása birtokában a tömegember (a tömegkatonai) szerepét a kölcsönös öldöklés infernójában. Ez a modern, hamisítatlanul huszadik századi identitáskonstrukció hajtja Kiss Ádámot és több millió társát abba az igába, amiből öngyilkossággal felérő parancsmegtagadás révén menekülhet ki csupán a regény főhőse, amikor a fehérterror katonájaként folytatná a Nagy Háborúban megkezdett játszmát. Tragikus vég és tragikus következtetés, amit ekként fogalmazhatunk szikár tézissé: oly módon nyerhető csupán vissza a nemzeti identitás oltárán feláldozott személyi autonómia, hogy a halált választja valaki az egyedüli kiút keresése során.

Ez – Sándor szerint – az első világháború mának szóló üzenete, ebben rejlik a fikcionalizált múlt súlyos és tartós öröksége. A regénybeli történelmietlen történet, amely a nemzeti identitását mechanikusan váltogató, egyúttal a személyes identitásától is megszabadult Kiss Ádámról, a tömegemberről, helyesebben a tömegkatonáról szól, olyan történeti belátással szolgál, amitől a történész sem tekinthet el minden további nélkül, még ha nem is feltétlenül erről szokott értekezni, midőn az első világháború történetét firtatja. Meggyőződésem, új történetírói diskurzusra van szükség ahhoz, hogy megnyugtató módon kijelölhessük az 1914–1918 között zajló konfliktus pontos helyét a 20. századi európai történelmen belül; és persze azért is, hogy megtaláljuk végre az esemény máig hatóan érvényes értelmét. Ezt az új beszédmódot sürgette a történészek nevében megszólaló Stéphane Audoin-Rouzeau és Annette Becker is abban a könyvben, amit különösen nagy kedvvel forgatott Sándor a regény megírására készülve. Amit a regényíró ebből leszűrt magának, s amit végül „igaz” fikcióként az olvasó szeme elé tárt, kihívást jelent a történész számára is.

Kalligram, Pozsony, 2012

Buda Ferenc

Rémálom I.

*Kidől az erdő,
felszökkennek helyette
bábeli tornyok.*

Rémálom II.

*Tapogatózunk
úri féregjáratok
útvesztőiben.*

Rímuralom

[Vájt fül s vájt szem]

*Mímelte váltig, hogy jeles stilszta.
Ma már tudjuk: csak kotnyeles giliszta*

[Brain washing]

*Pangó vizek. Vadhagyma. Sás.
Urak s prolik! A nagymosás
helyett
vígan folyik az agymosás.*

[Tájrendezés]

*Kies völgy, falu, nyújtózz el...
Siess, földgyalu, buldózer!*

[Abrak + kantár]

*Abrak kevés, s a kantár túl szoros –
egybekapcsol e közös sokszoros.
De félre gond! Hisz ki-ki öntevékeny:
egy karavánban – ám külön tevéken.*

[Záradék]

*Netán ha bárki reám morogna:
nem leszek én a ti károtokra.
Legfeljebb teszek a kánonokra,
királyotokra s a kánotokra.*

*Lelke rajta, ki divatra bámul:
amit feldobnak, az mind aláhull.
Nekem épp elég, ha nagy vagányul
lekacsint reám Arany tanár úr.*

Ni

*Ni: a farkas csillag a hajnal
közeledtével hova nyargal!
Az álommadarak hazaszállnak,
s ibolyára fakulnak az árnyak.*

*Haloványul fenn a kométa,
de ocsúdik lenn a poéta,
vad ugarföld szarmata halmán
veri hátát harmat a szalmán.*

*Tudom én: sántálva kalimpál-
nak soraim: kajla e rímpár,
s fene furcsán cseng, ha kimondom:
heverészek szarmata dombon.*

*De, zord kritikus, tekints el a pörtől:
teleszobjektívum a költő,
hát le ne szúrja tollad az árvát,
ha csokorba szedne szívároányt*

*csudafűvel, vadrucaszárnyal,
csacsifarkat sásbuzogánnyal,
s ha sosemvolt hangokat ébreszt,
azt, hogy mi a célja, ne kérdezd –*

*igazából nincs magyarázat.
Fütyörész a rigó s fuvolázgat,
kismacska miákol, bari béget,
s fon a költő tarka igéket.*

*Csak a szókkal bánik örökkön:
szegeccsel, majd szétszedi rögtön,
biberésvén el sose fárad,
öreg estig elkalapálgat,*

*ha mi célpontot lát s nekimenne,
szavakat toboroz regimentbe,
s biz a helyén áll az a rag meg a főnév!
Hajdan ezért kalapolta a jó nép.*

*Ma? Az eb sem ugatja, ha balhéz,
jövedelme lópihe, halpénz,
baja-gondja jókora halmaz,
ki ne tudná, mekkora – balkéz!*

*No de mára elég – lezárva a téma,
hevedet hát vedd takarékra,
hisz ezúttal sincs heuréka.
Lekopott hang, néma fonéma –
szétpattan a szó buboréka.*

Négy sorosok

1.

*Mély homokpart, omlatag,
vaslapáttal bontalak,
Csont, cserép kerül elő.
Egyikükben sincs velő.*

2.

*Hangya futkos ujjamon,
fél, hogy orvul megfogom,
földre szökken, elszalad,
nyoma vész egy perc alatt.*

3.

*Tűnt gyerekkor s ifjúság:
lenge fűszál, lombos ág,
összefirkált irkalap –
vissza sosem hívtalak.*

4.

*Dőlt kemence, hűlt korom.
Földbe, úrbe hull porom.
Úrbe száll s a földbe vész,
s újra új lélek tenyész.*

5.

*Vérivó történelem,
választéka végtelen:
Birkenau, Recsk, Vorkuta.
Fagyhalál, tűz, hóguta.*

6.

*Tűzre gallyat tördelek.
Fénylő víztükör felett
száll, csapong egy lepkeraj.
Meg ne haljunk. Meg ne halj.*

7.

*Napra éj, majd éjre nap.
Almot láttam – szétszakadt.
Tompá kés a torkomon.
Mért szomorgok, nem tudom.*

8.

*Száradó patakmeder
partján sűrű vadszeder.
Tíz lépést ha benne jársz,
tüske tépdés, tízezer.*

9.

*Ó, merő egy szájalom:
nem nőtt szárny a vállamon.
Fekszem, ülök, felkelek.
E világ csak félkerek.*

10.

*Lanka, lejtő, kaptató.
Tönkfa, orra buktató.
Vakszerencse. Vakvilág.
Nézd: kinyílt a napvirág!*

11.

*Pándon, Pakson, Pécselyen,
Váradon, Vásárhelyen,
Bánkon, Bögön, Óbudán
jó-e jobb kor, mely után...?*

12.

*Szót se szólj, csak nyújts kezét:
fű közt keskeny út vezet –
arra tarts. Ám jól vigyázz:
rád gurul egy csigaház.*

Világ-töredékek

1.

*Hold köve, pora, Föld sara,
napszelek úri ostora,
bolygók, napok, galaktikák –
folyton kavargó űrvilág
ismétli, szüli önmagát.*

2.

*Földmélybe áss vagy föltekints,
se kezdete, se vége nincs.
Se vége nincs, se kezdete.
Szöknél, ha eleresztene,
szállnál sikongva messzire,
hurokban vergődő madár –
s határon túl egy új határ.*

3.

*Füst, pára, porfelhők, ködök –
mi van a horizont mögött?
A láthatáron túl mi vár?
Angyalok? Festett ördögök?
Új élet? Örökös halál?
Vagy csak a végső, nagy Nihil?
Nincs semmi hang. Nincs semmi hír.*

4.

*Küszködve, csak hogy fennmaradj,
míg élsz, a léted foglya vagy,
szíved amihez megkötöd,
szétzúzhatatlan sziklatömb.
Te magad vagy a börtönöd.*

5.

*Ami fölfelé végtelen,
az lefelé is végtelen,
és oda-vissza végtelen,
réseken, töredékeken,
kapaszzkodsz hajszál-életen,
bízván, hogy nem reménytelen.*

6.

*Fékezve s űzve szívedet,
hangtalan szárnyon közeleg
az éj, már összenéz veled,
az idő ködfala mögül
árnyéka előtömörül.*

7.

*Elejtve késed, ceruzád,
felejtse a magad igazát,
s keress – mit is? Egy új hazát?
Elröppen fölülled az ég,
leröppan alattad az ág.*

8.

*Öröklét? Múló pillanat?
Vonszolod, viszed múltadat,
benne világod s magadat,
s ami végül majd megszakad,
hulltoddal végleg odavész,
pihe csupán, egy pici rész.
Ám egész marad az egész.*

Ennyi

*Dombtető? Vagy bányamély?
Másra mód nincs – hát remélj.
Ám ahhoz, hogy többre vidd,
lét-időd már túl rövid.*

*Sokba fogtál, lett kevés –
ennyi, lám, a számvetés.
Félberoskadt terveid
halmaza tetemre hív.*

*Nyakadon egy szösz-kötél,
hol fékez, hol ösztökél,
körbeszegi torkodat,
szép szelíden fojtogat.*

Sigmond István

Ünnep van mindenütt: a mennyben, a földön, a föld alatt

Zuzunak nem voltak gyilkos ösztönei, s hogy ki tudja, miért, reverendát hordott állandóan, bizonyára elvetemült környezete is rosszsallotta volna, ha papi öltözékben időnként belemártja késeit egy-egy halandóba, vagy ha hosszú téli sáljával fojtogatna valakit, hol ezért, hol azért, hol semmiért, csak úgy, a gyilkolás kedvéért, ahogy Vastag Berci teszi, nem éppen nap mint nap, de amikor rájön az ölhetnék, látni rajta, mert szinte vérben forog a szeme, erősen liheg, toporzékol, néha fel-felüvölt az égre, olyankor mindenki elmenekül a közeléből, legtöbbször sikerrel. Vastag Bercinek ilyenkor mindenképpen ölni kell, teljesen mindegy, hogy embert vagy állatot, csak akkor nyugszik meg, ha sikerült kioltania egy életet. Úgy néz ki, hogy Zuzu volt a környezetében a legbátrabb, mert egy nap, amikor Vastag Berci nyugalmi állapotban szopogatta az apjától örökölt pipáját, megkérdezte tőle, hogy tulajdonképpen miért kell időnként elvenni valakinek vagy valaminek az életét, Vastag Berci hosszan elnézett a messzeségbe, s bölcs mosoly kíséretében válaszolt.

- Igen sok hitetlen van a golyóbison.
- Istennek gondja van erre is – merészelt ellentmondani Zuzu, de Vastag Berci nem értett egyet vele.
- Isten jobban vigyáz a hitetlenekre, mint reánk. Remélem, te imádkozol?
- Persze, naponta háromszor is – sietett Zuzu válaszolni, ha nem tudta volna a Miatyánkot, akkor is ezt válaszolta volna.

Zuzu attól szenvedett nagyon, ha észrevette, hogy társai közül egyik-másik több ingósággal rendelkezik, mint ő maga. Likas Jenőnek például volt egy matraca is, nem átalotta ezen a csodán aludni éjszaka, alig fért el a csatorna keskeny aljában, de valahogy beszuszukálta ügyesen, és jó nagyokat horkolva aludt el nyögdécselve kuporgó társai között. Aztán nappal kiadta bérbe a matracot egy-egy órára, így pénze is neki volt a legtöbb, sokszor elüldögélt a matracán, és eszegette a környező üzletekből összelopkodott, vagy éppenséggel megvásárolt ételeket. Senkinek semmit sem adott, egyfolytában ette a sült csirkét, a bécsiszeleket, narancsot, csokoládétésztaát, egyszer egy tortát is lehozott magával, és felfalta az egészet. Zuzu ezt képtelen volt elviselni. Nem volt bűntudata sem előtte, sem utána, de kénytelen volt felhívni Vastag Berci figyelmét egy igen lényeges tényezőre:

- Likas Jenő sosem imádkozik – suttogetta jelentőségteljesen.

Másnap ott ültek Vastag Berci körül mindannyian: Zuzu, Likas Jenő, Kedves Juci, aki örömlányként ingyen osztogatta bájait, bármikor és bárkinek. Likas Jenő

néha odadobott neki egy-egy narancsot, amit kézcsókkal köszönt meg. Nem hiányzott Homok Klementina sem, akinek csak a beceneve volt ilyen nőies, ő maga nevének csak az első felét próbálta gyakorolni, közvetlen környezetében kevés sikerrel, kénytelen volt egy-egy fél éjszakát a közeli parkban tölteni, ahol igencsak folyt éjszakánként az élet. Ott ült közöttük Tanár úr is, aki valamikor tényleg tanár lehetett, mert olyan tudásnak volt a birtokában, amelyről a többieknek – kevés kivétellel – fogalmuk sem lehetett. Vastag Berci soronként mondta a Miatyánkot, a körülötte lévő kórusban ismételték a szöveget, egyesek persze csak tátogtak, azokat Vastag Berci megfenyegette, hogy nem fognak sokáig élni, erről ő, Vastag Berci kezeskedik. Az ikrek például ebbe a kategóriába estek, most éppen házon kívül voltak, egyikük fiú volt, másikuk lány, testvérek voltak ugyan, de együtt éltek, ezen többen megrökönyödtek, másoknak mindegy volt, csak amikor mindenki előtt üzekedtek, azt senki sem vette jónéven, nos, az ikrek később érkeztek, Vastag Berci ezúttal nem vállalta az előénekesi szerepet, az ikreknek el kellett mondaniuk a Miatyánkot és a Hiszekegyet is, persze egyetlenegy szót sem tudtak egyikből sem.

– Ti sem éritek meg az öregkort – mondta Vastag Berci –, a szemetek ne szipantsák el előlünk a levegőt.

Úrfi sajátos szerepet töltött be ebben a közösségben, ha a föld alatt élő redves sarkúak elterjesztett söpredékét egyáltalán közösségnek lehet nevezni, nos, Úrfi csokornyakkendőben járt minduntalan, abban is aludt, viszont fel tudta mondani az európai országok fővárosát, és többször elmesélte, hogy a párizsi Louvre-ban Mona Lisa mosolya milyen érdekes hatást tett rá kétszer is. A Miatyánkot viszont ő sem tudta már.

– Mona Lisának lóttek, fiam – jegyezte meg Vastag Berci.

– Nem lehet, uram – vélte Úrfi –, a lelkemben mindig ott marad, élve is, holtan is.

– Semmi hasznod sem lesz belőle. – Vastag Berci soha senkivel sem értett egyet, bármiről is lett légyen szó. – A lelked visszakerül Istenhez, ott kiüresítik belőle a szennyet s bedobják a mennyei kukák egyikébe, Mona Lisa mosolyát meg kifüggesztik a mennyek kapujára, hogy a bejövők s a kimenők az idők végezetéig tudomásul vehessék, hogy a Fennvaló segítségével mire képes egy földi halandó, aki megteremtette ezt az egyedülálló csodát. Úrfi, édesem, a mennyek kapuján nemsókára ott fog díszelegni az a mosoly.

Úrfi a Tanár úrral tudta csak megértetni magát, egymásnak adtak fel kultúrtörténeti kérdéseket, a többiek tátott szájjal hallgatták a számukra érthetetlen tudnivalók sokaságát, hogy például valamikor régen az ember embert is evett ezen a vidéken, azt aztán végképp nem akarták elhinni nekik, hogy egyes kórházakban új szívvel tudják kicserélni a megbetegedett régít, ezen aztán már csak röhögni lehetett.

A mulatozás nem tartott sokáig, Vastag Berci egy nap elkezdett toporzékolni, erősen lihegett, és felüvöltött az égbe, egy óra sem telt el, s az volt a gond, hogy Úrfit hová temessék?

– A csokornyakkendőjét megtartanám – mondta Tanár úr –, ha már Mona Lisáról nem fog többet beszélni soha senki sem.

– Az élmény itt marad velünk, fiam – vélte Vastag Berci –, Isten simogatásának a nyoma is itt látható az arcomon, s ha jól körülnézel, megláthatod, hogy a

csatorna oldalába belevésődtek az élmény nyomai, ebből táplálkozhat az életed végéig, ha tudsz imádkozni, érdemes vagy arra, hogy részese légy az emberi értékeknek.

Nemsokára Likas Jenőre is sor került, a matracát kisorsolták, Vastag Berci volt a szerencsés nyertes, pöffszkedett rajta persze, de bérbe nem adta ki senkinek, sőt néha megengedte, hogy egyik-másik a nappali órákban pihenhesen rajta. Az ikrek közben végleg eltűntek valamerre, a félelem elkergette őket, imádkozni eddig sem, ezután sem imádkoztak soha, de így is megélték továbbra is.

Egy idő után Tanár úr meguntta ezt a semmittevő életet, idejének nagy részét koldulással töltötte, Úrfi csokornyakkendőjével igen szép sikere volt, és persze ő is lopott, amit csak lehetett, idejének jó részét azzal töltötte, hogy ismételtette magában a kultúrtörténeti eseményeket, de hogy még mindig maradt rengeteg ideje, úgy döntött, hogy megpróbálja megváltoztatni némileg a föld alatt lakók életrendjét, esténként összegyűjtötte őket, december eleje volt, a csatornában kellemes melegben üldögéltek, Vastag Berci gyilkos ösztönei tétlenül lapultak szürkeállományának gyengélkedő sejtjeiben, olyannyira, hogy szokásától eltérően hangosan imádkozott, naponta többször is, most meg Tanár úr kérésére, és valószínűleg a közelgő ünnepnapokra való tekintettel, megengedte, hogy társai melléje kuporodjanak a matracra, s onnan hallgassák Tanár úr hozzájuk intézett szavait. Az előadó Jézus születésével kezdte, s elmesélte Isten Fiának földi történetét, keresztre feszítésével s a későbbi feltámadásával együttléve, jegyezték meg, mondta, a szeretet mindennél a legfontosabb, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, ez a leglényegesebb tudni- és betartanivaló. Aztán elkezdte tanítani nekik a Mennyből az angyalt és a Stille Nachtot. Valamikor magyar–német szakon végezte az egyetemet, tanárként is dolgozott több középiskolában, de hogy székely főnemesi családból származott, idővel kiforgatták mindenéből, az állását elvesztette, bérleti szerződését felbontotta a kommunista polgármesteri hivatal, az utcára került. Valahol voltak német rokonai is, de fogalma sem volt, hol találhatná meg őket. Itthoni családjának tagjai és összes felmenői különböző erdélyi temetőben aludták örök álmukat. Egyedül maradt.

A Mennyből az angyal egy hét múlva már elég jól ment, a Stille Nachtot valamivel nehezebben tanulták meg, de karácsonyestére mindkét énekkel elkészültek. Karácsony estéjén többször elénekelték a tanultakat, az emberek meg-megálltak a kanálisfedő körül, s hallgatták a föld alól felzúduló énekszót, sokan keresztet vetettek a hallottak hatására, nemsokára a közeli templomokból kiözönlő hívek százszámra vették körül a kanálistetőt, megjelentek a papok is, az egyházak püspökei, főpapjai ott voltak az első sorban, sokan letérdeltek vagy zokogni kezdtek.

– Minden idők legnagyobb csodájának vagyunk a tanúi – mondta valaki.

– Földanya énekel – jegyezte meg egy hosszú, fehér szakállat viselő öregember.

Most már rengetegen zokogtak, aztán a tömeg elkezdte énekelni a Mennyből az angyalt, hogy bekapcsolódjanak az alulról feltörő énekszóba.

Isten mindent látott, s ha lettek volna könnyei, sírva fakadt volna. Lám, mondta magában, a teremtés újra értelmet kapott.

Aczél Géza

(szino)líra torzósztár

ágyterítő

azért ránk is kacsingat néha a nyelvbogarászó szerencse s oldva kicsit lágy
[tudományossággal
felelgető görcsünk a szelektív bölcsesség csak átugrotta szótárunkban az
[ágytakarót különben
bogozhatnánk izzadva a félig anakronisztikus valót a szinonimák
[kisdoktorává válva miként is
állítható elő képletünkéből az ágyterítő szemantikai magánya mely a
[példásan bevetett ágyhoz
ugyan folklorisztikus dimenziókban is odaér de a takarókhöz már kissé
[ledér hisz nincs finom
képzetében a lefedés teljes áriája hogy intim éjszakáink színes bulvárait a
[betolakodó ne lássa
s lehetőleg nyelvi párunk a földig érjen mivel klasszikus ágyaknál a sötét
[rés integetett előbb
mindenféle porcelán később popularizálódva a műanyag éjjeli edénynek s
[máig titok e kényes
kérdés öregek helyeken miként van megoldva ha a modernségbe eszközölt
[rekamiék legalsó
hajója a szőnyeget karolja igaz mindenféle alágurigálások nyögvenyelős
[kényszere nélkül ám
ebben a feszültségben a kétes funkciójú terítő mégiscsak megszépül hisz
[hozzá kapcsolódhat
a fölöslegesség bája átfordulhat akár a múlt idő csipkés alkonyába léhán
[szép fölöslegessége

ágyú

ma az ember ritkán adódó szituációkban meglehetősen bárgyú ha a
[kifinomodott öldöklések
közepette szóba kerül bizonyos ágyú ez a lassacskán történelmi kategória
[mivel kevéskét ölni
vele pocskékolás tömegeket pusztítani pedig nem kell úttalan utakat rónia
[mindenféle gyilkos
szakembereknek a ballisztika csúcsein apró gombnyomásra mennek már
[régóta a dolgok s kit
elkerül a veszedelem legalább annyira boldog mint átszellemült arccal az
[összpontosító kilövő
így aztán az új harci szerszámnak inkább csak a peremén adatik némi jövő
[ha nosztalgiázunk
egy kamaszos révületben botladozó estén mennyivel izgalmasabb volt
[mikor szemeit forgatta
szűkös olvasói előtt öreg írotársunk zaklatott hangon kántálva csodálkozó
[lilácska lánykáknak
becsületben csak úgy eshet elgyötört hazánkra érzelmes magyarázat ha
[bajainkban dicsőülünk
mint egykoron gábor áron átüzelve füstös csatákon uraim léssen álgyú
[minden áron s másnap
reggel don quijoténk sikongató titkárnök előtt a billegő karosszékre állva
[a ritmust imitálva
mutogatta fiatal babáját miként pumpálja a fal tövében netán békességesen
[egy nagy fa alatt

ágyúdörgés

a férfi a késő őszben ül egy kopottas kis padon körötte fák bólogatnak
[sápatagon odébb némi
vítettükör csillan jó esetben gondos csíkokat húznak vadkacsák s a lelassult
[idillben formálódni
kezd egy különös vízió mi várhat majd rá odaát izgágán araszoló fellegek
[fölött vagy a félve
süppedő avar alatt kinéz-e vajon számára néhány pillanat amely a tűnődés
[és a léten kívüliség
misztériumát egy kozmikus görbületben összerántja melyben be-bevillan
[még egy-két régebbi
barátja de már kívül a jeges úr az úr és e billegésben tűnékenységét
[haszontalanul visszalátja
amint mélyülni kezd lába alatt a végső barázda méhében szintén
[vibráltatva néhány csillagot

elmulasztott mementóként üzenve elvétett sorsának miért az érdekelte ami
[körötte csillogott
mindegy is már hogy érdemben vagy érdemtelenül mikor a tekintet az
[alkony ívén megnyúlik
az ember másoknak már nem hegedül nem vágyik alamizsnákra csak ül a
[kopottas kis padon
szemléli a tájat mint egy festményt hallgatagon titokban
[végigharmonikázik övéin ki hol jár ki
van már föld alatt s várja mikor jó az ágyúdörgés ama apró csodákból
[kivezető hosszú pillanat

ágyútalp

a stációkra tisztán már nem emlékezem ám bizonyosan nem lehetett
[egyszerű ügy odahagyni
a túlérzékeny családi lírát miután kezemben valamilyen furcsa sugallatra
[mocorogni kezdett
szálkás papírlapon a kaparászó toll igaz a hazai legendáriumban latinos
[műveltségével apám
a postás apró lányának is dalolt valahol s vitte pironkodva az állami
[telekosztás kegyelméből
épült házhoz megannyi édeskés dalát s a direkt termő árnyas szőlőlugasok
[alatt valószínűleg
megszépült akkor sok álmos délután s a zavart mosolyokban virtuálisan
[már én fogantattam
hasonló érzésem kamaszodó koromban élém is loccsant gyakran míg ki
[nem nőttem a fölös
jámbor szeretettobzódást előttem mitől hirtelen magányos maradtam a
[fészek anakronisztikus
melege helyett egyszer csak absztrakt jéghegyek kezdtek gyülekezni
[alattam mivel ezáltal
lehettem a kor modern gyermeke ma már nem érdekel milyen csövekből
[komponált különös
képeket permeke s miként lett kakofonikus penderecki szeretnék ismét
[gyanútlan melegedni
nem tervezni magam a múlásba ágyútalpon csak miként sötétül a balkon
[elfoszlani csöndesen

agyvelő

elfogadható lélektani magyarázatát sejttem hogy az ember a nagy
[szerelemben párjával miért
akar felesben vendéglőzni amikor még nem tud vagy nincs is kedve főzni
[kicsiny éttermekbe
ünnepélyesen vonul és foltosan izgató étlapokról már abban a kettős
[kötésben válogat botorul
melyben mérlegelő elvnek ott araszol az a másik kedvenc fogására lelve
[mellé egyensúlyozza
a szemben ülőben éppenséggel mi kívánszik a szabad alkoholfogyasztás
[mentén így kötöttünk
mi is ki egykor hetykén az össznépi szegénységből épphogy kitekintve a
[nincstelenség hosszú
mítoszára mindig visszaintve a rántott borjúlábnál és az agyvelőnél mely
[ugyan reneszánszos
életkedő a férfiúnál és némi perverzión a nőnél ám a kétely testes tartárral
[leöntve megmaradt
örökre a tényérok cseréjének pátoszába döntve kihalászva egymás szeméből
[néhány szolidan
áradó kacérságot aztán idővel a panírok zsírossága a sárga majonéz epés
[tünete bántott s habár
kopottas jóssággal fáradtan szemben ülve kiskocsmákban étkeinket szép
[szokásainkba ágyazva
esszük tovább újabban már az agyvelő víziója macerál mint egy itt
[felejtett jámbor kannibált

agyvérzés

már régen meglelt emberek voltunk kellően gyáva férfiak mikor a sarki
[zajos kocsmában nem
filozofálgattunk túl sokat benyomtunk bátorításul néhány felest tüdőre
[kaptuk a bűdös slukkot
s fátylas tekintetekkel nem szólva egy mukkot öregedő cimboránk felé igen
[tétován felvettük
a kelletlen irányt holmi intenzívnek nevezett osztály folyosójára a riasztó
[épület homlokzatán
őszies színeiben lubickolt a mályva s csak szorongó tudatunk asszociálta
[hozza az alagsorban
hátról egykedvűen kitaszigált merev testeket s néha motyogtunk
[szesztestvérünk az agyvérzés

elemi csapása után még élhet-e miközben alpári viccként egyikünknek
[hóna alatt ott csúszkált
egy antikváriumból előhalászott könyvecske a gutaiütésesek nemi élete de ő
[még ott várt minket
a sűrűn távozók között alig nyitott szemmel s mivel az isten bottal nem
[ver maga kezdett némi
zavaros bátorításba ájulásainkat látva majd mint egyetemi protekciósoknak
[az orvos bőséges
körettel magyarázta mi az apoplexia kára miként épülhet fel majd nagyon
[sokára szesztelenül
bár sokunk barátja mi hümmögtünk hozzá s örültünk hogy egyelőre még
[minket elkerült a vég

Vári Attila

Nappali holdfény

Klenódium

*„És ott áll valaki, belebámulván e csodába. S úgy tesz, mint aki vár:
felébred-e végre. Mert csak álomban láthatni asszonyok ily birodalmát s
ünnepit: brokátba omló redő legkisebb mozdulatuk. Ezüst csevegésből
órákat építenek föl s karjukat olykor úgy emelik... te meg azt hiheted,
hogy ők valahol, hova el sosem érsz, lágy rózsákat törnek, amiket te sose
láthatsz. És álmodol: ők szolgálnak díszeidül és másként boldog a szíved,
s ékítik koronával fedetlen homlokodat.”*

(Rainer Maria Rilke – Krónika Rilke Kristóf kornétás szerelméről és haláláról. Fordította Erdélyi Z. János)

Amikor Loránd, már sokadik hazatérése után, nagyanyja kerti házának újjáépítése közben megtalálja a törmelékek között a rózsaoajlaj teli fiolát, eszébe jutnak azok az évek, amelyeket nagyapja műhelyasztala mellett töltött óvodáskorában, kínlódva, hogy szóra bírja a kakukkos órát, amit nagyapja szerint rugókkal és fogaskerekekkel kell etetni, s az asztalon kör alakban szétterjedő fény szagának hitte azt a rózsaoajlillatot, ami Erik nagyapáé volt, s akire most, közel ötven év távólából, a haldoklását könnyítő morfiumálomban úgy gondol, ahogy utoljára látta.

A nagy szökésre készültek. Szülei belátták, hogy hiába várnak csodára, s ők, akik a háború alatt, a front közeledtekor nem menekültek el, mint a hozzájuk hasonlók, az azonos helyzetű emberek, felismerték, hogy ebből a lehetetlenségből csak egyetlen lehetséges járható út van: a szökés. Reménykedtek, de a koreai háború nem terjedt át Európára, s az egymás torkának ugrani készülő hajdani szövetségesek, Amerika és a Szovjet között megmerevedett a vasfüggöny. Sejtették, hogy nem lesz amerikai invázió a közeljövőben, s a Yankee doodle dallamára pergősen lépegető armádiák nem hozzák vissza régi világukat, mert a kommunista rendszerek már véglegesen berendezkedtek az Északi-tengertől a Balkán közepéig.

Erik nagyapja is egyetértett azzal, hogy a fiatalok, Loránd szülei, próbáljanak átjutni valahogy a határon, de az a hír járta, hogy Tito Jugoszláviája már nem biztos hely, hogy visszaadják a menekülőket, vagy megfosztják mindenüktől, s belekergetik a szerencsétleneket a Dunába. De a sors kiszámíthatatlansága révén, akkor, amikor eldöntötték, hogy szökni fognak, s már csak a hogyanra keresték a választ, meglátogatta Erik nagyapát egy hajdani üzlettársa, az Amszterdamban élő Katz, akinek kiterjedt kapcsolatai voltak nemcsak a drágakővilágban, de régi kommunista kötődései miatt a román felső vezetésben is, s aki olyan szabadon

utazgatott keresztül-kasul a vasfüggöny két oldalán, mintha az lenne a világon a legtermészetesebb dolog.

Magángyűjteményeknek, kastélyok, paloták berendezési tárgyainak a román állam által lefoglalt darabjait szállította megrendelőinek Nyugatra. Festmények, bútorok, étkezészetek és felbecsülhetetlen értékű csecsebecsék fordultak meg nála, valutához juttatva külképviselőin keresztül a román államot. Az volt az elve, hogy Románia területén a román törvények érvényesek, s mert azok értelmében mindaz, ami általa került orgazdák kezébe, azt nemzetgyűlési határozataival, törvényeivel szentesítve az állam saját tulajdonának tekinti, ezért jogilag teljesen tiszta üzletben vesz részt. Katz szerint a világ összes nagy múzeuma lopások sorozatának végállomása, mégsem kiált tolvajt senki, ha a Louvre-ban megáll Mona Lisa portréja előtt. De Katz, pragmatikussága ellenére nem volt érzéketlen, s megsejtve, hogy a Binder család mire készül, összehozta Loránd apját egy magas rangú román vámossal, akiről, „ha tisztességesen megfizetik, meg is tartja tisztességesen a szavát” – mondta.

Szülei vattába és papírba csomagolták azokat az értékeiket, amelyeket a háború kitörése előtt nem tudtak Svájcba menekíteni.

A háború alatt, a front közeledtével, nagyapja, anélkül, hogy bárkinek is feltűnhetett volna, minden megmaradt vagyontárgyukat apránként felhordta a kerti házba. Mindig csak pár darabot vitt, nem akart feltűnést, mert az első világháborúban, a román hadsereg betörésekor megtapasztalhatta, hogy mire képesek még a jónak tartott szomszédok is. Minden rendszerváltás valóságos feljelentésrekordban csúcsosodott, de nagyapja előrelátása miatt őket nem zaklatta a rejtett kincsekre vadászó román rendőrség.

Aranyérmék tekercei, drága órák, porcelánok és kelyhek, serlegek között, keretükből kiszedett és gondosan felcsavart festmények vártak erre a pillanatra.

Már a kerti házban, s nem az államosított főtéri Binder-palotában laktak, s nagyapa ott ült az asztal mellett, ölébe ejtett keze, mint egy korhadó fa ága, melyet algák és moszatok telepei fednek, szürkés volt, mozdulatlan. Úgy hallgatott, mintha a másnap bekövetkező halála előtti számadását végezné, vagy mint ha közismert dacos némaságával egy még hallgatagabb hatalommal egyezkedne, s a magára kényszerített csendet arra akarta volna felhasználni, hogy alkut köthessen Istennel, hiszen élete utolsó világos pillanatában, amikor szóba került az országból való szökésük, azt mondta, hogy innen őt még az Isten sem viszi majd el, de más mindenkinek menni kell.

Többé nem szólt senkihez, szemmel láthatóan megérkezett abba a kikötőbe, ahol tengerészkadét éveiben, jóval az első világháború előtt, a tizenkilencedik század végén, ifjúsága legmaradandóbb élményeit élte át, s ahol visszatérő meséinek öntöttvas színű csatahajója állomásozott.

Erik nagyapa, a nyolcvanhoz közeledve, egyik napról a másikra vesztette el legkülönösebb tulajdonságát, azt, hogy jó előre megsejtette a bekövetkező eseményeket, s ha nem is rendelkezett olyan képességekkel, amelyekkel megfejtette volna a transzcendens jelenségek titkait, képes volt előjelekből, megérzésekből előre látni olyan helyzeteket, amelyekkel környezete nem számolt, de amelyek éppen elkerülhetlenségük miatt voltak várhatóak szerinte.

De ez a képessége, s vele együtt az a szokása, hogy munka közben mindent megnevezzen, egyszerre múlt el azon a napon, amikor az államosított Binder-palotában a lakásukat szinte teljesen elfoglalták a karhatalommal érkező kényszerbérlők.

A kerti házban már nem is akarta kicsomagolni hajóláda méretű bőröndjét, és már nem mondta, hogy „fogaskerék”, vagy azt, hogy „himba”, ha néha öreg órákat szedett szét és rakott össze, hogy aztán ismét szétszedhesse, sem azt nem mondta, hogy „kanál” vagy „tányér”, s nem lehetett hallani azt sem, hogy „most leoltom a villanyt”, mert valami végleges és visszavonhatatlan sötétség telepedett agyára. Olyan lett, mint a félkegyelműek vagy az engedelmes gyermekek, s szokásai közül csak egyet nem törölt ki mindennapjaiból a meszesedés spongyája: a tisztálkodást.

Rendszeresen borotválkozott, hosszasan áztatta magát a fürdőkádnak kinevezett fadézsában, aztán szárazra törölte haját, s mindig csöppentett tenyerébe abból a rózsaoajjal kevert tiszta szeszből, amelyet nagymama hűgának, Herminának a férje készített, kölnivíz és parfümpótlóként a városban, az első világháború végén, úgy 1919 táján.

A románok bejövetele után, a világháborút követő ínséges időkben, akkor, amikor nem lehetett semmi luxusholmit, de szappant vagy mosószódát sem kapni az üzletekben, vegyészmérnöki diplomáját marólúg, riasztópisztolyhoz való patronok, virágkivonattal illatosított glicerinszappanok, kölnivízpótlók gyártására kezdte használni Hermina férje.

Aztán a stabilizálódó új román főhatalom életet lehel a tetszhalott városba, s a vegykonyhából egyre több újdonság került a piacra. Körömlakkok és a rúzsok színéhez találó púderek, s következtek a vegyileg előállított krémek és testápoló olajok, amelyek mindenikét kipróbálta Erik nagyapa Herminával (természetesen a férj tudta nélkül), olyankor, amikor időt szakíthattak egymásra, hogy aztán narancs-, jázmin-, ylang-ylang- és ibolyaolajok felhőibe burkolva tegyék könnyűvé ujjaiak siklását egymás bőrén.

Míntha soha nem akart volna véget érni az a szerelem, amely a lány tizenhatodik születésnapja táján kezdődött, s amelyet szinte fél évszázadon keresztül titkoltak mindenki előtt, s amely Hermina férjének halálával még csak fokozódott, hogy aztán végtelen dominópartik délutánjaivá szelídüljön.

De az illóolajos masszázások nem múltak el soha, s amikor már szégyellniük kellett bőrük májfoltjait, a megereszkedett szemhéjak sarkában újra és újra termelődő sárgás csipát, Hermina kártyából és a pótkávé zaccából jósolt a szeretkezések helyett. Valójában történeteket mondott a soha be nem teljesedő jövőből.

Hermina pontosan tudta azt, amit a vásári jósok is. Olvasott az emberek tekintetéből, s a mesét, amit tálalt, ahhoz idomította, akinek a jövőjét kristálygömbből, kártyából, s olykor tenyeréből kiolvasta, mert nemcsak Binder nagyapának jósolt, hanem Loránd szüleinek, a műhely ékszerészeinek is, s mindezt természetesen ingyen, de nagyapának nem kellett a szemébe sem nézzen, tudta, hogy mit is kell mondania.

Ezekben a jövőképekben Erik újra tengerre szállt. Egyenruháján a vitézségi nagyezüst, olykor a Mária Terézia-rend keresztje, s a dísztőr, amellyel Binder

dédapa ajándékozta meg, de amelyet soha nem csatolhatott díszegyenruhája derékszíjára, mert arra várt, hogy fregattfőhadnagyi rangjelzést viselhessen zubbonya ujján, s most, ezekben a jóslatokban ott volt bal oldalán, kifényesítve, fegyverápolóolaj-szagúan, s a jóslatok ködében felharsant a hajó jelzőkürtje, ezerszeres visszhangot keltve a dalmát partokon. Ólomszürke hadihajón állt, tisztelegve a kikötői mólón lobogó nemzeti színű zászló, s ama másik, az admirális lobogója előtt, amely azt jelezte, hogy a kikötőben, szolgálati helyén van, akár a dán származású osztrák katona, Hans Birch von Dahlerup admirális szobra, s őrködik hajói fölött a flotta főparancsnoka.

De a legszebb jóslatban benne volt Hermina is.

Abban a sosem lesz jövőben, a polai hadikikötőből egy magán szkúneren Abbázia felé hajóztak ketten, s kikötöttek Fiumében, végimentek a Baross-kikötőhöz vezető sétányon, s Hermina, mintha magyar történelemleckét mondott volna fel jóslatában, sorolta egymás után a Corvin, Zrínyi, Deák és Mátyás király neveket. Egycsavaros hajókat sorolt, hogy aztán megálljon a méltóságos magasságba emelkedő Balaton gőzös mellett, s ilyenkor Erik nagyapa elhúzta tenyerét Hermina kezéből, szünetelt a jóslás, hogy elmagyarázhassa Lorándnak a tudnivalókat, hogy Angliában épült a Balaton, 1901-ben a Newcatle-i Wigham Richardson & Co. Ltd. műhelyében.

Hermina végighallgatta ezredszer is, ugyanúgy, ahogy Loránd is tette, hogy a hajó több mint kilencvenöt méter hosszú, s Loránd hatévesen már kívülről tudta, de elmagyaráztatta magának, hogy mit is jelent a triplex gőzgép, amely 1290 lóerő kifejtésére alkalmas teljesítményével szinte repítette a Balatont, hogy a magyar ipar termékeiért cserébe gyarmatarút, idegen világok ízeit és illatait szállíthassa az akkor még magyar kikötőbe.

– Képzeld, kicsim, az én Balilla Fiatom csak huszonöt lovas, mégis, hogy tud száguldani...

Ilyenkor a semmibe nézett, s kék szemében Hermina látta a hullámokon keresztülgázoló hatalmas hajót.

Az erdélyi kisvárosra teledő nincstelenség s a kommunista rendőrség razziai ellenére, az örökös sorban állások éhínségréme között, Hermina elhurcolásáig megeremtődött egy álomvilág.

Homárt ettek a Balaton gőzös kapitányának mahagóniburkolatú szalonjában. Saját pincéjéből hozott igazi, kapitányhoz méltó dalmát grappát ittak a férfiak az ívfénylámpával megvilágított hajón, ahol a kapitány lakosztálynak beillő összkomfortos kajütjében állandóan gyertya égett Rudolf trónörökös vezértengernagyi egyenruhát viselő fényképe alatt. Szarvasgombával fűszerezett gesztenyés fácánt ettek, valódi lacrima christi ittak, s az Alpokból hozott gleccser jégkásából készült gyümölcsfagylaltot nyalogattak. És valódi Buscaglione kávét ittak ebéd után, s nem olyan cikóriát, amelynek zaccából mindezt jósolva, tagadva az idő egyenes vonalú jövő felé haladását, visszaléphettek a Nagy Béke Korába.

Nem érdekelte őket a kisajátított lakásaikba telepítettek hallgatósága, s olyan boldogok voltak, mintha mindketten kimaradtak volna a világégesből, s Herminának nem kellene az otthon őrzött laborálóeszközökkel mosósződát gyártania, amely úgy nézett ki opálos áttetszőségével, mintha paraffingyertya

törmeléke lenne, s egy alkalommal alig tudták kiszedni az akkor még kisiú Loránd kezéből az egyik ököl nagyságú kristályt, mert hasonlított a hajdanvolt cukrászdák kirakati ablaknyílásán át utcára árusított kandiscukorhoz.

Binder nagyapa ezekre a még öregkor-szerellemmel fűtött délutánjaira olykor magával vitte Lorándot is, de mielőtt betértek volna a Hermina-villába, nagyokat sétáltak, s arra tanította, hogy az ostyába mért fagyalaltgombócot nem kell harapdálva, gyorsan elfogyasztani.

– Tudod, Lóri, a bort is körbehordozzuk a szájunkban, hogy kiélvezzük a rejtett zamatokat, csak a részegesek hajtják fel, mint a vizet. A késleltetés. Tudod, a késleltetés... A késleltetés igazi férfias tudomány. És tudod, példának okáért, azok álltak be matrónak is, akik úgy falták volna a kikötőkben rájuk váró lányokat, asszonyokat, hogy a hetekig tartó szolgálat alatt minden porcikájukat újra elképzelve szerették és szerették, egyre erősebben vágyva a kikötés utáni találkozást. És a késleltetés miatt robbanáserejű volt a szerelmük... de ezt te még nem értheted, Hüvelyk Matyi. Majd...

De Loránd nem tudta olyan lassan nyalogatni a hamis vaníliából, csokoládé-utánzatból készült háborús pót-fagyalaltot, hogy az a tenyerébe csurogva kigőzölögghesse állott tejszagát. Mohó volt, s amikor Hilke, sokadik útjukon, amelyet a minden rafinált kényelemmel felszerelt dzsunkán tettek meg, azt mondta, hogy a hosszan tartó mámoros kéj lényege az izgalmi állapot késleltetése, Loránd rózsaillatot érzett, lehunyta szemét, s látta, hogy nagyapa két tenyerével dörzsöli frissen borotvált arcbőrébe a rózsaoilajat.

És Erik nagyapa számára, utolsó napjaiban már közönyössé váltak a rózsaoilajon kívül a szagok is, tán észre sem vette, hogy ágya a konyhában van, ahol az elszegényedés örökös főzelékei szaglottak, s emlékképei összezsugorodva, tenyérynyi keretekben villantak fel talán, akár a komódokra felsorakoztatott szépiaszínű családi portréfotók, s bár leszokott a dolgok hangos kimondásáról, a tárgyak képe alatt mégis hallotta, hogy megnevezi őket, mintha a végleges felejtés előtt agya még próbára tenné, hogy vajon tudja-e a tégely és a szelence közötti fogalmi különbséget.

És talán felrémlert agysejtjeinek végleges halála előtt az anyatejjel teli lombik, amelyet mindaddig jégben őrzött, amíg Hermina mellbimbóiból ki nem sajtolta a harangöntéshez elégségesnek vélt mennyiséget. Szeretkezéseik közben, ha a lány elért a csúcsra, melléből szívárogni kezdett a tej, s ez aztán asszonykorának s özvegységének éveiben az álterhességek miatt sohasem szünetelt. Abból a lánytejből gyűjtött Erik nagyapa egy lombikba, s a teleholdnál levágott hajtincscsel együtt őrizte, amelyeket a bronz öntéséhez akart használni akkor, amikor megálmodta a Binder-torony harangjátékát, amelyhez egy híres bábkészítővel tervezette meg a mesterségek és életkorok figuráit.

Táncoló tündérek hozták volna csilingelve a reggelt, kovácsok verték volna üllőiket a déli harangszó ritmusára, s döntőkaszás parasztok aratták volna délután a napsugárkévéket. De mögöttük, a torony mind a négy világtáj felé kialakított erkélyén, felvonultak volna a kézművesek. Asztalosok gyalultak volna, kőfaragók kellett volna, hogy kopácsolják a szikladarabot, de kovácsok, s még szakács is lett volna a tervezett remekmű belsejében.

Orosz cárok harangöntő mestereinek elveszett, s megtaláltak hitt receptjei alapján készült volna a nagy mű, az egész órát elütő nagyharang. A cirill betűs fóliánsokat nem láthatta soha Erik nagyapa, csak regéltek a szakmabeliek is róla, senki sem tudott segíteni, hogy megszerezhesse a pótolhatatlannak hitt irományokat, s különben is, az egyetlen olyan harangöntő üzem, ahol megönthette volna gigantikus álmát, hogy aztán hónapokig tartó finomítással behangolja, a világméretű háborús készülődés miatt, gépeivel és szakmunkás gárdájával együtt katonai célokra foglalta le a magyar revíziótól rettegő román főhatalom.

Loránd, a morfiumálmom lebegésében ezt a soha meg nem épített óratornyot látta, s hallotta is, hogy csembalóhangon pendülnek a kalászok, tökéletesen intonálva a Tavaszi szél vizet áraszt dallamát, de nem a szülőházán visszhangzott a zene, hanem a Dürer-házon, Nürnbergben, s nem kalászok hangja volt, hanem a Miasszonyunk templomának mélyen konduló harangjai változtak kislányos csengettyűkké.

És Erik nagyapa, aki akkor, az első háború után, már véglegesen lemondva dédelgetett tengeri kalandjairól, apja órásműhelyében, dédapánál kamatoztatta azt, amit a műszaki egyetemen, s tengerésztiszti kiképzése alatt tanult, reáliákban jártasként is hitte, hogy a vásárokra érkező arnautok csengői, lélekharang méretű kolompjai azért szólnak olyan tisztán, mert birtokukban van az ősi bronzöntés titka. Szűzlány teje, teliholdnál levágott hajtincse...

Azt is hitte, hogy sokkal jobb a receptjük, mint a cárok mestereinek elveszett módszertana, s mert tőlük nem tudhatta meg, helyette egy gótbetűs bajor alkimistakönyvben találta meg az anyatejjel, szűzlány hajával és ezüstreszeléssel dúsított öntvény leírását, amelyhez néhány csepp, az öntőmestertől származó friss vért is ajánlott a hajdani szerző.

Sokáig nem is foglalkozott mással, bár ő kellett vezesse az ékszerészrészlegét a boltnak, ötvöseire bízta a megrendeléseket, amelyek a világháború utáni gazdasági válság homályos üzletei után Hitler hatalomátvételével felszaporodtak, Erdélyt is elérte a német gazdasági csoda, s ha órás mestereik már nem is gyártottak saját szerkezeteket, lefoglalták őket a műszerek mintapéldányainak előkészítésével járó műszaki feladatok, de ékszerészei elmondhatták, hogy nem bírják a rengeteg munkát.

Arany- és platinatokokat készítettek svájci partnerük megrendelésére, olyan egyedi darabokat, amelyek nemcsak divatosak voltak, de kidolgozásuk alapján egyesítették az ékszer-óra minden erényét is. De Erik nagyapa a harangöntés titkait kutatta. És persze habókosnak tartott tervei mellett most már komolyabban foglalkozott a pénzügyekkel is, nem úgy, mint dédapa tette az első világháború alatt. Ha nem is az üzemekben, a tervezőműhelyben, de szemmel tartotta a munkát. Minden este a lakás szalonjába rendelte a frissen alkalmazott mérnököt, mert a Binder-cég számára a műszergyártás volt az igazi profittermelő.

Erik nagyapa, élete zenitjén járva, alig tette be lábát az üzletbe.

Az arnautoktól vásárolt csengők és kolompok hangjának bemérésével, anyaguk vegyelemzésével kísérletezett, s most élete végén, a menekülés előkészületei alatt, fia és menyé csomagolása közben, az egymáshoz koccanó arany- és ezüsttárgyak hangja miatt az arnautkaraván vonulását látta. Erős, szőke sörényű

stájerlovaik csengőit hallotta, s az albán-cigány asszonyoknak talán csak a hegyek erdőségeinek tisztásain eldúdolt, s alig hallható fejhángú énekét is, akik háborúk frontvonalai ellenére, földrengésektől lerombolt hidak akadályait legyőzve, évente megjelentek a városban a késő őszi kirakóvásáron. Késeik, baltáik messze földön híresek voltak, azokat a vásárlók szeme előtt készítették a megrendelő által hozott anyagból, vagy ökolnagságú saját vaskenyereikből, de a csengettyűket, kolompokat, kisebb méretű harangjaikat valahol a hegyekben öntötték. Csak abból sejtette Erik, hogy nem mások termékeit árulják, hogy törött mozsarakat, habverő üstöket, vörös- és sárgaréz hulladékot vásároltak pénzért, vagy késre, fejszére cserélték az ócska anyagot, s aztán eltűntek egy újabb évre a hegyi utak kígyózó szerpentinjein, amelyek úgy fehérlettek a mészáló sziklák porától, mint ha nyáron is hó borította volna őket.

Aranyló porfelhőben látta őket. Harangkirályok méretes testét csiszolták, szállongott a vásártérre, a városra, a környező dombokra a rézreszelék, amely nem hullt a földre. Olyanszerű felhőkbe rendeződött, mint amilyen az északi fény. Milliárdnyi réztükrör verte vissza a Nap fényét, s látta, ahogy vándorlásaik útján, átkelve a havas csúcsok közti hágókon, leereszkedve a Duna torkolat előtti mocsárvidékének nádas őserdejébe, viszik magukkal a fényfelhőt, mint egy hatalmas glóriát. A réztükrök felhője, de leginkább az öntéshez készülő olvadt fém szikráinak fáklyaméretű csillagszórója, titkos sziklavölgybe vezették.

Erik nagyapa a végleges magány hangtalanságába burkolózva látta az arnautszekereket, ahogy megállnak a sziklaoldal védelmében meghúzódó tisztáson, s gyermekeik a homályba burkolózó ligetes patakparton zajtalanul kúszva keresik az örvénylések alatti mély vizeket, hogy pusztá kézzel dobálhassák partra a pisztrángokat. De a férfiak a titkos völgybe épített kohóik előtt ügyködnek, éppen rezet csapolnak, s mint mindig hosszú élete álmodozásai közepette, most is az éjszaka csillagtalan sötétjében látja, ahogy az olvadt réz salakjáról kipattanó szikrák zöld zuhatagja türkizre festi az izzadt arcokat.

Egész életében félelemtől vegyes irigységgel nézte őket, ugyanúgy, ahogy Loránd nemzedéke is, s néha elgondolkozott azon, hogy talán ugyanazokat az arcokat látja már vagy hatvan esztendeje, mintha nem születnének, nem halnának, ugyanazokban a ruhákban jelennek meg, s a legszükségesebb vásári kifejezéseken, az ár meghatározásához szükséges számokon kívül nem beszélnek az itteniek nyelvein, sem magyarul, sem románul, még a vásárookra beszekerező szászok nyelvét sem ismerték.

Loránd, két szót leszámítva, sohasem tudott megjegyezni beszédjükből semmit, pedig híres volt jó nyelvérzékéről, s arról, hogy ha figyelmesen hallgatott valamit, szinte hibátlanul tudott, akár visszafelé is, felmondani néhány perces idegen szövegeket is.

Egymás között is csak éppen puszogtak az arnautok, mintha attól féltek volna, hogy valaki talán mégis megérti őket. Nem hangoskodtak, mint az itteni cigányok, s táborhelyüket kamaszkorában Loránd hiába kutatta át, mert nem találta nyomát annak a sónak, amit a parázsra szórtak, s ettől láthatóan egyetlen pillanat alatt, kecskebőr fűjtatóik levegője nélkül is, fehérizzásig hevült a vas.

Talán öt- vagy hatéves lehetett, amikor először látta az arnaut cigányokat, de nem az asszonyok tarkabarka szoknyáinak színe fogta meg, hanem az a fejedelmi nyakék, amelyet azon az asszonyon látott, aki mázsás pörölyével segített az első üllónél dolgozó kovácsnak, s a pártaszerűen csipkézett, egyiptomi gályára hasonlító, láncfonatokból, sodronyindákba foglalt drágakövekből álló ékszer úgy himbálózott hatalmas mellein, mint egy kormányát veszített hajó.

Azokra az időkre gondolt Erik nagyapa, Loránd nagyapja, a halállal alkudozva, amikor apja, Binder dédapa a második itteni nemzedék feje lett, s megkapta a császári és királyi udvari szállítói címet, a Ferenc József aláírásával hitelesített oklevelet, s az órás-ékszerész műhelybe megérkeztek a holland gyarmatról, a Jáva szigetéről rendelt tikfa dobozok.

Erik nagyapa már nem a mában élt, ugyanúgy lebeghetett, mint most unokája Loránd, s a tegnapiak is úgy sülyedtek el emlékeinek zavaros ősmocsarában, hogy átjárhatatlanok lettek gázlói, s mint a folyó holtágainak lápvidékén úszó korhadékszigetek, csak néha érintették azt a partot, amelyet talán mának nevezett volna, ha egyáltalán foglalkoztatja az emberi idő.

A tikfa dobozokra gondolt, a frissen gyalult fa különös illatát érezve, s ujjbegyein azt a puhaságot tapintotta a levegőben, ahogy a kettős deszkafalazatot óvatosan kitölti az Indiából rendelt, hőszigetelésre szánt kasmírgyapjával, amelyet levegősre lazított, hogy jobban szigeteljen majd.

A tikfa dobozokat bámulta, azokat a tokokat, amelyeket szállításra készen a szintén tikfából készült rézfogantyús tengerészeti ládába csomagoltak, de amelyekbe a háborút követő békediktátum után már nem került semmi.

A Binder-műhelyben kronométereiket gyártottak az első világháború alatt az osztrák–magyar, de a birodalmi német hadiflotta számára is, s Erik nagyapa apja, Binder dédapa, a párizsi vilákiállítás aranyérmes órásmestere olyan anyagokat válogatott, amelyek nemcsak az időnek, de a hajóférgenek s a hőmérséklet-ingadozásnak is ellent tudtak állni. Tikfát és selyemszál vékonyságú kasmíri gyapjút használt a védőtokhoz.

Most ezek a dobozok, amelyekbe megmentett értékeiket pakolták, drágaköveket, antik ékszereket, hurkába göngyölt aranypénzeket, mint tengerész éveinek móló menti uszadékai lebegtek a pislákoló petróleumlámpa fényében. És nem fogta fel, hogy fia és menyé a végső kétségbeesés miatt választott szökre, a bizonytalan útra csomagol a félszázad év óta megőrzött kazettákba, s a román titkosrendőrség tisztje, s a szintén civilben segédkező román vámparancsnok, nem matróztársai Erik kadétnak, hanem lefizetett bűnsegédei a nagy szökésnek.

– Borsmenta – ismételte a titkos jelszót, amely a svájci trezorban őrzött vagyónukhoz vezetett, de ez is független volt a csomagolástól.

– Borsmenta – mondta, mert ki kellett mondania a legféltettebb titkát.

A szekus és a vámparancsnok elköszönt, már megkapták ékszerekben és Napóleon-aranyokban a kialkudott fizetségüket, négy fővel számolva, Lorándot is felnőttként mérve, mert senki sem gondolt arra, hogy abban a pillanatban, amikor legurul az asztalról az aranyozott, drágakő berakásos szebeni szász remek, az ezüstkehely, s csupán egyetlen éles hangot hallat, olyant, mint a fában felejtett

szegen elpattanó acélkés pengéje, megáll Erik szíve, s ezért az olasz hűtőkamion sofőrje motorhibát okoz, hogy haladékok adhasson a családnak a sebtében megszervezett temetésre.

Szemét nem lehetett lezárni, mintha csodálkozva nézte volna Erik nagyapa azt a világot, ahol elvehették precíziómszfer-gyárát, a tizenkét segéd számára berendezett órásműhelyét, a szintén egy tucat emberrel működő ékszerészrészleget, a kristálytükrök labirintusából álló, minden sarkot belátó utcai üzletét, amelyben törésálló üvegpultokban állította ki a legszebb órákat, legdrágább ékszereket.

És elvették a Hermina-villát, Erna-villát, a Binder-palotát is, amelynek magasföldszinti lakosztályába sokgyermekes prolikat telepítettek, akik vizeldének használták a mosdókagylót, s a fürdőkádban mosták le bakancsaikról a sarat, s ott kopasztották a falusi rokonaiktól szerzett tyúkokat is.

Kezéből az asztalra koppant a dupla fedelű arany zsebóra, amelyet ajándékként, dédapával közösen Ferenc József magyar királyként történő megkoronázásának ötvenedik évfordulójára készítettek, de amelyet a császár- király már nem érhetett meg.

Éppen föl pattintotta a valódi nürnbergi óra másolatának tojásformájú fedelét, amikor elgurult a kehely, s az órába épített zenélő szerkezet egyetlen taktusig jutott a Himnusz lejátszásában, de az elpattanó késpenge hangzású csattanás miatt, amelyet a kehely okozott, Erik nagyapa önkéntelen mozdulattal visszacsukta, mintha jelezni akarta volna, hogy számára végleg lezárult ezzel a földi idő.

Hunyorogva bámult halálában is abba a semmibe, ahol fiatal éveit úszkáltak a jelen zavaró hangjai között, s nem látszott a halál az arcán, amelyet az öregség dörzspapírja annyira áttetszővé vékonyított, hogy már életében látni lehetett a bőre alatt lüktető idegeket, s a véredények pókháló vékonyságú vörös csatornáit is, amelyek úgy hálózták be állát és dudorosán kiemelkedő homlokát, mintha porladó falevelek rothadásnak ellenálló erezete rajzolódott volna ki a csontokra feszülő pergamen alatt.

Hunyorogott, mintha most is szeme előtt lenne a nagyító, amelyen keresztül hajszálrugók és apró fogaskerekek millióit illesztette helyükre, s tűhegy méretű rubinköveket helyezett csapágyként az álló- és forgórészek találkozásaihoz, vagy filigrán fülbevalók csatjait illesztette a kövek foglalataihoz. Így hunyoroghatott akkor is, amikor fényszóró erejű asztali lámpájának fénykörében, tuskihúzójával aprólékosan rajzolgatta a lenyomókeretbe foglalt pauszpapírra a napszakok, mesterségek és életkorok tornyának terveit, amelyen évekig folyamatosan dolgozott.

Talán színeket is láthatott, aranyba és platinába foglalt drágakövek szikrázó fényét. Zafirokét és turmalinokét, heliotrop és ametiszt sziporkázott körülötte, rubinnal, csehgránáttal keverve, s sziporkáztak mind, akár azok a briliánsok, amelyek átmentek kezén háromnegyed évszázadnyi munka alatt.

Megszokta azt, hogy félszemmél nézzen a világba, már akkor is, amikor a Velencében vásárolt régi hollandi látcsövével bámulta tengerészkadét korában a dalmáciai sziklafalakait, azzal a látcsövvel, amelynek lencséjét csereként akarja

használni unokája, a kiskamasz Loránd, de amelyet elveszít a Palotának nevezett ávé máriák udvarán, akkor, amikor éppen Ilkának adná, cserébe, hogy láthassa azt, amivel azóta sem tudott betelni.

Talán Dalmácia fehér szikláit nézi halálában is a tengerről, amelyek pontosan olyan opálüvegszerűek voltak a ködben, mint Hermina vegykonyhájában az eladásra készülő mosószóдахalmok.

Hermina bőrének hóvirágfehérsége villanhatott föl az órafedél cikázó mennykőves fényében. Negyven éven keresztül ismételte délutánoként ezt az órányító mozdulatot, olyankor, ha szeretkezésük után, a zsúrasztalnál kávézva, meg akart bizonyosodni arról, hogy nem lépte túl a lányból asszonnyá, aztán már idős nővé öregező szerelmére szánt időt.

A fürdőszoba illatorgiái mellett, a kávézás nyugodt percei előtt, klórszagot is érzett néha a konyha felől, a durva sóból készülő mosószóda csípős bűzét, amelyet a piaci sátorban árult reggelenként az asszony, akinek özvegysége éveiben ez volt az egyetlen keresete.

És vissza-visszatérőn a babérlevél fanyar illatát is érezte, amíg még lélegezni tudott az utolsó sóhajtása előtt.

Pirított hagymás sült kolbászkarikák alatt gőzölgő lencsefőzelék páráját látta homályosuló szeme, azt az ételt, amelyet felesége soha nem főzött neki, de ráadásként a szerelemre Hermina naponta elkészített, s tán valóban látta is, hogy Hermina túlradó jókedvvel lép be a szobába, hogy szeretkezéseik egymást felfalni kész kannibál étvágya után, amikor már beszívta bőrük a szétkent gyümölcs- és virágolajokat, valódi étellel pótolják elveszett erejüket.

Talán harmincéves fiatalasszonyként jelent meg most utoljára Erik nagyapa szeme előtt Hermina, s nem az a fruska, aki miatt egy éjszaka, házassága első évében, de már fia születése után, átkínlódta magát a romos Palota tölgyfa kapuszárnyai között, az ávé máriák udvarára, oda, ahol az albán-cigányok, az arnautok szoktak éjszakázni. Lett volna más hely is, ahol szeretkezzenek, de Hermina szeretett a tűzzel játszani, talán a borzongásos félelem feledtette vele, hogy tulajdon nővérét csalják meg éppen.

Hermina nem öregeedett olyan ütemben, mint környezetének többi asszonyai, s vegyész mérnök férjének korai tragikus halála után (felrobbant kezében egy ágyúgolyó, amelyből a puskaport akarta kiszedni az enyves fűrészporból préselt riasztódugók töltéséhez). Amikor már csak sógora és szeretője, Erik nagyapa maradt számára, de később is, jóval túl az ötvenen, minden hónapban remegve várta, hogy kiderüljön, hátha ismét terhes, gyermeket vár, aminek nem volt esélye sem azután, hogy szinte kislányszerűen szétkaparta méhét egy reszkető kezű bábaasszony.

Sportos alkata miatt kevesebbnek látszott koránál, s Erik, már serdülő kislány kora óta szerette, s talán közelebb is került hozzá mindenkivel, mert egyesült Herminában az adriai tengerészek kurtizánjainak minden fortélyá, a szemérmes lányok bájosságával, s mert felesége testvére volt, így talán – ebben reménykedtek mindketten – senkinek sem tűnt fel eleinte, hogy többet vannak együtt, mint másokkal.

Loránd nagyanyja sejtette, talán tudta is a délutáni eltűnések okát, de haláláig titkolta bánottságát, s lekötötte előbb fia, aztán unokája, Loránd nevelése.

Loránd úgy emlékezett Hermina nénire, mint mosolygós, kedves öregasszonyra, s amikor a villa visszaigénylése miatt, no meg azért is, hogy elindította a már régóta halott, de hajdanában életfogytiglanra ítélt asszony rehabilitálását, rá kellett jönnie, hogy az, akit a gyermekkor párás, némelykor jégvirágos üvegablakának homályosító takarásában lát, sokkal fiatalabb volt elhurcolása napján, mint most ő, végleg megadta magát az öregségnek. Beletörődött abba, hogy belső órája s a külső idő között véglegesen elromlott valami.

Jenei Gyula

Olló

nagyanyámnak több ollója is lesz: kisebb, nagyobb, élesebb – de leginkább azt szeretem majd, aminek gyűrűi alatt a kiöblösödő, círádás fémszárakon egy férfi és egy nő arcképe domborodik. néznek egymásra száz évig is. baloldalt a férfi, jobbról a nő. vonásaikat már nem lehet majd kivenni, egyébként is aprók a portrék, de nagyanyám állítja, hogy az ferenc józsef és sziszi. ő persze erzsébet királynénak fogja mondani, s a félszárú pápaszem mögül elnézi nagyon öreg szemével a megkopott vonású fejeket, amiket még tovább koptatok, ahányszor smirglivel kifényesítem őket. amikor ezt a verset írom, már nem fogok emlékezni, hogy nagyanyám fiatalasszonyként, még a monarchia idején, kapta vagy vásárolta az ollót, pedig kisgyerekként sokat hallgatom majd, amint boldogan mesél. mindenről. mesél gépészkovács férjéről, és apám nővérééről is sokat, jolánkáról, aki tizenkét évesen halt meg vérhasban. apám akkor csak hat volt, de túlélte. és majd a koronázásról is mesél nagyanyám, károlyról és zitáról. akkoriban még pesten laktak. megbecsüléssel említi a királyi párokat, én meg nyírbálok valamit az ollóval, s ferenc józsef és erzsébet arcképe minden nyisszantáskor közelebb kerül, de el sosem érik egymást. csak a gyűrűk csattannak majd fémesen, s az élek súrlódnak fémesen, és majd feloldódik a múltban a jövő, és majd eltemetjük nagyanyámat, és majd elfelejtem a történeteit, csak hogy voltak, arra emlékszem, és csak az olló marad utána, és a varrodoboz a gyűszűvel, aztán a gyűszű is elvész. az ollót viszont megéleztetem, és asztalomon tartom majd akkor is, amikor írom

ezt, s nézem a királyt és a királynét, akiknek boldogtalansága addigra rég feloldódik a róluk szóló történetekben, könyvekben, filmekben, az arcképeiket viselő schönbrunni ajándéktárgyakban. csattogtatom az ollót gyerekként, aztán felnőttként, ha vágni kell vagy borítékot bontani, és szeretem is, pedig nem érdekelnek a királyok, miként nem érdekel majd a hatalom és a valahová születés sem. ez így persze nem pontos. ezt a nemérdekeltet egyértelműsíteni kellene, hogy miért is nem. árnyalni az állításokat és a kételyeket: csiszolni, smirglizni. úgyis lekopik majd minden sallang, és csak a férfi marad és a nő: arcok egy ollón: békebeli boldogtalanság.

Michal Glowinski

Negyedóra a cukrászdában

Mindössze tízegynéhány napot töltöttem az apácnál Czerskben. Ahogy ez az események menetéből kitűnik, nem értesítették őket származásomról, így hát kakukktojásnak tűnhettem, akit a tulajdonos tudomása és beleegyezése nélkül raktak be a fészekbe. Amikor a nővérek megtudták, ki vagyok, nem adtak nekem helyet. Rövid otlétem, ami alatt nem történt semmi különös, akkor jutott eszembe, amikor pár éve olvastam egy könyvet arról, hogyan mentettek zsidó gyerekeket a női szerzetesrendek. A nővérek közül az egyik, aki ezt a kicsiny árvaházat gondozta, elmondta, hogy ők számos zsidó gyereket rejtegettek, csak egyszer utasítottak el valakit, mert attól féltek, már így is túl sok ilyen gyerek van náluk, s ez természetesen növelte volna a veszélyt. Ez egy olyan fiú volt, akiről tudták, hogy valaki él a hozzátartozói közül, aki majd gondoskodik róla. Majdnem biztos vagyok benne, hogy az én esetemet említették, mert nem tudom feltételezni, hogy ugyanott és ugyanakkor megtörténhetett volna ilyesmi egy korombeli gyerekekkel, aki mintha csak az ikrem lenne, annyira hasonlít rám. Egy történelemkönyv lapjain találtam ezt, meglepve, hogy annyi évtized után rajtam kívül valaki még emlékszik erre az eseményre.

Anyám legfiatalabb nővére, Maria vitt el Varsóba, mert ő mozgott összes családtagunk közül legszabadabban az „árja oldalon”. Ahogy azt akkoriban mondták, előnyös volt a külseje, ami nemcsak kiváltságossá tette, hanem egyenesen mennyei ajándékszamba ment. Az előnyös külsőnek köszönhetően a rejtőzködő egyén kevesebb gyanút keltett, beleolvadt a tömegbe, nem hívta fel magára a figyelmet, könnyebb volt megjátszania valaki mást, mint aki valójában volt. Mária remekül nézett ki: csinos, szőke teremtés lévén inkább olyannak hatott, mint aki egy nemesi kúrián, nem pedig egy zsidó kereskedőcsaládban jött világra. Aki őt nem ismerte közelebről, valóban képtelen volt elhinni, milyen származás rejlik e mögött a makulátlan szláv külső mögött. És ezért éppen neki kellett az annyi gondot okozó személyemmel foglalkoznia, mivel megint nem volt hova mennem, és nem nagyon tudták, hogy mit kezdjenek velem. Mária nem vihetett magához albérletébe, ahol nálam körülbelül négy évvel fiatalabb kislányával lakott, mert ez gyanút keltett volna. Nagyon gyorsan kellett keres-

Michal Glowinski (1934–) lengyel irodalomkritikus, 1976 óta kinevezett professzor a varsói egyetemen, az ottani Irodalomtörténeti Intézet munkatársa. Fenti elbeszélése a *Czarne sezon* (Varsó, 1998) című kötetből való, amit angolra is lefordítottak.

ni egy olyan helyet, akár csak egy vagy két éjszakára, amíg nincs valamilyen tartósabb megoldás. Nem rendelkezem az „árja oldalon” való vándorlásaim kronológiájával, nem vagyok képes pontosan sorbarakni időben a történéseket, ezért nem vagyok benne biztos, vajon akkor, vagy korábban töltöttem néhány napot egy családnál, talán az Ochota-negyedben. Sajnos nem tudom, mi volt a nevük, akkoriban ezt nem tudtam, de megőriztem őket hálás emlékezetemben. Egyszerre egy más valóságban találtam magamat, egy olyan házban, ahol minden szép és meleg is volt, ahol mindenki barátságosan és rokonszenvesen viselkedett velem szemben. Az idősebbek és a fiatalabbak is – mert ebben a családban volt két serdülőkorú fiatal, akik valamilyen iskolába jártak, de egyikük, a tizennyolc éves fiú, igazából részt vett az ellenállási mozgalomban (úgy tűnik, mesélt is élményeiről szüleimnek, nem törődve jelenlétemmel, hiszen ez gyerek, úgysem fogja föl, miről van szó!), és egy kicsit fiatalabb lány is, és főként ő volt az, aki velem foglalkozott.

Ez az idillikus állapot hamar véget ért. Azon a napon, amiről történetem szól, helyet kerestek számomra. Azt hiszem, akkor történt, hogy a csodálatos és pótolhatatlan Irena Sendler¹ segítségével elintézték Turkowicébe való távozásomat. Járkáltam a városban Mariával, nem tudom most rekonstruálni az útvonalat, csak annyit tudok, hogy a belvárosban voltunk, bár azt sem tudom megmondani, mi volt vándorlásunk konkrét célja, hiszen azokban az időkben nem ment az ember sehová, ha az nem volt okvetlenül szükséges. Csak erre az egy rövid epizódra emlékszem, ami nem tartott tovább egy negyedóránál, de talán még ennyi év után is érdemes elmondani.

Mariának valahová telefonálnia kellett, bementünk egy kicsi cukrászdába, mert úgy gondolta, ott lesz telefon. Kiderült azonban, hogy nincs. Ebben a helyzetben úgy döntött, pár percre otthagy engem a cukrászdában, vett nekem egy süteményt, kiválasztotta a legkevésbé látható asztalt, egy eléggé sötét sarokban, és azt mondta, mindjárt, csak elintézi ezt az ügyet és visszajön. Ugyanezt az információt közölte azzal a nővel, aki bennünket fogadott, s aki valószínűleg a tulajdonos volt. A kicsi helyiségben nem volt több vagy öt asztalnál, kevesen voltak, tehát minden szót lehetett hallani, amit a vendégek mondtak egymásnak. Eleinte úgy tűnt, hogy nyugalom van, ülök csöndben, mint bizonyos a fűben, várak, ahogy erre megkértek – és szerencsésen semmi sem történik, megeszem a süteményt, az pedig, amit a nők egymás közt beszélnek (férfi nem volt jelen), nem rám tartozik. De egy perccel később nem tehettem, hogy ne figyeljek, mert a dolgok másképp alakultak, semmi kétség nem fért hozzá, hogy a figyelem középpontjába kerültem. A nők – a kiszolgálónők, vagy a vendégek – körülveszik a tulajdonost és valamit sugdosnak. Ugyanakkor intenzíven néznek engem. Már akkor eléggé tapasztalt bujkáló zsidó gyerek voltam ahhoz, hogy azonnal felfogjam, ez mit jelent, és hogy ennek mi lehet a következménye. Félelmem rohamosan növekedett.

¹ Irena Sendler, lengyel ápolónő több ezer gyereket csempészett ki a varsói gettóból és helyezett el kolostorokban és családoknál. Yad Vasemben őrzik emlékét.

Ezt a nézegetést szinte a testemen éreztem, mintha rám ütöttek volna, ezek a nők tekintetükkel úgy szorongattak, mintha különleges teremtmény lennék, akik létezése természeti törvényekbe ütközik – és mintha hamarosan el kellene dönteniük, mit csináljanak velem, mivelhogy ez nem maradhat így, ahogy van. Beszélgetéseikből csak foszlányokat hallottam, de azok eléggé világosak voltak ahhoz, hogy ne legyenek kétségeim – én rólam szólnak. Mint máskor az ilyen helyzetekben, legszívesebben a föld alá bújtam volna. „Zsidó, egész biztosan zsidógyerek”, hallottam. „A nő biztosan nem az, de a fiú az zsidó.” „Itt hagyta nekünk...” A nők tanakodtak, mit tegyenek velem. A tulajdonos nő kinyitotta a hátsó ajtót, ahol alighanem a pékség volt és beszólt: „Hela, Hela, gyere, nézd meg.” Egy idő után Hela megjelent, nyilvánvalóan abbahagyva a munkát, számos lisztfolttal kötényén. Vártak rá, hogy mit mond, nyilván számított a véleménye, lehet, hogy bizonyos ügyekben tekintélynek örvendett, talán a faji különbségek ügyében volt járatos, legalábbis a cukrászdán belül, ami már nem volt nekem nyugodt hely és csöndesnek sem tűnt. Mindenesetre még egy szűrős szempár lépett a színre, hogy engem átvilágítson.

Igyekeztem nem gondolni arra, ez hogyan végződik, magamba roskadtam, olyan állapotba kerültem, ami néha előfordul, amikor a félelem megbénítja az embert. Ez egy közömbösség és benső paralízis állapota, amit nehéz ugyan megérteni, de mégis bizonyos fókig meg lehet magyarázni, különösen, ha meggondoljuk, hogy ilyen állapotban – még akkor is, ha valaki, mint én, akkor még nem sok évet számlál – az illető tudja, hogy nincs semilyen befolyása a saját sorsára, hogy legalábbis bizonyos értelemben tárgyá változott. Ezt nem lehetett nem felfognom, helyzetem percről percre rosszabbodott, a nők már nem csak egy bizonyos távolságból nézegettek, nem volt elég származásom kollektív meghatározása távolról, lehetséges, hogy biztosat akartak tudni, mielőtt megindokolják végleges elhatározásukat (az sem lehetetlen, hogy máris döntöttek rólam). Ugyanis hallottam, hogy egyikük így szól: „Értesíteni kell a rendőrséget.”

A vitába merült és a kíváncsiságtól felhevült hölgyek közelebb jöttek, odajöttek az asztalkához, amelynél ültem. Megkezdődött a kihallgatás. Először is egyikük megkérdezte, hogy hívnak. Hamis papírjaim voltak, de megtanultam az új adatokat, tehát udvariasan válaszoltam. A másik nőt az érdekelte, ki nekem az a hölgy, aki idehozott. Erre is válaszoltam, ez esetben már igazat mondva. Később tudtam meg, hogy az ilyesfajta kérdezősködésben általában elhangzott, hogy: mondd el valamelyik legjobban ismert imádságot, ez ugyanis nagyon jó mércéje volt annak, hogy azonnal megállapítsák, valaki katolikus-e, vagy nem katolikus, lengyel, vagy nem lengyel. Ezt a fokozatot az én esetemben kihagyták, mivel a nők nem voltak jártasak ebben a tekintetben. De továbbra is elhalmoztak kérdésekkel: mi van a szüleimmel, hol születtem, hol voltam legutóbb, hová megyek... és így tovább. Szelíden próbáltak kérdezni, néha egészen kedvesen, de nem csaptak be ezzel a tónussal, hiszen nem kellett hozzá nagy éleslátás, hogy megérezzem, a kérdések mögött düh és agresszió lappang. Úgy beszéltek hozzám, ahogy egy gyerekhez szokás, de ugyanakkor, mintha vádolt vagy bűnös lennék. Most évek után úgy gondolom, nem pusztán ellenségesség vagy gyűlölet vezette őket, csak aggasztotta őket a gond, ami most a fejükre szakadt, és készek voltak bármit

megtenni, hogy ettől minél gyorsabban – minden lehetséges módon és eszközzel – megszabaduljanak. Tudtam viszont, hogy a gondtól való megszabadulás a tőlem való megszabadulásukat jelenti.

A nők mindenfélét kérdeztek, amire végül is már nem válaszoltam, csak néha kiböktem, hogy „igen” vagy „nem”. Sok kérdésükre nem is tudtam volna válaszolni, voltak aztán olyanok, amelyektől féltem, már csak azért is, hogy ne bonyolódjak beléjük, hogy ne mondjak olyan tényeket, amelyek ellentétesek voltak egymással, vagyis hogy ne legyek véglegesen leleplezve. Hallottam azonban nemcsak hozzám intézett kérdéseket, hanem kommentárokat és véleményeket is, amelyeket a hölgyek nem nekem, hanem egymásnak vagy magukban mondtak, csöndesebben, hogy én ne halljam őket. Leggyakrabban a fenyegető „zsidó” szót ismételték, de elhangzott a legszörnyűbb javaslat is: „Szólni kell a rendőrségnek.” Tisztában voltam azzal, hogy ez a feljelentés egyenlő számomra a halálos ítélettel. Ha akkoriban ismertem volna a mediterrán mitológiát, bizonyára azt gondoltam volna, hogy Erinniszek vagy fúriák kezébe kerültem, akik szét akarnak tépni. De vajon ez a hasonlat jogos lett volna-e ebben a helyzetben? Ezeket a nőket nem vakította el a gyűlölet, amelyen nem tudtak volna uralkodni, nem égtek bosszúvágytól, nem akarták magukat megbosszulni rajtam – nem, ezek normális, közönséges, a maguk nemében rendes, derék nők voltak, bizonyára dolgos emberek, akik még a megszállás nehéz körülményei közt is próbálták családjukat fenntartani; nem zárom ki azt sem, hogy példás anyák és feleségek voltak, meglehet, jámbor lelkek, akik számos erénnyel túntek ki környezetükből. Most olyan helyzetben találták magukat, amit nehéznek, és magukra nézve fenyegetőnek találtak, ezt akarták megoldani. De nem gondolták végig, hogy milyen áron. Lehet, hogy ezt nem tudták elképzelni, bár tudniuk kellett, mivel végződött volna, ha „értesítik” a hatóságokat, vagy az is lehet, hogy ennek morális öntudatuk határain belül egyszerűen nem volt helye.

Körülbelül negyedóra múlva visszatért Maria, kicsit tovább maradt el, mint gondolta, mivel nehezen talált telefonkészüléket. Visszatérése megváltás volt számomra, s úgy gondolom, hogy a nőknek is nagy kő esett le a szívükről, nem volt többé velem gondjuk. Amikor Maria meglátta, hogy asztalkám valóságos emberkoszorúval van körülvéve, azonnal megértette, miről van szó. Kézen fogott, gyorsan távoztunk. Ép bőrrel megúsztam.

Lengyelből fordította Gömöri György

Tőzsér Árpád

Varjak az Akasztóhegyen

Naplójegyzetek 2002-ből

Augusztus 25. Azért unom a mai magyar költészetet, mert utánozható. Az imitációim közül talán Kemény Istváné a legsikerültebb. S megjegyzem, Keményt a legnehezebb utánozni, mert ő nem kialakítja magának a beszélő idolt, hanem olyan, amilyen az idolja. Illetve hát persze fordítva: neo-Szép Ernő, állandó zavarban izzadó kamasz. (Valahol Keresztury írja le vele kapcsolatban a szót: „kamasz-mitológia”. Azaz K. I. a szépernői „kisfiúból” kamasszá nyúlt. Kamasz Sz. E.) Egyszer itt járt, Pozsonyban, én kísértem fel az Írószövetségbe, s a szűk liftben, nagy zavarunkban, egymás lábát tapostuk.

Augusztus 27. Meghalt a prágai Rákos Péter. Tegnap felhívott Fónod Zoltán, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője, hogy írjak a Szemlének Rákos-nekrológót. Nem vállaltam, mert bizonyos dolgokat halálában sem tudok Rákosnak megbocsátani: amellet, hogy a szakmai tudását nem vitatom (irodalomtörténésznek és a magyar irodalom cseh népszerűsítőjének kitűnő volt), langyos embernek tartottam. Soha semmi rázósabb dolgot nyilvánosan nem vállalt, például engem sem: egy sort rólam le nem írt. De azért nyugodjon békében. Kívánom neki, hogy ne köpje ki szájából az Isten.

Rimaszombat, augusztus 28. 6.00 óra. Editkééknél, az unokahúgoméknál ébredtek. Editke annak a szomorú sorsú testvérbátyámnak a leánya, aki negyvenöt évvel ezelőtt, tragikus körülmények között itt, Rimaszombatban hunyt el, fiatalon. (Magyarul: megölték.) Itt halt meg apám is, az itteni kórházban. E.-ék az ún. Akasztóhegyen laknak (de a rimaszombati Rózsadombnak is mondják ezt a városrészt), reggel hatkor ébredtek, stílszerűen: varjúkárogásra. Százegynéhány éve itt még embert akasztottak, s a varjak akasztófákon károgtak. Megyünk Krasznahorkára, István fiammal meg a barátnőjével, Luciával. Be akarjuk járni Gömörországot, a szülőföldemet. Zólyom várával kezdtük, még tegnap. Idefelé jövet megálltunk a valószerűtlenül fehér, csipkés pártázatú várkastélynál, s bejártuk a furcsa épületet. Komolyan mondom, mintha egy felfordított, slingelt alsószoknya harangjában bolyongtunk volna. Megtekintettük Balassi vicces emléktábláját is a várudvar belső falán. A szlovák szöveg szerint („*Tu sa narodil renesančný básnik*” – itt született a reneszánsz

költő) Balassinak már a születése is sanyarú volt: az udvar kövén született. 10.00. A krasznahorkai várban, Serédy Zsófia koporsójánál éppen nagy hévvel mesélem a fiataloknak, mint akart rálőni a várból a labanccá lett apjára, Andrassy Istvánra a fia, Ferenc, s mint emelte föl tiltón a várban betegen fekvő Zsófia nagyasszony, Ferenc anyja a kezét: Ne lőj! s mint maradt úgy a keze, felemelve, a halálában is, mikor a teremőr, nyeszlett, ellenszenves kis ember, megszólal mellettünk: Nem úgy volt, uram! Vastag imakönyvön nyugodott az asszonyosság keze, de az imakönyvet idővel szétrágtá a szű, szétesett, a kéz meg úgy maradt, a levegőben. Elhallgatok, s csalódottan elkullogunk a koporsótól. István fiam, néhány centiméter híján kétméteres óriás, látva a levertségemet, visszanez a teremőrré, s valami olyasmit morog az orra alatt, hogy visszamegy, s agyonüti a mesegyilkost. 15.00. A salgótarjáni temető hegyoldalban van. Nem találjuk anyám sírját. 1969-ben halt meg, itt, a tarjáni kórházban (élete utolsó éveiben már a nagybátyoni nővérem gondozta), s nem tudtuk hazavinni. Otthon, Csehszlovákiában a szovjet és magyar tankok s a husáki normalizáció dübörgött, nem engedték át a határon a koporsót. Valahol a temetőhegyen túl van Váraszó, anyám apja, nagyapám ott született, a dédapám onnan került el számadó juhásznak az Osgyán melletti Feketerét pusztára. Anyám tehát tulajdonképpen itt is itthon van. A sírját végül István fiam találja meg: egy orgonabokor takarta. Meg a nagy fű. – Hazafelé tartva Salgó várába nem megyünk ki, de míg Somoskőre beérkezünk, sikerül elmondanom a gyerekeknek Perenna és a Kompolthyak vérfagyasztó történetét. Lucia megjegyzi, hogy a sok haláltól és gyilkosságtól már vacog a foga. Sajnálom, mondom, szelídebb szülőfölddel nem szolgálhatok. Kiballagunk a somoskői várba, ott már végre vidámabb a mese: Balassi Bálint lovon tette meg néhányszor ugyanazt az utat. Sőt: egyenesen Kékkő várából lovagolt ide, szerelméhez, Losonczy Annához, s az sincs kizárva, hogy a szép özvegy itt „adá bokkrétáját” (vagy esetleg itt is) a szerelmes lovagnak. 19.00. Itthon vagyunk, Rimaszombatban. Hazafelé jövet útba ejtettük még Fülek várát és Ajnácskót. Az Akasztóhegyen tábortúzzal és bográcsgulyással vár a család és néhány rimaszombati barátunk. Este 11-ig az irodalom és a globalitás problémáját vitatjuk. Újabbán, amerre járok, mindenkit megfertőzők a tokaji író tábor eszméivel.

Pozsony, augusztus 31. Újra Pozsony, újra a Dudvázska 29. A szobámnak olyan áporodott szaga van, mintha egy fél évig lettem volna távol, pedig csak négy napja, hogy útra keltünk. Ma délelőtt még a szülőfalum utcáit jártuk. Megrázó élmény volt. Évekkel ezelőtt írtam a faluról egy verset, *Kísértetmakett* volt a címe, holott akkor még aránylag vitális volt a település. A mostani Péterfala az egykori versem megvalósulása: kísértetfalu. „*A műanyag szemét állapota ez, / az elmúlás elmúlása*” – szól az egykori vers. Töpörödött anyókák és vénemberek, elhagyott porták, műveletlen kertek, földek, egy volt létezés természetvázai – ez a mai képem a faluról. Bekövetkezett, amit évekkkel ezelőtt vizionáltam. Lucia lefényképezte az iskola épületét, ahol születtem. Hámló vakolatú, rozzant ház. Óvoda van benne. Voltunk a temetőben is. Sütött a nap, hét ágra. A sírok meglepően gondozottak, módosak, a márványkeresztek mennyei fényben ragyogtak. Egy falu, amelyben már csak a temető, a halál szép. Az etruszkok egykor díszes, házikóforma sírem-

lékeket emeltek halottaiknak, úgy képzelték, hogy azok holtuk után is tovább élnek, mégpedig ott, abban a sírban, ahová temetik őket, ezért ételt, italt, ruhákat, különböző használati tárgyakat is tettek halottaik mellé. Mikor egy kultúra hanyatlóban van, felerősödik benne a halottkultusz. Lehet, hogy a napokban nem is Gömörországban, hanem Etrúriában jártunk?

Szeptember 10. Sírjak vagy nevessek?! A *Népszabadság*ban egy T. Endre nevű „könyvész” azt írja, hogy Faludy György megérdemli az ingyenlakást a fővárostól, mert ő már, úgymond, „intézmény, kulturális közkinccs, ami védett”. Tisztelet és előkelő hely az irodalomtörténetben Faludy Györgynek!, az életművével semmi bajom, de mint ember nem éppen „intézményként” viselkedik. Először is nemrégien megnősült, s azóta egy fotográfián, Budapest talán legforgalmasabb helyén, az Oktogonon, egy kirakatban, már mezítelenül láttam pózolni a kedves nejjel. A virgonc 92 éves „intézmény” nem egészen úgy nézett ki, mint egy ingyenlakásra szoruló hajléktalan. S egyébként is: Illyés Gyula is megérte a 81 évet, és senkinek eszébe sem jutott, hogy ingyenlakást kellene neki kiutalni. Pedig ő aztán valóban intézmény volt. S akkor az *anno* 80 évesen elhunyt Kassák Lajosról, s a ma már szintén 91 éves Takáts Gyuláról még nem is beszélünk.

Szeptember 11. Leomlok, mint a New York-i ikertornyok, mintha az én derekamba is becsapódott volna valami eltérített repülő. (A sajtó tele van a tavalyi tragédiával, évfordulós emlékezésekkel.) Megártott a sok száz kilométer. Felkelésnél belerobbant valami alattomos fájdalom a csípőmbé, s visszahanyatlottam az ágyba. Talán büntetésből, mert tegnap gonoszul megmosolyogtam a trolibuszhoz futó Ozsvald Árpádot. Az egyetem melletti buszmegállóba igyekeztem, mikor ötven méterrel magam előtt megpillantottam a költőt. Futott volna szegény az éppen beálló trolizhoz, ha tudott volna, de a súlyos, évek óta tartó lumbágója miatt inkább csak kacsázott, meggörcsülve. Ma én is kacsázni fogok. – Tegnap éjszaka, a Záróra ankétján (M2) a *Javított kiadás* és a *Harmonia caelestis* intertextuális viszonyáról volt szó. Az érdekes pedig nem az volt, amit az ankét résztvevői (komoly kritikusok, esztéták) a két könyvről mondtak, hanem ahogy fogalmaztak, ahogy beszéltek: mintha a harmadik világháború kitörésének lehetőségeit fontolgatták volna gondterhelten arccal. A két könyv, a posztmodern *Harmonia* és a hiperrealista *Javított kiadás* egymás mellett, ugyanattól a szerzőtől, valóban furcsa, de azért talán mégis annyira meghökkentő esemény, mint az ikertornyok ledőlésének kétféle interpretációja: terrortámadás volt vagy megtervezett önmerénylet? Emez világpolitikai, történelmi kérdés, a *javított harmónia* csak esztétikai probléma. Vagy mégsem egészen csak az?

Szeptember 14. Három nap derékszabás gyötrelem után visszatért az életkedvem. Az ágyban, a „matracsírban” (Heine) mozdulatlanul fekvé (minden mozdulat pokoli fájdalmakkal járt) a tetszhalállét rémisztgetett: a tetszhalottól tulajdonképpen csak a mozgás és a hangunk különböztet meg bennünket, s ha most, ne adj' isten, a hangomat is elveszteném, akár a földet is rám húzhatnák, gondoltam.

Ma hajnalban aztán arra ébredtem, hogy semmim sem fáj, és – fölzengett a világ. S akármennyire is profán a párhuzam, nem állhatom meg, hogy ide ne másoljam Pilinszky feltámadás-himnuszát, csak ez a szférák hangján zúgó Te Deum-ének fejezheti ki hitelesen az én örömujjongásomat:

*És fölúgnak a hamuszín egek,
hajnalfele a ravensbrückeri fák.
És megérik a fényt a gyökerek.
És szél támad. És fölzenget a világ.*

*Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve –
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et ressurexit tertia die.*

S milyen könnyen felejt az ember! Délután van, s már megint az olvasófotelomban ülök (az ortopéd azt mondta: tanuljak meg állva olvasni és írni), és olvasok. Most Krúdyt. Az író valamelyik művében Szent Ágoston ifjúkori bűneiről elmélkedik, kb. olyan értelemben, hogy fiatalkorunkban azért kell vétkeznünk, hogy öregkorban legyen mit megbánnunk. A matracsírban, hatvanhét évesen, azaz már elég öregem, az egykori vétkeimet is sorra vettem, s – micsoda botrány – egyiket sem volt kedvem megbánni! Ha csak azt nem, hogy nem vétkeztem többet! De vissza Krúdyhoz: Szent Ágostont sehol nem találtam, de megtaláltam Rác Olivér (öt éve elhunyt, s már az 1960-as évek elején „intertextualitásban” utazó szlovákiai magyar író) Barátságos Házának az előképét, mégpedig a *Rezeda Kázmér szép életében*, ahol Mikes szerkesztő úr, a „rejtélyes doktor” a *Szenvedélyes barátokat fordítja*; ha fárad, dúdolgat: „Fordító szabó volt az apám Kispesten!” S nekem hirtelen az jut eszembe: tudja még valaki 2002-ben, hogy ki volt, mi volt a „fordító szabó”? Hát én még tudom, az én egyik apai nagybátyám is szabó volt, s időnként (nem szívesen) „fordítást” is vállalt, ami abból állt, hogy a megkopott ruhákat kifordította, s „újja” formálta. (Nemrég egy kedvenc ingemet nem akartam eldobni, s elképzelttem, mit csinálna a helyzetemben F. bátyám. S fogtam a tüt, cérnát, ollót, s úgy „kifordítottam” a kedves ingem kirojtosodott gallérját, hogy újkorában sem volt különb.) Ennyit Krúdyról, Szent Ágostonról, a derékzsábámról meg a fordító szabóról. S még annyit, hogy valami égi Fordító Szabó most engem is kifordított. Úgy tűnik, egy ideig még hordhatom elrongyolódott fizikumomat.

Szeptember 16. Gyűjtöm az anyagot a készülő Szenci Molnár-dramámhoz. Hetek óta a 16. és 17. század Prágájában élek, alkímiával, kabalisztikával foglalkozom, csak éppen nem tudok aranyat csinálni és nem látok a jövőbe. A legújabb Szenci Molnár Albert-kutatások szerint az írot, miután Prágában bécsi katedrát kínáltak neki, ő viszont nem vállalta az azzal járó katolizálást, presszióknak vetették alá, s megvádolták rózsakeresztes kapcsolatokkal. Ez egybeesne azzal a ténnyel, hogy egy 1745-ben lejegyzett magyar nyelvű népénekben azt

írják róla: „*vérrel tölt írást az ördögnek pénzért*”, s a 19. században már „magyar Faustusként” emlegetik. Engem viszont az izgat SzMA figurájában, hogy az alapján nem drámai alkat hogyan viselkedik az ilyen drámai szituációban. Elzarándokoltam az Egyetemi Könyvtárba, a *Fama fraternitatis* RC-t (a rózsakeresztesek kátéját) kerestem, de a könyvtáros úgy nézett rám, mintha a *Mein Kampf*ot kértem volna. Végül kiegyeztünk a *Doba Rudolfa II.* (II. Rudolf kora) című cseh monográfiában. Az egész napnak volt valami kísérteties hangulata, mitha Isten visszavonult volna az anyagi világból, s én az ördögnek kiszolgáltatott, üresen maradt kiterjedésekben, terekben bolyongtam volna egyedül. Este, otthon, az üres lakásban tovább folytatódott a kísértetjárás. Úgy tíz óra felé csöngettek, kinéztem a kukucskálón, meg voltam győződve róla, hogy maga Rosacruz lovag áll az ajtó előtt, s fellélegeztem, mikor RC-ben V. J. barátomra ismertem. Állt V. J. lovag két szatyor krumplival a kezében, s bebocsátásra várt: a feleségemet hozta haza, kocsival, a csallóközcsütörtöki kertjükből. Hálás voltam V. J.-nek a nap sültrealista befejezéséért.

Szeptember 17. A naplóm: folytatásos regény egy képzelt újságban. A legújabb folytatásban nem várt a bonyodalom. Az évnnyitó tanszékülésünkön keményen összecsaptam A. D.-vel, a leendő tanszékvezetővel, aki a tervezett szemináriumomról (*Bevezetés az „egyetemes magyar irodalom” fogalmkörébe*) hallani sem akart, mert, úgymond, a kari órarend kész van, annak a megbolygatása forradalmat jelentene. Kértem én: miért nincs benne abban a nyavalyás órarendben az én szemináriumom? S ha már egyszer kihagyták belőle, akkor a mulasztónak tessék vállalni akár a „forradalmat” is, hogy belekerülhessen. A harcom, sajnos, eredménytelen volt. Hiába magyaráztam el még olyan meggyőzően A. D.-nek és a tanszéknek, hogy az „egyetemes magyar irodalom” oldaláról tekintve a budapesti irodalom éppen olyan „kisebbségi irodalom”, mint a délvidéki, a kárpátaljai vagy a hajdúnánási, ahhoz túl kevesen álltak mellém a kollégáim közül, hogy határozat születhetett volna. Mert ugye az órarend, az szent dolog, s a szabály, az szabály. Nekünk pedig Pozsonyban, Kolozsvárott, Újvidéken és Ungváron továbbra is a budapesti provincializmus fogja elmagyarázni, hogy mi a világirodalmi kánon. S a „kánoncsinálók” értetlen arcot fognak vágni, ha a *Frankfurter Buchmesse* majd nem igazolja vissza a véleményüket.

Szeptember 18. Szóval készül bennem a Szenci Molnár Albert-dráma, illetve még nem tudom, hogy dráma lesz-e vagy vígjáték, vagy mindkettő. Valószínűleg dráma, de komédiabetéttel, a középkori iskoladrámák mintájára. Az interludium egyik jelenete szólhatna, mondjuk, a krumpiliról. Pontosabban arról, hogy SzMA a német Marburgban kap otthonról, Szencről, Katus vagy Ilona hűgától egy zsák krumplit, és mikor Kunigunda asszony a tányéron eléje teszi a gőzölgő honi „küldöttet”, a zsoldárfordítóból feltörnek a 104. zsoldár sorai:

*Az ember reggel fölkél idejen,
És tisztí szerint munkára megyen,
Szántóföldre, rétre, kertbe, szőlőben
És ott munkálódik mind esteiglen.*

Ez történe a drámai részben, a keretjátékban. A komédiarészben, a betétben pedig maga Molnár rektor uram állna a sparhelt mellett, s hámozná egy kalapból az apró szemű kolompért, s magyarázná egy tanítványának, hogy asszonya kiszórta a szenci küldeményt az udvarra, mondván, a kökényt nem lehet meghámozni, s ő (Molnár uram) egy kalapnyit tudott visszamenteni a kiszórt kincsből. – Az én személyes közöm a történethez pedig annyi, hogy múltkor, mikor otthon jártam, a szülőfalumban nekem is betettek a rokonok egy zsák krumplit a kocsimba, s itthon, Pozsonyban az én kedves feleségem valóban kiszórta az apró péterfalai „kompért”, hogy ő azzal nem tud mit kezdeni. Én meg összededtem, s időnként azóta is jóízűket eszem belőle. S ez, hogy én itt, Pozsonyban péterfalai krumplit eszem, annyira valószerűtlen, hogy már szinte vers. Arról nem is beszélve, hogy anyámról is az az utolsó emlékem, hogy krumplit ásunk valahol a Vízállóban, már alkonyodik, s körülöttünk kísértetszerű, fehér krumpiliszások ácsorognak.

*Szeptember 19. 17.00 óra, ülünk a Magyar Intézet előadótermében. Telt ház van, ma Darvas Iván az Intézet vendége. Ül a Pozsonyban is nagyon népszerű színművész az emelvényen, keresztbe vetett lábakkal. Van benne valami diszharmonikus, talán a külsín és a belbecs, a szlávós, finom vonalak emelkedettsége és a pesti cinizmus kontrasztja. Az emelkedettség, a „misztikus” elegancia a küsejében van Darvasnak: így képzeljük el Miskin herceget. Magas, vékony termet, elkeskenyedő, szikár arc, szőke haj. Aztán Miskin herceg csaknem a pesti flaszter hangján szólal meg. A szlávós külső egyébként nem véletlen: az apa, Darvas János (a két háború között élt, közepes tehetségű szlovenszkói költő, afféle halványabb Gyóni Géza, egyik háborús verséből ez a rímpár maradt meg bennem: *Ki többet öl, Az jobban tündököl*) feltehetően szlovák őstől származott (eredeti neve Dézslík), az anya, Antonyina Jevdokimova, született orosz nő. Beszél, beszél a rettenetesnek azért nem rettenetes, inkább csak ellentmondásos Iván, érdekes módon a felföldi gyökereiről nem szól, annál többet mesél Prágáról, a prágai német iskolájáról, neveltetéséről. Ha elméleti fejtegetésekbe bonyolódik, kiderül, hogy nem egészen eredeti gondolkodó. Szokatlan kicsit civil dolgokról hallani mesélni az ismert hangot. Hallgatom, s azon kapom magamat, hogy a Szenci Molnár Albert-történetembe képzelem a beszélőt, ahol majd, mintegy SzMA kísértőjeként, a valóságos Faust is megjelenik: Darvasból kitűnő Faust lenne. Az első sorban ülök, közvetlen a pódiumnál. Miskin-Faust-Darvas az emelvényen álló asztal alól az orrom alá nyújtja csíkos zoknis-félcipős lábát: a magas embernek feltűnően vékony a lábszára.*

Szeptember 20. Vízálló! Ez egy dúlő a falum határában. Tulajdonképpen völgy, ahol valamikor, nagy esőzések idején, ha kiöntött a Gortva-patak, megállt a víz. Most már talán örökre víz alá került: a területén hatalmas halastavat alakítottak ki (még Csehországból is járnak ide turisták horgászni), ami jó dolog (a falunak jelentős bevételi forrás), de ezzel a gyermek-, sőt ifjúkorom egy része is víz alá került. Eltűnt Papberke, az a kis domb, rajta erdő, ahová gombászni jártunk (a túloldalán volt a Vízálló), víz alatt van az egész Ibolyás (másik határrész),

közepén a kis hágó, amelyen át a Medvesaljára juthattunk. Azon átkapaszkodva értük el az országútnak azt a részét, amely Magyarországról jött, s amelyre egy kőúttal a huszadik század elején Péterfala is rácsatlakozott. (Addig a falu tkp. zsákfalu volt, azért nevezték a csúfolódók a „világ közepének”.) Most a tóval a település megint leszakadt a pétervásári-salgótarjáni vonalról, s végleg bezáródott Szlovákiába. Az utolsó emlékem az Ibolyásról: toljuk a biciklinket vagy öten, péterfalai legények (lélekben sorra veszem őket: egy hűján valamennyi a temetőben), kaptatunk föl, az Ibolyás-dombra, megyünk a Medvesaljára, pontosabban Bástba, bálba. Az egykori társaság élő tagjával, B. A.-val találkoztam a minap, otthon jártamban. Hetvenöt éves, de alig változott, fekete, éles arcú, varjúforma, szíjas ember. Puska volt a vállán, valahonnan a Feneki-erdőből jött. Sok a róka, irtani kell, mondta. – Papberke, Ibolyás, a gyermekkor, az ifjúkor, a régi falu nyomtalanul eltűnt, de ő, mint egy fekete menhir, itt maradt.

Szeptember 21. Vacak, borús időben vacak, borús a hangulatom. Vajon mi tudna ilyen állapotban érdekelni? Előveszem Pelle Emil könyvét: *Bölcső a máglyán*. A szerző mezőgazdasági kutatómérnök, Budapesten él. 1947-ben a szülőfalumból egyedül az ő népes családját telepítették át Magyarországra, máig sem tudni, hogy miért épp rájuk esett a faluban egyeduralkodó szlovák komisszár választása. Helyi gyökerű, nagygazda família volt a Pelle-Fodor család (Fodor volt a ragadványnevük), sokat olvasó, művelt fiakkal (Emil testvérbátyja a falu első érettségizettje; 1938–1944 között, Szlovákia magyar részének visszacsatolása idején tanítói oklevelet szerzett, Egerben), a komisszár tanácsadójának korlátolt agyában a műveltség feltehetően egyben magyarságot is jelentett, s így lettek Pelle-Fodorék „magyarkodásban” bűnösök. A könyv kitűnő, bár műfaja meghatározhatatlan. A szerző, úgy tűnik, leginkább a harmincas évek faluszociográfiai irodalmából tanult, de minősíthető a műve akár a narrátora, egy parasztfiú érdekfeszítő fejlődéstörténetének, vagy akár egy szubjektív történelmi tablónak is. A legfőbb mondandója mindenestre a következő: a szlovákiai magyar történelem háború utáni alakulása az ottani magyar etnikum teljes végének a kezdete volt. A második Csehszlovák Köztársaság a kitelepítésekkel, a vagyonek kobzásokkal, azaz a hírhedt Beneš-dekrétumokkal, a megtartó földhöz való viszony, az évszázados felvidéki magyar falutársadalmi struktúrák destrualásával az egész szlovákiai magyar közösséget a végpusztulás felé indította. Ez a következtetés persze így, direkt módon a könyvben sehol nincs leírva (s többek között ez is a javára írandó), de ez a jelentés hatja át az egész szövegkorpust, ez árad – mint fény a közelebről azonosíthatatlan forrásokból – a mű legapróbb részleteiből, a különböző archaikus szokások, a paraszti használati tárgyak, munkafolyamatok elemző ábrázolásából, a háború mikrojeleneteiből, a különböző család-történetekből, de akár egyetlen köszönésformának, vagy egy valóságos bölcső valóságos tűze vetésének a tárgyilagos leírásából is. Esterházy Péter nemrég írta le Oravecz Imre *Halászóemberéről*, hogy a hiányzó nagy magyar parasztregeény helyén álló faluregeény. (Szajla egyébként Péterfalától kb. harminc kilométerre van, az országhatár déli oldalán, Pétervásárán túl. Oravecz falujában ugyanaz a dialektus, ugyanaz a népviselet stb., mint az én falumban.) Ha én is

meg akarnám írni a falum regényét, a történelmi-szociográfiai-szociológiai alapvetéssel már nem kellene bajlódnom: minden ott van (és lélegzetelállító szépirodalmi hitellel van ott!) Emil barátom könyvében. De ez a hitel, paradox módon, bunkószerű felismerés a számomra: Pelle Emil és Oravecz Imre tudásához képest milyen keveset tudok én a szülőföldem múltjáról, egykori mindennapjairól, szokás- és tárgyi kultúrájáról! Én soha úgy nem voltam a falu szerves része, mint ők: nem voltam paraszt, nem éltem a földdel kapa-kasza közelben. De még csak pásztor és iparos sem voltam (apám és anyám után lehettem volna!): én áruhás királyfi voltam a pórnép között. Gyermek- és ifjúkoromban örökké sértődötten jártam-keltem a nem nekem rendelt közegben, a közönségességben, a durvaságban, az erőszakban. Felnőttkoromban pedig, már gondolkodóként, állandó meneküléskényszert éreztem: el innen, minél messzebbre a falu, az erő totalitarizmusából, a gyilkos környezetből, az én haláltáboromból. – S honnan akkor a hazai emlékeim pasztellszínei, az írásaim szülőföld-nosztalgiája? Honnan a Vízálló idillje, az ácsorgó krumpliszsákok, az Ibolyás-hágó meghitt képei? Talán két József Attila-vers összeolvasott címében van a magyarázat: *Majd megöregszel, s emlékezni jó lesz!* (A tartalomjegyzékekben általában egymás mellett van a két cím, s bennem is mindig egyszerre, sőt egyetlen mondatként hangzanak.) Miért jó emlékezni? Azért, mert az emlékezés és képzelet tulajdonképpen ugyanaz a tevékenység: a képzelet mindig a javunkra téved, változtat az emlékeinken. Úgy emlékezőnk a történetekre, ahogy szerettük volna, hogy azok megtörténjenek. De vannak kivételes képességű emberek, akik úgy emlékeznek, hogy az emlékeiket nem keverik össze az érzelmeikkel. Ilyen kivételesen szerencsés költő-író Oravecz Imre. – S ilyen kivételes ember Pelle Emil is. Írnom kellene a könyvéről. Az *Új Könyvpiac*nak recenziót ígértem róla.

Szeptember 22. Tegnap megint eladtam a lelkem Dobos Lacinak, a Madách-Posonium Kiadó igazgatójának: október 1-jétől a kiadó főszerkesztője vagyok. A „megint” pedig oda céloz, hogy annak idején, régen, 1965-ben tulajdonképpen Dobos keze alatt kezdtem az irodalmi szerkesztői pályafutásomat, de akkor ő az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője volt, s mint fiatal költőt, oda vett magához szerkesztőnek. Azelőtt a *Hét* (képes hetilap) fullajtára-riportere voltam, s az *Irodalmi Szemle* mindenképpen feljebb lépést jelentett számomra. Most Pozsony és Szlovákia legrangosabb egyeteméről a Pozsonypüspökiben, a Devätinová 54-ben, azaz csaknem vidéken székelő Madách-Posoniumba átlépni (amely már távolról sem azonos az egykori tekintélyes Madách Könyv- és Lapkiadóval) – hát, nem tudom!, nem vagyok benne biztos, hogy feljebb lépés. Lépnem persze mindenképpen kellett, mert az egyetemen kitelt az időm, elértem a nyugdíjaskort, s a hatvanhét éves egyetemi oktatónak nálunk könyörtelenül útilaput kötnek a talpa alá. Ami persze az *universitas litterarum*hoz, a tudományok egyeteméhez nem méltó ostobaság, mert a *nyugdíjas szellem* maga a nonszensz: a szellem vagy szellem, s akkor nem lehet nyugdíjas, vagy nem szellem, s akkor miről beszélünk? Mindenesetre a kiadóban az első ténykedésem az lesz, hogy kiadom Petőfi *Úti jegyzet*kjét és Szerb Antal *Száz versét*. Egyiket is, másikat is évek óta keresem, eredménytelenül.

Szeptember 23. A tévében Ján Slota, a Szlovák Nemzeti Párt hírhedten mocskos szájú elnöke beszél. Izzadtan, kivörösödve, gyűlölködő arccal fröcsköli a szót: *Dívať sa do víťazných, rehotajúcich sa tvári Maďarov, je otrasné.* (A magyarok győzelemittas, röhögő arcába nézni – megrázó.) Hát igen, az idei szlovák parlamenti választásokon a magyarok „győztek” (értsd: a Magyar Koalíció Pártja): 11,16%-ot kaptak, ami jóval nagyobb a szlovákiai magyar népesség arányánál, s ez azt jelenti, hogy sok szlovák szavazó is rájuk adta a voksát. A két szlovák nemzeti párt (Slota pártja mellett Mečiar HZDS-e volt a másik vesztes) csúfosan megbukott, s mindez együtt valóban „megrázó” lehetett a számukra. Folyik tehát minden a régi, kereszténydemokrata jobbközép mederben tovább, amiben szintén van valami megrázó: meggyőződés, hogy a legtöbb szavazó nem az unalmas Dzurindára és Bugárra, hanem a korrupt és gyűlölködő Slota és Mečiar ellen szavazott. A győztes francia pártok találtak maguknak korküldetést: a lélektelen, kultúraellenes amerikanizmussal szemben Európát, a hagyományos emberi értékeket (például nagy hangsúllyal az irodalmat) védik, de mi a „küldetése” Bugárnak és Dzurindának? A szélsőjobbot legyőzni – ez kormányprogramnak természetesen nagyon kevés.

Szeptember 25. A hatalmas billboardokon, ázott plakátokon továbbra is behízeltgőn kacsintgató politikusok órák alatt önmaguk százalmas karikatúrái lettek. Ahogy jöttem hazafelé az esőben, egyre őket sajnáltam. Van abban valami szomorú, esendő, hogy még mindig ugyanaz az optimista, erőt mutató, de ugyanakkor szinte „farkcsóváló” mosoly virít az arcukon, amellyel néhány nappal ezelőtt a választóknak udvaroltak, s amely ma, a választások után már értelmetlen, mert célját veszítette.

Szeptember 27. Orbán is megbukott, de az általa beindított automatizmusok tovább működnek: a tévében a két háború közötti ún. középosztály ízlését pontosan leképező *Halálos tavaszt* adják. Igaz, Zilahy rehabilitálása már 1983-ban, a film irodalmi előképének, a regénynek az újrakiadásával elkezdődött, de az nem annyira leleplező hatású, mint a film: emitt Zilahy minden gyengéje felnagyítódik. Jönnek a figurái valahonnan, s mennek valahová, hozza őket az a bizonyos „víz” valahonnan, s viszi őket valahová, de a mozgás mélyebb történelmi-társadalmi és lélektani motivációjával a szerző rendre adós marad. Előveszem a könyvet, keresem benne a mű védelmére gyakran felhozott „társadalombírálatot”: abban sem találom. (Azért „sem”, mert a filmben sem.) Ha csak azt nem tartom annak, hogy a 84. oldalon, mintegy az „úri osztály” képviselőjében, a már tíz esztendeje jogászokodó, de a vizsgálóival nem boldoguló, s a kisvárosba mindig visszahulló Mák Pista „kaláberezik” egy „koszos vasutással”. S aztán jön az örök kackiás bajuszú s permanensen boldogtalanul szerelmes Jávor Pál, Mák Pista mellé ül, s reggel három óráig mulatnak. A filmben még ennyi „társadalombírálat” sincs. Csak kosztümös színészek vannak. Mintha valójában mindenki más lenne, mint ami, mindenki valami megfoghatatlan elvárás szerinti papírfigurát alakít. Jermann Pál az „örök Jávort”, az érzelmek kifejezésére teljességgel képtelen arcú Kanczler Katalin „a Karádit”, a magyar „végzet asszonyát”. Elég egyszerű látni

őket, s láttad valamennyi arcukat. – De hát ezek a jelzők, minősítések ma már közhelyek, a két háború közötti kort és kultúráját ért kritikairodalom közhelyei, de ha a kort és kultúráját feltámasztják, akkor kritikája és kritikájának közhelyei is feltámadnak.

Október 1. Mintha mókuserékben pörögnék: délelőtt még az Írószövetség Bajza utcai tanácstermében ültem (választmányi ülés volt), délután ötkor már a pozsonyi Magyar Intézet előadótermében hallgattam a *Hollóidő* című regényéről értekező Szilágyi Istvánt. Budapest és Pozsony nemrég még fényévnyi távolságra volt egymástól, mára elképesztően lerövidült az út közöttük! Végül még megérjük az egykori pozsonyi mérnökök jövődőlésének a teljesülését. A múlt század hatvanas éveiben, tehát még a szocialista antivilágban néhány szlovák inzsellér ugyanis azt vizionálta, hogy egykor Pozsony mint Közép-Európa mértani közepe, a terület fővárosa lesz, s gyorsvasutak kapcsolják majd hozzá Budapestet és Bécset. – A választmányi ülésen Aczél Géza ült mellettem, súgva újságolta, hogy a Művészeti Akadémián, Tolnai Ottóval és Buda Ferencsel egyetemben, Kossuth-díjra javasoltak. Erre hirtelen úgy megnőtt az öntudatom, hogy a 2001-től szintén Kossuth-díjas Szilágyi Pista kitűnő regényéről folyó vitában tettem néhány kritikai észrevételt. De elmondtam azt is, hogy a nagyrabecsült kolozsvári kollégának sikerült bebizonyítania: Erdélyben és Magyarországon már a nyelvújítás előtt is magas strukturáltságú magyar nyelv és szellemiség létezett. Művének, a *Hollóidő*nek a 16–17. században, a török időkben játszódó meséje ugyanis egy csodálatosan archaizált, gazdagon rétegzett nyelvet, és ezen keresztül egy teljes magyar univerzumot működtet, sikeresen. – Szilágyit egyébként Grendellel egykorúnak sejtettem. Nézem a lexikont: 1938-ban született, tehát hatvannégy éves, majdnem velem egyidős.

Dávid Gyula

Az Erdélyi Helikon a negyvenes években*

1940-ben tizenharmadik évfolyamába lépett az *Erdélyi Helikon*, a marosvécsi szabad íróközösség folyóirata. A vécsi közösség sokat változott az indulás óta. Ha formálisan nem is, de kiváltak belőle azok, akik Kisjenőn 1933-ban létrehozták az Erdélyi Magyar Írói Rendet, más, a kisebbségi magyarság mindennapi gondjaihoz közelebbi cselekvésteret kerestek maguknak azok, akiknek nemzedéke már a kisebbségi életformában nőtt emberré (az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, illetve az *Erdélyi Enciklopédia* köré csoportosultak). Megrendítette a „helyállás-ideológiát” egyik fő képviselőjének, Makkai Sándornak a távozása és a távozását megideologizáló *Nem lehetje* nyomán kirobbant vita, s a Helikon ifjú reménysége, Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz*ában, és körülötte belülről is megfogalmazódott a transzszilvanista ideológia kritikája. Végül a harmincas évek végére, a Vásárhelyi Találkozón és utána, közvetlen közelből tevődött fel egy új, az egész erdélyi magyar közösséget átfogni képes kisebbségi cselekvési program szükségessége. Mindezenközben pedig a belső átrendeződést jelző folyamatokat derékba törte Romániában a királyi diktatúra, világviszonylatban pedig a második világháborúhoz vezető revanspolitika, amelynek 1938-as és 1939-es eseményei – a mindennapi életre kihatóan is – testközelbe hozták Erdély kérdésének napirendre kerülését.

A vécsi íróközösség – a kiszakadók pótlására – közben már 1934-ben megnyitotta sorait a *Pásztortűz* írócsoportja előtt (ekkor lépett a tagok sorába Császár Károly, Járosi Andor, Moldován Pál és Tavaszy Sándor), s időközben a fiatalok közül is többen a helikonisták soraiba kerültek (Gagyí László, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Vásárhelyi Z. Emil és Wass Albert). Az 1939-es vécsi összejevetelen ugyan mindössze 23-an vettek részt, a régi tagok közül azonban ott volt Bánffy Miklós, Endre Károly, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Kádár Imre, Kemény János, Kós Károly, Kovács László, Lakatos Imre, Maksay Albert, Molter Károly, Nyirő József, Olosz Lajos, Tamási Áron és Tompa László.

Ez az *Erdélyi Helikon* munkatársi gárdájának képlete is 1940 küszöbén, abban az évben, amelynek ősze, a második Bécsi Döntéssel és Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával új szakaszt nyit Erdély legjelentősebb magyar irodalmi folyóirata történetében.

A szóban forgó négy év erdélyi magyar irodalmának részletekbe menő vizsgálatát elvégezte már Vallasek Júlia (v. ö.: *Sajtótörténeti esszék*. Kriterion, Kolozsvár 2003; *Elváltozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

* A III. Kolozsvári Magyar Napok keretében 2012. augusztus 14-én, a *Kultúra és irodalom a kolozsvári magyar lapokban (1940–1944)* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás bővített változata a Korunkban jelenik meg.

2004). Magam az alábbiakban csupán az időszak folyóiratszámainak fellapozására és néhány mozzanat kiemelésére vállalkozom.

Az *Erdélyi Helikont* az 1940–1944-es időszakban is változatlanul Bánffy Miklós jegyzi főszerkesztőként, felelős szerkesztőként pedig Kós Károly, de tényleges szerkesztője Kovács László, belső munkatársa pedig már 1934-től Kiss Jenő. 1940-ben is – mint hagyományosan indulása óta – évi tíz számmal jelentkezik, a nyári hónapok kihagyásával, amiből a magyar adminisztráció Észak-Erdélyben való meghonosítása után hamarosan gondok is támadnak.

A Bécsi Döntést követő első szám, az októberi, az élen olvasható, 1940. szeptember 1-jei keltezésű vezető cikke szerint még a nyári szünet előtt készen volt, abban tehát csak ez az egyetlen írás tükrözi (a fő laptest előtt I–II-vel oldalszámozva) a változást. Szerzője a szerkesztői koncepció egyetlen változását jelzi benne, a Dél-Erdélyben maradt íróársakra utalva: „Első gondolatunk – írja minden bizonnyal Kovács László – nekik szól. Egy hosszú, hosszú harc után szakadtak el tőlünk... Két évtizeden át együtt éltünk, visszavonulva belső erődeink mögé. Most gyönyörű katakombá-életünkből kilépve, az ottani fényben minden gondolatunk minden magyaré előtt elsősorban az övék. /.../ Mi az örömben könnyebben eltávolodhatunk, mint ők, a drága testvérek, ott túl az új határon. Örömben, búban vigyázzunk hát egymásra közösen, s különböző parancsainkkal menjünk csak tovább a közös cél felé.” A lapszámban Kemény János és Kótay Pál novellával, Reményik Sándor és Derzi Sándor verssel, Szemlér Ferenc első világháborús angol mártírköltők verseinek fordításával, Vita Zsigmond egy Bethlen Miklós-esszével szerepel; Molter Károly Tompa László *Hol vagy, ember?* című kötetéről, Szemlér Karácsony Benő *Utazás a Szürke Folyón* című regényéről közöl kritikát, Kovács László Reményikről tanulmányt. A „Könyvek és írók” rovatban Szemlér és Radnóti Miklós új kötetéről, Vas István Villon-fordításáról, az új Babits-műfordításkötetről és Köves Miklós *Hat nap és a hetedik* című regényéről Kovács László, Lőrinczi László, Molter Károly és Szemlér Ferenc ír; a „Művészeti szemle” rovatban Domokos Pál Péter moldvai csángó népköltészeti gyűjteményéről olvashatunk, s népköltészeti értékeinkbe nyújt betekintést az az Ósz János gyűjtéséből származó mese is, amely egy, az Erdélyi Szépmíves Céhnél nemsokára megjelenő kötetből származó mutató. Megtalálható a számban továbbá a már régebb óta Helikon-munkatárs Gál István összeállította magyar és a Szabó István szerkesztette román folyóiratszemle (az előbbi kitekintését az ismertetett lapoknak a *Budapesti Szemlé*től a *Nyugaton* és a *Kelet Népe*n át az *Egyedül Vagyunkig* terjedő skálája, az utóbbiét C. Rădulescu-Motru, Alexandru Dima és Dimitrie Gusti tanulmányainak, illetve az ötvenéves Nichifor Crainicot köszöntő Gîndireának az ismertetése jelzi).

Azért részleteztem ennnyire ezt a számot, mert ez a lapszámstruktúra nagyjából az elkövetkezőkben is megmarad.

Az 1940. novemberi szám már teljes egészében új, bár alapötletét láthatóan még mindig szükségmegoldás szülte: a szerkesztőség egyfajta áttekintést kíván nyújtani a kisebbségi korszak erdélyi magyar irodalmának fő vonásairól. Különösen érzékelhető ez a számban közölt versválogatáson: Reményik Sándor tíz verssel szerepel benne (köztük a *Míg állt a vár*, *Mohács után*, *Atlantisz harangoz*, *Türelem* és *Ahogy lehet*), Áprily négy verssel (köztük van természetesen a *Tetőn*, a *Pisztrángok kara* és *A láthatatlan írás*), Tompa László hárommal (köztük van a *Lőfűrösztés* és a *Magányos fenyő*). Dsida Jenőtől a *Tükör előtt* olvasható ebben az összeállításban. Verssel van jelen még Bartalis János, Kádár Imre, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc és az *Erős vár a mi Istenünk*-fordítással Szabédi László. A szám prózaanyagának szerzői Kós Károly, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyirő József, Tamási Áron, Wass Albert és a helikonisták által már 1938 óta felkarolt Asztalos István. A válogatás tendenciáját talán eléggé jellemzi, hogy Kóstól az 1919, Nyirőtől a *Baj-pósta*, Tamásitól a *Rakodó hivatal* kerül

közlésre, a kisebbségi korszak három lét-állapotát rögzítő írás. A szám élén Kovács László (ez alkalommal aláírt) vezető cikke olvasható: *Az erdélyi költő politikája*. A szerkesztő bevezetőül Arany János szavait idézi a cenzuráról (olyan, mintha valaki „bakancsával akarná eltiporni a napsugarat”), majd így folytatja: „...az erdélyi író igazában egyebet sem tett, mint politizált. A modern költő általános magatartásához viszonyítva majdnem szokatlanul is sokat. De ez a politika /.../ majdnem teljes egészében egyúttal helytől és időtől független magasabb értelmet is nyert /.../ A hatalommal szemben inkább a lelki fölénye és a zavartalan hite volt az izgató, mint a nyers indulata és lázadása.” (1940/9. 518.) Alább így foglalja össze a huszonekét év erdélyi irodalmának meghatározó vonásait: „A tágabb haza helyett ott volt a szülőföld, a lelkeket a szenvedélyes megtisztulás vágya, a magunk revíziója ragadta meg, s élővé varázsolódott a múlt, beköltözött a jelenbe, majd annak szinte ellenhatásaként megérkezett az élő erdélyi nép, a világon és az embereken átlátó, kíváncsi és tiszta ember, akivel új életet érdemes teremteni.” (uo. 520.)

Az 1940. decemberi számmal aztán tartalmilag is elérkezik az *Erdélyi Helikon* a jelenhez. A szerkesztő ugyanis azzal a kéréssel keresi fel az íróársakat, hogy vessék papírra, „...mit éreztek, mit láttak és gondoltak az élet magyar magvetői, amikor ilyen nagyot fordult velük a világ?!” (1940/10. 609.) A szám pedig a felkérésre született írásokból áll össze – egyetlen kivétellel: Reményik Sándor *Magunkba le* című, 1931-es keltezésű versét küldi el, de aktuális ajánlással: „Azoknak, akik odaát maradtak.” A többi írás nagyjából a változás napjait (Kemény János: *Így léptünk át a szabadságba*, Kós Károly: *Ezerkilencszáznegyven*, Wass Albert: *Két nap*, Asztalos István: *Pirosbetűs napok*) vagy szerzője azokkal kapcsolatos érzéseit-gondolatait (Kiss Jenő: *A hazatérés naplójából* és Szabédi László: *Üdvözlégy, szabadság!* című versei, Tamási Áron: *Gondolatok hazatérés idején* című esszéje), illetve a múltat felelevenítő emlékeit (Molter Károly: *Az elnyomás szótára*) tárja az olvasó elé. Helyet foglal ezeken kívül a lapszámban Kádár Imre: *Búcsú a kisebbségi színháztól* című tanulmánya és Kovács Lászlótól egy írás *A történelem lapja szélén* címmel. Az „Irodalmi krónika” rovatban közlik Hankiss Jánosnak az erdélyi írók 1940. november 7-én, Budapesten tartott felolvasóestje előtt elmondott bevezetőjét, s megtalálható a lapszámban a „Művészeti szemle”, a „Könyvek és írók” (ebben Makkai Sándor a Bánffy-trilógia zárókötetéről közöl kritikát), valamint – még ebben a számban is – a „Román folyóiratszemle”.

Annak számára, aki ma olvassa újra ezeket az írásokat, elgondolkodtató, hogy ezek egy részében nemcsak az öröm és lelkesedés, s nemcsak a változás napjainak néhány felemelő vagy tragikus eseménye örökítődik meg, hanem – a jövőt illetően – bizony fenntartás is kifejezést nyer. Különösen két írás az, amely ebből a szempontból figyelmet érdemel: Kós Károlyé és Tamásié. Más-más műfajban szólnak, de a fenntartás – vagy talán inkább az aggodalom – azonos irányú.

Kós Károly *Ezerkilencszáznegyven* című írásában – amely egyébként évtizedekkel később ürügyet szolgáltatott arra, hogy írója születésének centenáriumán a Ceaușescu-cenzúra még a nevének említését is letiltsa (v. ö.: Dávid Gyula: *A betiltott centenárium*. In: *Kiáltó szó. Kós Károly emlékezete*. Nap Kiadó, Bp. 2005. 304–313.) – a változás napjait, a román alakulatok ki- és a magyar honvédek kolozsvári bevonulásának képeit idézi fel. Ezek között az akkor még friss emlékképek között azonban ott van egy háromszor is visszatérő parabola. Más-más történelmi helyzetben (az 1918-as összeomlást, majd az önépítő kezdetet idéző körülmények között) indulásra kész a történelem szekere; a Sors hívására sorban felül rá a politikus, a pap, a polgár – mindegyik kényelmes, adott esetben vezető helyre, induláskor azonban kiderül, hogy ott áll még a szekér mellett a költő is, aki számára azonban már nincs hely. Ekkor ő, fáklyával a kezében, a szekér elé áll. „Én majd mutatom a sötétben az utat” – mondja.

Harmadszorra azonban – a jelenhez érve – módosul a történet: a hazatérés ünnepéről jövő költő késve érkezik az állomásra, a szekér már tele van.

„– Kik ezek az emberek, akiket mi nem ösmerünk – kérdeztük a Sorsot –, és mit akarnak ezek itt?

– Utasok, mint ti – felelte a Sors –, de fürgébbek és előbbre látók, mert okosabbak, mint ti.
/.../

Aztán hallottuk, hogy a szekér az állomás elé robogott. A kijáró ajtó megnyílt, s a Sors beszélésre szólította az utasokat.

Taszigálva, egymást kíméletlenül taposva, tolongott most kifelé mindenki és nyomakodott a szekér felé. S azok az utasok jutottak fel elsőül a szekérbe, akiket mi nem láttunk azelőtt magunk között.

A főülést a katona foglalta el, melléje ült a hivatalnok. Azután felült a bíró, az ügyvéd, a tanár, a mérnök, az orvos. Kicsit szűken, de jutott hely a kereskedőnek és az iparosnak is, a papnak és parasztnak, meg a munkásnak is. A bakra pedig a politikus kapaszkodott, és kezébe vette a gyeplőt meg az ostort.

A Sors indulást parancsolt már, amikor még egy ember állott a szekér mellé és fel akart szállni. De az utasok mérgesen kiáltottak rá:

– Nincsen hely. Igyekezted volna jobban.
/.../

A szekér elrobogott.

Az ember pedig, aki lemaradt a szekérről körülpillantott, és szeme körös-körül az égen tornyosuló fellegeteket látott, a füle zivatarnak mennydörgését hallotta meg, és tudta, hogy az első kanyarodónál sokfelé ágazik az út. És hamarosan éccaka lesz.

– Mit fogsz csinálni? – érdezte tőle a Sors.

– Utánuk kell mennem – válaszolta az ember –, mert ha bajba kerülnek, nekem kell rajtuk segítenem, és ha utat vesztenek, nekem kell azt megtalálnom.

És sietve indult el a szekér nyomában, gyalogosan a költő.” (1940/10. 624–625.)

Hasonló fenntartás jut kifejezésre Tamási Áron esszéjében is (Gondolatok hazatérés idején. 1940/10. 628–634), amelyben ilyeneket olvasunk: „Megvallom, nekiünk a kezdet szerfölött nehéz. A nemzeti fegyelem, a lelkiismeret és a felelősség összhangjából kell tartalmat és formát alakítanunk, hogy új feladatunkat jól kezdhesük s még jobban betölthessük.

Egy kicsit meggondolt és nehézkes emberek vagyunk, mert egy dologban lehetőleg csak egyszer szeretünk határozni. S bizony a sok szeretet között, mely szóból és írásból felénk árad, egyszer-kétszer megérdemelnők a »makacs« jelzőt is, hiszen nap nap után mondunk le olyan gyönyörű képekről, amelyeket lelkesedve festenek rólunk.

Nem a kedvezőt, hanem az igazat szeretjük. S mi az igaz?

Igaz például, hogy létezik egy úgynevezett erdélyi magyar szellem, melynek utánpótlásai rendkívül népszerűek. Mi azonban a valódit inkább ajánljuk, mert abban az erkölcs formáló és célravezető erejét törvényszerűnek tartjuk, s egyben úgy gondoljuk, hogy ez a hitünk nagy nemzeti erő lehet ma, amikor egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni. Erős tulajdonsága még ennek a szellemiségnek a szociális igazság teremtőereje is, nemkülönben a küzdelme a rendszerért, melyben egyfelől a világ s másfelől a nemzet egységben jelenik meg.”

Ezután felidézi a huszonkét esztendőös kisebbségi időt, amelynek két hősét nevezi meg: a szellemi embert és a népet: a falusi magyar népet, a huszonkét esztendő igazságai között pedig az osztályfalak „megkorhadását”: külön is utalva az erdélyi mágnásra, aki „gondot és munkát vállalt”, s a munkásra, akiben „kiszült a magyar öntudat”. Így néz ki, szerinte, „a lelkileg megújult egységes társadalom, s ez mind nemzeti érték. Ország dolga most már, hogy mi történik vele.”

A toll embereiről pedig ezt mondja: „Íróban alkusz, aki csak az időszerűt tanítja, s ártatlan álmódzó, aki az időtlent.” „Az ő sorsa nehéz és veszedelmes. Minden időben nehéz és veszedelmes volt, s hát még manapság, amikor az is megzavarodik, és megzavartatik, aki nem csinál semmit.”

Az 1940 őszevel beköszöntő szellemiséget pedig summásan így minősíti: „Amikor a jelszó növényzete benővi a szót, az újságot és a könyvet, s buján tenyészik a virágok fölött.”

A következő számban még mindig van a szeptemberi ünnep eseményeihez kapcsolódó anyag: az 1941. évi első számban Gál István összeállításában terjedelmes magyar sajtószemlélet közöl, *A visszatért Erdély a magyar folyóiratirodalomban* címmel. „Alig pár hét alatt több mint huszonötezer cikk jelent meg a magyar sajtóban Erdélyről” – tudjuk meg a szorgalmas szemleírótól –, ebből próbál ízelítőt adni, kiemelve természetesen a legfontosabbakat. Csak néhányból idézek: Teleki Pál írja a *Híd*-ban: „A három nemzet, négy nemzetiség és öt vallás hazájában ma sem kereshetik és nem is keresik az ellentéteket. Ez az egyensúlyérzék, történelmi érzék, józanság érzéke, melyet a történelmi sors magyaráz...” És: „...aki ma Erdélybe megy, láthatja, hogy mennyire maradáno, mennyire immanens tulajdonsága ez az egyensúlyérzék az erdélyi léleknek általában. Az erdélyi lelkiség /.../ ezzel az egyensúlyérzékével óriási társadalmi és politikai érték, amely ma hozzánk visszatért. Ezt a nemzeti értéket fel kell ismer-ni és meg kell becsülni.” (1941/1. 65.) A *Magyar Élet* Németh László töprengését közli. „Az erdélyi eszméből – írja többek között – akkora boltozatot kell az egész magyarság fölé raknunk, hogy a visszatért nép képességeire ocsúdjon alatta, s mint fajtánk törzse lássa el hivatását.” Majd a jövőn töprengve így folytatja: „Hány megoldást gondoltunk végig, s mindnek volt fogyatko-zása. A legreflexszerűbb az volt, amit a politikusok szentistváni gondolatnak, a szavalókarok pedig »mindent vissza«-nak mondanak. De lehet-e hárommillió ember egy másik, vele egynyelvű ország határán más, mint hazaáruló? Elbír-e a magyarság ennyi belső ellenséget, vagy ami még rosszabb, renegátot?” (*Erdély ünnepére*. I. h. 69–70.) S minta erre felelne Tamási Áron, aki a *Híd*-ban, *Erdély magyarországi barátaihoz* címezve írását, arra figyelmeztet: „Erdélyben a magyarságé a lelki és állami impérium. De /.../ Erdély fölött a magyar impérium azon múlik, hogy magunkkal törődjünk, s ne másokat szorongassunk. Nekünk kell minőségben odáig nőnünk és mennyiségben odáig szaporodnunk, hogy a történelmi pernek egyszer és örökre vége legyen.” (i. h. 65.)

Az 1940. októberi szám vezető cikkében megfogalmazott program szerint a folyóiratban a továbbiakban a szerkesztők figyelmének középpontjába kerül a dél-erdélyi magyar írás. Találkozunk benne Kacsó Sándor, Méliusz József, Szemlér Ferenc, Vita Zsigmond írásaival (versekkel, prózával, tanulmánnyal, kritikával). Vita Zsigmond Szombati-Szabó István emlékét idézi, szemleciikk jelenik meg Domokos Pál Péternek *A moldvai magyarság* című könyvéről, Szabó István tollából, s kritika Kacsó Sándornak az Erdélyi Szépművés Céh által kiadott *Lélekesztőn* című regényéről, Parajdi Incze Lajostól. Később átfogó tanul-mányt közöl az *Erdélyi Helikon* Virágh Miklós tollából, *Délerdély magyar irodalma* címmel (1943/6. 366–369.), s szemleciikket az 1943-ban megjelent *Romániai magyar írók antológiájáról* Lőrincz László tollából (1944/5. 304–306.).

A magyar–román szellemi kapcsolatok viszonylatában – sőt azokon is túlmenően – idéztük már Teleki Pál szavait a „három nemzet, négy nemzetiség, öt vallás” Erdélyéről. E tekintetben a kezdet még ígéretesnek tűnik, hiszen román szellemi horizontról eddig rendszeresen tudósító Szabó Istvánnak az 1940. évi novemberi számban is ott van a román sajtószemléje. A *Visszatekintés a román folyóiratirodalomra* című szemleciikk (i. h. 700–706.) a bevezetőben visszaidézi az elmúlt éveket, amelyekben rovatának egyik célja az volt, hogy „a román szellemi életről, mozgalmairól tájékoztassa azokat is, akik nem ismerik a román nyelvet, vagy más okból nem juthatnak ehhez a tájékozódáshoz”, a másik pedig, „hogy számon tartsa azo-akat a román megnyilatkozásokat, melyek tekintet nélkül a hang minémiségére, a magyar szellemi, irodalmi és művészi étellel, annak különféle jelenségeivel foglalkoztak.” (i. h. 700.), majd ezt írja: „Felső-Erdélynek visszatérése az anyaországhoz nem csak hitünk, de friss tapasztalatunk szerint is, egyre parancsolóbban mutatja annak szükségét, hogy szabadon és magyar szemszögből tisztázzunk minden olyan erdélyi, s általában magyar viszonylatot, melynek a románsággal valamilyen összefü-gése van.” (i. h. 700–701.) Ezek után sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a folyóirat követ-

kező évfolyamaiból – igaz, az akkori hivatalos román–magyar viszonyt ismerve, érthető módon – szembetűnően hiányzik az, amit Szabó István az imént idézetekben feladatnak tekint. Sőt, már az 1940. évi novemberi számban bejelentik a román sajtószemlerovat megszűnését, s a későbbiekben az egyetlen ide sorolható anyag Szabédi László fordításában egy mezősegi román népköltészeti csokor: a *Bárei csujogatók*. Tudjuk, a román irodalomra figyelmet nagymértékben ellehetetlenítette a két állam közötti, s a lakosság széles rétegeit is negatívan befolyásoló feszültség másrésről az, hogy az Észak-Erdélyben maradt román írók-irodalmárok – bukaresti utasításra – a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkednek. A Helikon ebből a szempontból pozitív két háború közötti munkájának ismeretében mégis feltűnő ez a hiátus.

A korábbi évtizedekben oly termékeny, bár igaz, már a harmincas években akadozó erdélyi szász–magyar kapcsolatokra utaló anyagok szintén teljesen eltűnnek. Az egyetlen kivétel Szabó István szemleciikke Pukánszky Béla *Erdélyi magyarok és szászok* című könyvéről. Ennek hátterében viszont az állhat, hogy az erdélyi szászság jelentős része Dél-Erdélyben maradt, s az egész a hazai németiség hangadóí számára akkor már rég Berlinben kelt fel a nap.

Változás észlelhető az *Erdélyi Helikon* munkatársi körében is. Kiszorul – nem csak a folyóirat munkatársainak köréből, de még a helikonisták közül is – Bárd Oszkár (utoljára 1941-ben jelenik meg verse, s amikor a faji törvények következtében elveszti körorvosi állását, s mentsegül felajánlja egy verskötetét az ESZC-nek, elutasító választ kap), elmarad Karácsony Benő (akinek egyetlen írása ebből az időszakból egy, a Reményik-emlékszám-ban közölt visszaemlékezés), visszavonul a kisebbségi korszak irodalmi életét egy forrásértékű könyvben, a *Súly alatt a pálmában*, megörökítő Ligeti Ernő (helyzetéről ő maga ad képet egy Molter Károlyhoz 1941. szeptember 20-án írott levelében), de eltávolodik a helikoni csoporttól Nyirő József is, aki közben Budapestre költözik, s ott egymás után jelennek meg újrakiadásban a korábbi nagy sikert aratott könyvei. Rendszeres munkatársává válik viszont a Helikonnak Horváth Imre, akinek „lírája a 40-es években – amint a RMIL-ben olvassuk – új csúcsokat hódít”, s ennek elismeréseként Baumgarten-jutalomban is részesül.

A négy év Helikon-sajtótörténetének emlékezetes eseménye különben a Reményik Sándor halálát követően összeállított különszám (1941/11.), illetve az, amelyet a szerkesztő Bánffy Miklós 70. születésnapjára állít össze (1943/10.), mindkettő néhány fontos tanulmánnyal, visszaemlékezéssel. Reményiktől egyébként az *Erdélyi Helikon* egy évvel halála után közli a cenzúra által korábban a folyóiratból kivételt *Korszerűtlen verseket* is (1943/1.).

Örvendetes, s a jövő szempontjából mindenképpen ígéretes ugyanakkor a fiatal nemzedék jelentkezése az *Erdélyi Helikonban*. Asztalos István, Jékely Zoltán, Makkai László, Szabédi László és Vita Zsigmond az 1942-es vécsi öszejövetel alkalmából formálisan is az íróközösség tagja lesz, s mögöttük, a folyóirat 1942–1944-es évfolyamaiban, ott sorakoznak a fiatalok: Botár Béla, Cseres Tibor, Fényi István, Ficzey Dénes, Hobán Jenő, Horváth István, Isák József, Jánosházy György, Kakassy Endre, Létay Lajos, Lőrinczi László, Méliusz József, Vitányi János – a későbbi évtizedek ismert vagy háttérbe szoruló, a mai köztudatból olykor teljesen kihulló szerzői.

A kortárs anyaországi írók szintén teret kapnak a folyóiratban, bár ez nem újdonság, hiszen az *Erdélyi Helikon* a kisebbségi korszakban (a schisma-pörben annak idején megfogalmazott félelmek ellenére) sem szakadt el a magyar irodalom törzsétől: találkoznak Babits Mihály, Csuka Zoltán, Darvas Szilárd, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Somlyó György és mások írásaival; a könyvszemlerovatban kritikák jelennek meg – hogy csak néhányat említsék – Cs. Szabó László esszékötetéről, Hankiss János *Európa és a magyar*

irodalom című művéről, Márai Sándornak két regényéről is, Féja Géza magyar, illetve Szerb Antal világirodalom-történetéről, s a felsorolást folytathatnók olyan, az akkori magyar szellemi életben meghatározó szerzőkkel, mint Illés Endre, Joó Tibor vagy Karácsony Sándor. A népi írók felé megmutatkozó nyitottsága miatt jelzésértékű Parajdi Ince Lajos írása Erdei Ferencnek *A magyar paraszttársadalom* című könyvéről, a „baloldal” felé Tompa László kritikája Kovács György *Aranymező* című regényéről, s más vonatkozásban, talán némi politikai betájolódásra is utalva, Gál István két tanulmánya: *Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben*, illetve *Oroszország az amerikai szellemi életben*.

Az *Erdélyi Helikon* beilleszkedése az összmagyar szellemi vérkeringésbe különben nem volt zavartalan. Az csak az új hivatal „packázásai”-nak öreá is kivetülő árnyéka, hogy a magyar sajtórendelkezések merev alkalmazása következtében már 1941-ben összeütközésbe kerül a hatóságokkal a postai terjesztés miatt (az akkori sajtórendelkezések szerint ugyanis kedvezményes postai terjesztésre jogosult „folyóirat”-nak csak az a sajtótermék minősült, amely évente legalább 12 számot jelenetett meg, az *Erdélyi Helikon* pedig – mint tudjuk – a nyári hónapokat kihagyva, 1941-ig csak 10 számmal jelentkezett), s csak Bánffy Miklós közbenjárására tisztázódik az ügy.

De nem mentes ez az időszak más, politikai természetű konfliktusoktól sem. Bánffy Miklóst a magyar parlamentben egyik erdélyi képviselőtársa, Páll Gábor támadja meg, felhánytorgatva a Magyar Népközösség elnökeként való szereplését, később pedig a *Magyarság* című nyilas lapban jelenik meg egy cikk, amelynek írója „tisztogató seprút” helyez kilátásba „az erdélyi irodalom vadul burjánzó berkeiben is” (Szinérvári András: *Zsidók és szabadkőművesek irányítják az Erdélyi Helikont és az Erdélyi Szépművés Céhet*. 1944. május 26.).

A *Helikon* íróközösségének az 1942-es marosvécsi találkozó után kiadott nyilatkozatban meg is fogalmazódó kritikus állásfoglalása azonban nem elsősorban ezekben gyökereszik. A kezdeti fenntartásokat Kós Károlynak és Tamási Áronnak a korábbiakban bőven idézett írásai is érzékeltethették. Igaz, két esztendő elmúltával a problémafelvetés már sokkal mélyebb és élesebb.

Nincs itt most idő és lehetőség arra, hogy a helikoni íróközösségnek ezt az 1942-es vécsi találkozón elfogadott, s a magyarországi közszellem és a magyar kulturális kormányzat felé kritikus hangvételű nyilatkozatát (amelyet visszaemlékezések szerint szintén Tamási Áron fogalmazott) részleteibe menően ismertessem. A hetvenes évek végi cenzúra által ránk kényszerített erős csonkításokkal megtalálható a Marosi Ildikó szerkesztette dokumentumkötet, *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája* (Kriterion, 1979) jegyzetanyagába elbújtatva, s teljes terjedelmében (illetve Kovács Lászlóné visszaemlékezése szerint már akkor is csonkított formában) a folyóiratban (1942/7. 596–604.).

Itt csak néhány bekezdését idézem:

„Felszabadulásunk óta két esztendő telt el.

A tájékozódás és tisztánlátás céljából szükséges is volt ennyi időt várni, mielőtt a minket érintő kérdésekben állást foglalunk. Alapos tájékozódás és tisztánlátás érzése nélkül komolyan véleményt nyilvánítani nem lett volna sem méltányos, sem lelkiismeretünk szerint való.

Ez az oka, hogy mostanáig várakoztunk.

Habár természetesnek tartottuk volna, hogy Erdélyben a szellemi munka és gondolkodás a hazatérés után is folytatása lesz annak, amit mi huszonkét éven át cselekedtünk és hirdettünk; természetesnek, hogy azok a személyek és szervek, akik és amelyek az erdélyi magyar kultúra építésének, munkálásának közvetlen irányítását, vezetését és újjászervezését a kormányzat vagy a magyar társadalmi szervezetek megbízásából és támogatásával átvették a maguk kezébe, igyekezzenek

megismerkedni Erdéllyel, Erdélynek külső és belső sajátos alkatával, viszonyaival, történelmével és közvetlen múltjával.

Egyszerű és természetes lett volna tehát, ha ezek a szervek és személyek felvilágosításért, útmutatásért sőt tanácsért azokhoz fordulnak, akik nem csak Erdély szülöttei, nem csak itt éltek le eddigvaló életüket, együtt népükkel, de 22 esztendeig szolgálták, védelmezték és építették itt a magyar életet.

Bár mindezek nem történtek meg, mi mostanáig mégsem emeltük fel a szavunkat, mert ezt a hatalom átvételével járó sok nehézség és a sürgető kormányzati gondok terhére írtuk.

Most azonban, két év után, megállapíthatjuk, hogy nem egyszer kevésbé alkalmas személyek hivattak felelős feladatok elvégzésére, úgy erdélyiek, mint az országnak más részeiből valók.

Új, ismeretlen intézmények és szervezetek, egyik napról a másikra, bár kétségtelen jóindulattal, de kellő tájékozottság nélkül veszik birtokukba az erdélyi szellem és lélek minden munkaterületét, vesélyeztetve sok mindent, amit oly nehezen építettünk.

Elfogulatlanul és aggodalmasan kell megállapítanunk e ténykedések jó részében a nagyfokú tájékozatlanságot, szakértelem helyett a bürokratikus kicsinyességet, építő cselekvés helyett az üres formalizmust, egyéni felelősségvállalás helyett a hivatalnoki felelősség áthárítását, nemegyszer bizalmatlanságot azokkal szemben, akik a hazatérés után nem siettek a huszonkét éves »szerződés« juttalomdíját azonnal leszámíttatni."

Ezek után szögezi le a vécsi nyilatkozat annak az „új munkának elveit, céljait és területeit, amelyeket az íróközösség az elkövetkezőkben a maga számára vállal".

Ismét csak néhány kiragadott bekezdést idézek ebből a programból:

„Meggyőződésünk, hogy amiképpen az erdélyi magyarság élethitének és öntudatának ápolása általános magyar nemzeti érdek volt a múltakban, még fokozottabban azzá kell válnia a jövőben. S amiképpen az Erdélyi Helikon a maga szellemterületén ezt szolgálta az ellenséges román törekvésekkel szemben, úgy a jövőben ezt a munkáját tovább kell folytatnia még a jóakaró, de meg nem értő törekvésekkel szemben is, ha azok vesélyeztetik azokat az alapokat, amelyeket mi nemzeti megmaradásunk feltételeinek tartunk."

„A bécsi döntés /.../ Erdély s az erdélyi magyarság életproblémáját megnyugtatóan és véglegesen meg nem oldotta. Erdély ugyanis különváló tájegység a nagy magyar tájegységen belül. Egység, melynek sorsát kétféle vágással tartósan megoldani nem lehet. Ezért valljuk, hogy amiképpen az elmúlt huszonkét év alatt szellemi téren az Erdélyi Helikon az egységes magyar szellemet szolgálta és őrizte, amellet most ugyanúgy kell szolgálnia és őriznie mai csonkaságában is az egész Erdélynek szellemi és lelki egységét."

„...a nagy magyar egység szempontjából a központosítás helyes, de a mai gyakorlati formájában nem a magyar egyetemesség és igazi egység erősítését szolgálja, hanem az ősi tájegységekben rejlő kipróbált erőket sorvasztja el. /.../ Éppen ezért kötelességének tartja az Erdélyi Helikon, hogy a szellem területén ellent álljon minden olyan törekvésnek, amely az egyéni és közösségi felelősségtudatot gyengíti vagy éppen megszünteti. Az erősebb, színesebb és gazdagabb Magyarország érdekében kívánjuk ezt."

„Csonka Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolása után nem változtattuk meg azt a meggyőződésünket, hogy egyházaink tanítói és nevelői munkájára, népünk műveltségének alapozásánál és serdülő ifjúságának szellemi és lelki nevelése céljából pótolhatatlan szüksége van a jövőben is. Együttes nemzeti munkáról lévén szó, elengedhetetlen kívánság, hogy hűségesen és becsületes őszinteséggel őriztessék meg az a felekezeti béke, ami az erdélyi magyar egyházainkat az elnyomatás éveiben közös nemzetépítő munkára képessé tette."

Ezek után az iskolai oktatás, a színház, a népművelés, a szépművészetek támogatásának fontosságát hangsúlyozza a nyilatkozat, s külön kiemeli annak az irodalmi alkotó munkának a szerepét, amelynek szellemiségével, példás közéleti magatartásával a jövő építésében is szerepet kell játszania. Végül a következőkkel zárul:

„Múltunk nagy tanításaira figyelve, s erős hittel bízva népünk eljövendő hivatásában, a mindennapi életünkért folyó küzdelem közben is kötelességünknek tartottuk figyelni a velünk élő népek szellemi életét, s ezen át gondolkodását. Nemcsak ennek eljövendő hasznáért, hanem hogy a más nép arcába való betekintés által magunkról is helyesebb ismerethez jussunk.

A népek nagy együttésében élve így nem feledkezhetünk meg azokról az erkölcsi törvényekről sem, amelyek tiszta és erős magyarságunkon keresztül kötelességünké teszik az alapvető emberi eszmények megbecsülését és szolgálatát.

Küzdöttünk a hatalmi elnyomás és szociális igazságtalanság ellen.

Hirdettük a munka érdemét és a jellem dicséretét.

Hirdettük és hirdetjük a minőség eszméjét a tömeg nyers erejével vagy a pusztá számokkal szemben. Ez teheti nemcsak az egyént jogos és igazi vezetővé a közösségben, de számban is nemzetet is csak ez tehet nagygyá, ez adhatja meg elvehetetlenül örök létjogát.” (Erdélyi Helikon, 1942/7. 596–604. Kiemelések az eredeti szövegben.)

A történelem akkor nem hagyott időt arra, hogy „az erdélyi lelkeség” mint „óriási társadalmi és politikai érték” – Teleki Pál elvárása szerint – beépüljön a magyar életbe és érvényesítse abban a maga jó irányú hatását. Utána pedig olyan korszak kezdődött, amelynek vezérszónokai mindenestől kiiktatták volna a helikoni örökséget a magyar szellemiségből. Az 1942-ben megfogalmazott gondolatok azonban – ki nem mondva – abban a sötét korban is meghatározták az erdélyi/romániai magyar szellemiség legjobbjainak magatartását.

Ha őszinték vagyunk, nem tagadhatjuk, hogy ma is időszerű lenne a Teleki Pál-féle elvárás megszívlelése. Igaz, az „erdélyi lelkeség” is sokat változott – de talán nem a hátrányára.

Dobos Marianne

Interjúk Schéner Mihállyal

Mennyből az angyal a földön és az égben

Schéner Mihály karácsonyai

– *A művész életében minden megélt pillanat tapasztalattá válik, amely alkotómódját utóbb alakíthatja. És fordítva, a pillanatok elbeszélése olyan szűrőn vezet keresztül, amely sajátos látomássá alakítja ezeket a valóban megélt pillanatokot. A karácsony, a keresztény világ egyik legnagyobb ünnepe, és a művész, Schéner Mihály életének talán legfenyegetettebb pillanatai fonódnak össze az emlékező látomásában. Halljunk csodát!*

– Miként jutottam 1944-ben karácsony ünnepéhez? Katona voltam, és hosszú utat kellett megtennem, hogy megünnepelhessem.

– *Akkor talán, ha az út elején kezdhethetnék... Úgy tudom, ekkor nemcsak katona, de már főiskolás is voltál.*

– Valóban, 1942-ben vettek fel a Képzőművészeti Főiskolára. Mesterem Rudnay Gyula volt, az ő osztályában dolgoztam én is az Epreskertben. Két képpel már a főiskolai kiállításon is szerepeltem. Az egyik önarcképem volt, a másikkal Virágzó akácfa volt a címe. Mesteremben főként azt tiszteltem és csodáltam, sőt igyekszem még ma is követni, hogy Európa legnagyobbjainak hatását és eredményeit igyekezett sajátosan magyarul is megvalósítani, ragyogó magyar művészetet úgy megalkotni, hogy az tündököljön a világ festészetében is, kiemelkedőnek számíton a nemzetközi mezőnyben. Rudnay Tintoretto és Tiepolo reneszánsz sajátosságait ötvözte Velazquez és Goya hatásával.

Boldogan éltem és tanultam, bár körülöttünk már háborús évek dúltak. Mindennek vége szakadt, amikor 1944-ben behívtak katonának. Ekkor kezdtem félni. A rémségek hosszú idejét kellett átélnem ettől fogva.

November 24-én megszöktem a katonaságtól, Sárszentmihály nevezetű kisközségből, egy nagyon ködös éjszakán, amidőn annyira elterjengett a homály fölöttem mindenütt, hogy szinte nem is láttam semmit. Tejfehérségbe burkolva indultam el, és igazában véve semmi támpontom nem volt, csak a talpam alatt éreztem az utat. Az Atyaúrsten nevében indultam el ebben a ködben az életre vagy a halálra. És ezt a történetet most azért mondom el neked, mert az Atyaúrsten, mint egy jószagos atya, indított el ezen az úton, amely azután jó érzékkel vezetett tovább engem. Körülbelül 10 kilométeres utat kellett megtennem, amit térképről már előzetesen kinéztem. Tervemet – a szökést – napok óta dédelgettem magamban. De az utolsó pillanatig nem tudtam, mikor szánom el magamat, hogy elinduljak. Talán éppen ez volt a jó, így hát senki sem tudhatta, hogy mikor indulok, még én magam sem. Újból és újból azt kell mondanom – és ez már egy élet tanulsága is lehet –,

jobb, ha az ember nem tudja előre, hogy a kétarcú idő mit dajkál magában, a halált-e vagy pedig az életet.

Amikor végre elértem Polgárdiban az állomást, vonatra szálltam. Ahogy megérkeztem a Déli pályaudvarra, két csapat csendőr mint katonát mindjárt igazoltatott. Erre persze már számítottam. Jó előre előkészítettem magamnak a szükséges igazolványokat. Irodán dolgoztam ugyanis, ott szereztem meg a kellő papírokat. Miután elfogadták a menetleveletem és kiszabadultam a csapat csendőr karmaiból, gyorsan elindultam leendő szállásom felé, a Bajza utcai Epreskertbe, ahol igazában véve mint képzőművészeti főiskolás tanultam már eddig is, és nagyon kedves két évet töltöttem el ebben a művészertben. Nem ismeretlen helyre kerültem, és azt is tudtam, hogy már vannak ott menedéket kereső kollégák, akik megtalálták a maguk biztonságát a romok között. Ahogy teltek a napok, félelmem egyre növekedett, bárha nem történt semmi aggodalomra okot adó esemény. Ugyanakkor a napok múltával viszont kezdtek tompulni is a félelmeim. Annyira féltem, hogy mindenképpen a föld alatt akartam valami odút csinálni magamnak, két másik társammal el is kezdtünk a híres epreskerti Kálvária fala alatt ásni, hogy valami alagutat ássunk magunknak. De hát annyira lelketlen volt ez a munka, és annyira kilátástalan és reménytelen, hogy belefáradtunk. Napok múlva aztán ebbe is belefásultunk. Szerencsére nem történt semmi.

– *Kik voltak a társaid?*

– Az egyik társam Kabók Mátyás volt, akivel aztán később együtt is laktam, különben egy osztályba jártam vele. És volt még egy szobrász is, akit az Epreskertben ismertem meg. Ahogy megérkeztem, már voltak mások is ott. Egész furcsa volt nekem, hogy a háború miként sepri, miként boronálja össze az embereket szinte teljesen ismeretlenül, és milyen koegzisztencia alakul ki ismeretlen emberek között a fenyegetés idején, és ez az együttélés szinte önmagától elképzelhetlenné válik azután, amint megszűnnek a fenyegető állapotok.

Talán a legnagyobb nehézségünk az, hogy lakásunk komfort nélküli, mert hiszen eredetileg egy iskolaépület szobrászműterme volt. Annak idején a Kandó-osztály volt az első pavilonban, ahogy jövünk a Bajza utcában, ezt bombatalálat érte, és egy hatalmas ásitó légakna vicsorgott a hideg novemberi napban az arra jövő emberek szemébe. Itt bújtunk meg, az épület kicsit épségben maradt részében. Nyakunkon a tél, fűtésről kellett gondoskodni. Találtunk kályhát is, és a romok között mindenféle összetört gerendát, bakokat, amin a művészek ültek valaha, és a táblákat oda állították, meg egyéb fából készült taneszközöket, kockákat, mértani idomokat – ezek mind nagyon jó szolgálatot tettek, fűtöttünk velük, így nem fagyunk meg. A másik létfontosságú probléma – sorrendet, tudod, nem lehet állítani – az élelem megszerzése lett. Egy ideig az osztályunkban a fiókokban talált száraz kenyérmaradványt, ételhulladékot fogyasztottuk, majd miután ez elfogyott, muszáj volt kimerészkednünk az utcára. Beosztottuk, hogy ki menjen élelemszerzésre. Civil ruhában voltunk. Amikor megérkeztem, még katonaruha volt rajtam, de mindjárt átöltözködtem. Mert a civil ruhát mindig magamnál tartottam.

– *És azt hol szerezted?*

– Még otthonról hoztam, és talán ennek köszönhettem később a menekülésemet. A civil ruhában szakállasan, torzonborzan, derekunkat ruhaszáritó kötéllel átkötve mentünk élelmet szerezni. Közben találtunk néha egy-egy raktárt, ezeket már előttünk feltörték, de még maradt bennük némi élelem, netán egy aknától elpusztult ló maradványaiból vágunk magunknak jó darabokat. Már december volt, a hóban megfagyva konzerválódtak az elpusztult állatok. De hát igazában véve annyira le voltunk gyengülve, ha valaki megkarcolta a testét, mondjuk a lábát, akkor ott mindjárt kiserkent a vére a

vitaminhiánytól. Végül is egyre nehezebb lett élelmet találni. A vélt remény, hogy felszabadulunk, egyre elnehezedett bennünk, mert nagyon lassan történt minden. Már közeledett a karácsony, amikor a Városligetben hallottuk a megafonokon a szovjetek hangját, a katonákhoz beszéltek, hogy tegyék le a fegyvert. De hát jó idő eltelt még ezután is, amíg közelebb értek.

A karácsonyt úgy értük meg, mint a trogloditák, a barlanglakók, akiknek alagútjaik egész városkiterjedésűek lehetettek, ők valaha szintén az ellenség elől menekültek.

– *Utalt valami az ünnepre ebben a környezetben?*

– Alig pislákkolt valamiféle gyertyafény, vagy talán inkább valamilyen viasztáblák fénye, melyeket valahonnan összeszereztünk. A nagy viasztáblákba rongyokat tömtünk, ezek világítottak be mindent és pislákkoltak az omlatag falakat itt-ott megropogtatva. Egy kicsit olyan volt ez a fény, meg az arcunk látványa is, mint Rembrandt gyönyörűséges képei, hiszen ő maga legszebb képeit – például az önarcképeit – gyertyafénynél festette. Azért olyan lényegretörők, mert csak a közeli részeket világította meg a gyertya, míg aztán a nagyobb részt beborították a félmányékok, és ahogy a fény egyre szűnt, végül megszűnt, a sötétség megette a fényeket, ott tulajdonképpen teljes sötétségbe borult a kép. De hát ezek a rembrandti fények-félmányékok ebben a félelmetes, nyomorult, szinte katakombavilágban tulajdonképpen minket mégis valami művészi élménnyel vigasztaltak.

– *Vágtatok valamilyen fenyőgallyat?*

– Nem, nem! Ilyen sötét, vigasztalan és fenyő nélküli karácsonyom azóta sem volt. Bár az Epreskertben – úgy tudom – voltak tiszafák is. De hát olyan rettenetes volt már a bombázás, és annyira félelmetes volt egyáltalán kimenni, és az egész kert olyan volt körülöttünk, mint egy csatatér. Igazában véve nem is ismertünk rá, noha annyira ismertük, hiszen minden napunkat ott töltöttük korábban nagy szeretettel. Ismertem a fákat egyenként, már elsőéves koromban megfestettem a kert jobb oldalán lévő kis akácfákat, amikor májusban virágozni kezdtek. Ezekből ekkorra nem maradt már semmi. Később aztán stráfkocsival halottakat hoztak, és itt temették el őket.

– *Karácsony után, vagy mikor?*

– Ez állandóan így ment. Néha kikukkantottunk, de ekkor már nagyon nem is mertünk kimenni. Egyre hevesebbé váltak a harcok, és éreztük, hogy egyre közelebb vannak az oroszok. Ezt az aknák becsapódásaiból éreztük, meg abból is, hogy egyre kevesebb volt az ellenállás és a viszontválaszolás, mígnem a végén a németek kivonták magukat, már csak néhány katona védett egy-egy utcátömböt, majd a boforc ágyúik is eltűntek.

– *Milyen társaság gyűlt össze az Epreskertben?*

– Mint személyek, meg tudtunk lenni egymással. Egyre szaporodtunk, különböző fajta embereket hozott össze a véletlen és a sors az idő folyamán. Ideiglenesen, átmeneti időre kerültünk egymás közelébe. Volt ott egy kis zsidó lány, Ercsinek hívták, sohasem tudtam a rendes nevét, és azt sem tudom – sajnos –, hogy mi lett vele. Az tény, hogy ő is velünk együtt szabadult. Volt ott két fiatalember is, az egyik ennek az Ercsinek udvarolt, Kanyó Tamásnak hívták – azóta sem láttam őket, nem tudom, mi lett velük. Volt még egy zsidó fiú is, azt hiszem, Brenner István, vele később találkoztam, zöldséget árult a piacon. Azonkívül volt még egy szobrász, Tóth István, Bori mester tanársegédje, kis mokány újvidéki fiatalember, szerbiül is tudott. Volt még egy nála idősebb szobrász a feleségével, ő később jött oda hozzánk, Dankó János. Aztán később, ahogy a front változott és vonultak vissza a magyar katonák, egy őrzető meg egy tizedes napok óta ott ténfergett, jött-ment

körülöttünk. Sejtettük, hogy ők is szökésben vannak, de bizalmatlanok voltunk egymással, ők nem tudták, hogy mi kik vagyunk, milyen szándékunk van, és mi sem tudtuk az utolsó pillanatig, hogy ők miért is vannak ott. Csak akkor bizonyosodtunk meg, hogy szökésben voltak, amikor katonaruhájuk miatt a szemünk láttára fogságba estek. Megdöbbenő, hogy a civil ruha őket is megmenthette volna, így azonban a szovjet katonák elvitték őket. Milyen előrelátó voltam, milyen jó, hogy az én katonaruhám ezalatt a pince valamelyik zugában eldugva hevert.

Január 13-án, dél tájban másfajta hangokat kezdtünk hallani. Ez a különös, ázsiai-keleti hangzás teljesen idegen volt a fülünknek. Nem is a szavakból értettük meg, hanem a hangok erősségéből és a másfajta artikulációból, hogy az Epreskertben már szovjet katonák járnak. Sokáig nem mertük kidugni a fejünket. Féltünk. Mindentől féltünk. Nem tudtuk, mi lesz a jövő, mit fognak velünk csinálni. Már maga az, hogy vagy tízen ott vagyunk, gyanússá tehetett bennünket a szemükben. Az volt végül is a szerencsénk, hogy iskolaépületben bújtunk meg. Az Epreskert művésziskola volt, úgy mondtuk, és ők is így tekintettek bennünket, mint ennek az iskolának a menekült növendékeit. Ezt elfogadták, és ez számunkra az életet jelenthette.

Persze ebből nem következett az, hogy most már abszolút biztonságban maradtunk. Nem vittek el mint foglyokat, de igénybe vettek bennünket már az első óráktól. Kivezényeltek a Szondi utcába, és nekünk kellett a harcok közepette előretolni a tarackágyúkat a Duna felé. A Hősök terétől jöttek, és a Duna felé tartottak. A nagy ágyúzájban, füstben és a golyóhullásban szerencsére életben maradtunk.

– *Akkor nem unatkoztatok.*

– Mivel ennivaló alig akadt, amink maradt, az is inkább száraz holmi volt, csak ki kellett mennünk élelemért, és bizony elmentünk messzire is a városba, elkóboroltunk, hogy guberáljunk és találjunk valami ehetőt. Mentünk a szovjet katonákkal, ahogy haladtak előre, mentünk a nyomukban, és ahol találtunk élelmet, mert voltak a Gestapónak, a németeknek is raktáraik, meg egyéb raktárak is voltak, amiket közben természetesen felnyitottak, vagy feltörték, és ezeknek az elhullajtott részeit megtaláltuk és nagyon boldogok voltunk, hogy a lóganéj között például mazsolát találtunk. Mindjárt össze is szedtük – mármint a mazsolát –, és ez bizony különleges csemegének számított.

Közben egy nyomasztó élménytől is megszabadultunk. Ez még karácsony előtt történt. Egy gebe lovat hozott valaki az Epreskertbe, és mi elhatároztuk, hogy megöljük és föltrancsírozzuk. Méghozzá olyan formában képzeltük el, hogy gránáttal fogjuk a lovat felrobbantani. Kaptunk ugyanis, lehet, hogy valami munkásmozgalmi, vagy valamilyen más ellenállási összeköttetés folytán, sohasem tudtam meg, honnan – gránátokat, hogyha ránk törnek a németek, vagy akár a magyar csendőrök, akkor használjuk azokat. Szerencsére nem került erre sor, és hála istennek, nem került sor arra sem, hogy ezt a szegény párát megöljük. Valami rettenetes volt már ennek a gondolata is, szörnyű éjszakát okozott nekünk, hogy majd reggel gránátokkal kell megölnünk. De akkorra szerencsére elvitte a gazdája, így hát remélem a ló is életben maradt, mi is megmenekültünk az equicidium végrehajtásától.

Január 13-án végül is elérkezett a mennyből az angyal számunkra is. A szabadulás üdvössége. Az ember élete felett mindig ott leselkedik a halál is. Az életre-ség és a halálra-ság – ez a kettős arca az életnek. Titokban, az idő rejttségében ott van fölöttünk mindig és minden pillanatban az élet és a halál. Azt hiszem, hogy az életben mindenhez kell egyfajta kegyelem, ezért is mondtam a történet kezdetén, hogy az Úr jó útra vezetett. Kellenek – úgy érzem – jó ösztönök, és mint aki azóta több évtizedet megéltem mint művész, elmondhatom, hogy a tiszta és a jó, el nem tompult érzékelés rendkívül sokat jelent az életben.

És mivel valójában talán a művészet sem egyéb, mint az élet egy kicsit magasabb rendű folytatása, a művészet az érzékelések tisztaságától függ.

* * *

Schéner Mihály egyszer „Cipők és bakancsok” címmel rendezett nagy visszhangot kiváltó kiállítást. A festmények „modelljeit” barátaitól – íróktól, költőktől, tudósoktól, művészekről, közéleti személyiségektől, ismert és kevésbé ismert személyektől – kölcsönözte. A katalógusban pedig így írt erről: „mindennap valami elmúlik, de nyomot hagy cipőnk arcán. Barázdák, gyűrődések és kérgesedések jelentkeznek bőrén. Tövises és szeggek lyukasztják át testét. Pocsolyák iszapja kóborol aortáiban. Négykézláb téblábolunk, de feltápáskodunk, és folytatjuk vonulásunkat. Keressük a napot, hogy megláthassuk a Mi Urunkat. Irgalomra van szükségünk, hogy talpunk szeme meglássa az alatta levőt.”

– *Merre járt a te 1956-os lábbelid? S milyen nyomot hagyott az „arcán” a magyar történelem akkori vihara?*

– 1956-ban, október 23-án én még délután is Pestimrén voltam. Ott tanítottam a város legszélén, az Ady Endre úti iskolában. Ennek az érdekessége, hogy csak jó emlékeim vannak életem itt töltött idejéről. Majdnem mindent megengedhettem magamnak, amit nem szabad egy tanárnak csinálni.

– *Például?*

– Közelünkben volt egy szeméttelp, szabadidőmben odavittem a gyerekeket bóklászni és kotorászni. Rajzórán pedig virágokat festettem. Bejött az igazgatónő, Gönczöl Erzsébet, nagyon kedves nő, megkérdi: kolléga, mit csinál? Mondom: lekorrigáltam már a gyerekeket, és most festek. De hát ilyen csúnya virágokat? Na, kislányom, szaladj a kertünkbe, és hozzá a tanár bácsinak gyönyörű virágokat. Tanítottam Pestlőrincen is, a két város már akkor is jóformán összeépült egymással. Egy kísérleti iskolát szervezett ott a kedves Jakab Kornélia asszony, ő volt az igazgató. Történetünk idején már a feleségem, várandós születendő gyermekünkkel.

– *Mikor házasodtatok össze?*

– '56 elején.

– *És hol laktatok ekkoriban?*

– Mindenhol, ami nem embernek való. Padlástérben meg albérletben, társbérletben is. Kipróbáltuk mindazt, amire egy szegény fiatal tanár házaspár (az én fizetésem 1100 forint volt!) rákényszerült. Ekkor költöztünk éppen az anyósomhoz.

– *Október 23-án is jöttél befelé, mint bármelyik napon azt megelőzően?*

– És kezdetben nem értettem, mi történik. Csak azt láttam, hogy nagy sokadalom vesz körül, fogalmam sem volt, mi lehet, ilyet én még nem láttam. Kiderült, hogy egy csodálatos forradalom van készülóban. A tömeg egyre csak dagadt, bővült, és elképesztő, mi lett belőle. Olyat tapasztalhattam meg, amit nem szokott látni az ember. Mert sohasem érzékelheti, amint egy virág kinyílik, mint a cseresznyeféé itt az ablakom alatt. Én ezt köztes állapotnak nevezem. Valami mindig történik, csak éppen nem tudunk róla, mert nem látjuk. A forradalom szinte úgy bontakozott ki, mint ahogy nem látja az ember a cseresznyevirágot sem a közötteben. Kezdetben lehet, nem is gondoltak arra, hogy mindez ilyen óriási dimenziókban nyílik ki, ilyen csodálatos élménnyé emelkedik, halál és élet keveredésévé. Én megérhettem ezt a ritka alkalmat, büszke is vagyok rá, de egyben szé-

gyenteljesnek is tartom, hogy a világtörténelmi tudat nem honorálta azóta sem ezt a csodás kinyílást, melynek során a magyarok megmozdulásában benne élt a felelősség minden nép szabadságáért. Az én emlékezetemben mindez kozmikus élménnyé lényegült át.

Aztán természetesen engem is magával ragadott a soha nem tapasztalt élmény, fölkéredzkedtem magam is egy teherautóra. Mindent látni akartam. Ott voltam, amikor elkezdtek lövöldözni. Egy tankot láttam, közel a bölcsészethez, az egyetemhez, mellette állt egy magyar tiszt, aki csendesíteni akarta az embereket, de ez nem sikerült neki. Úgy hallottam, aztán le is lőtték. Éjjél felé már kezdtek pattogni körülöttem is a golyók, a háztetőkről lőttek. És akkor bizony már itt-ott elestek emberek. A másik nagy élményem a Hősök tere mellett esett meg. Hogy keveredtem oda? Nem tudom. Valószínűleg én is folszálltam egy teherautóra a forradalmárokkal és ott kötöttünk ki.

– *Ahol a Sztálin-szobor állott?*

– Ahol hurkot vetettek a csokoládémikulásra, a hatalmas Sztálinra, mert úgy nézett ki, kicsiben nyugodtan elmehetett volna bajszánál, csizmájánál fogva csokoládémikulásnak. Húzták két oldalról is, de a kötelek elpattantak a nyakán. Vastag kötelek voltak, sok drótból fonva, elszakadtak, és az éjszakában szinte szikráztak. Hogy nem akart ledőlni, ez még csak fokozta a forradalmárok dühét. Hoztak vontatókat, és végre nagy nehezen nyikorogva, a csizmája környékén nagy nyikkanással, nyöszörgéssel, infernói hangokkal ledőlt. Óriási éljénzés. Volt alkalmam azt is megtudni, hogy hova vonszolták. Az Akácfa utcába vitték, az meg közel van a Dohány utcához, ahol akkoriban laktunk Nellivel, az ő anyjánál, a Dohány utca 38.-ban. Ott hallani lehetett, hogy krampácsolták, fűrészelték, darabolták, szinte napokig. Annyit tudok, hogy az egyik keze jó barátunk, Pécsi Sándor színész birtokába került. Ezt ő valószínűleg már úgy kérte a forradalmároktól: a jobb kezét, azt nekem vágjátok le! Mert nagy gyűjtő volt Sanyi – együtt jártunk leventére, ő is '23-as volt, mint én.

Hol itt, hol ott lobbantak ki a tüzek, és nagyon érdekes, hogy kik mindenkik vettek részt benne. Azt hallottam, hogy ott ment, suhant el az éjszakában Devecseri Gábor is egyik barátjával, ők is részt vettek ebben a tüzes, lángoló, fényes infernális éjben. Azt mondhatom, majdnem mindenkit magával ragadott, transzban tartott az áradat. Fölért egy háborúval, a következményei aztán valóban oda is vezettek.

Hasonló háborús kataklizmát végigéltem már, '44-ben megszőktem a magyar katonaságtól, az Epreskertben bujkáltunk, novembertől valóban vártam a felszabadítókat, és január 13-án megjöttek az oroszok, és attól kezdve nem volt nyugtom, mert mindjárt az első nap kihajtottak az utcára, golyózáporban ágyút tolni az út közepén, ők pedig a járdáról kísérték minket. Erről előző könyvedben már beszéltem. Ez most megisméltődött '56-ban is. Háború lett ez is, amit a kis magyar nép végigharcolt, de nem tudta kivívni azt, amit szeretett volna.

Mindkét esetben hasonló pusztítás vett körül, és énnekem megvan a jogom és minden okom, hogy hálát adjak az én Istenemnek, amiért megtartott mindezeknek a veszélyeknek közepette. Sőt, azért is hálát adhatok, hogy ma is, meg tegnap is, meg amióta csak festőként létezem, négyéves korom óta, én virágokat festhetek. Ez olyan isteni adottság bennem, amely egyben kiválasztottságot is jelent a számomra. A virágok létezéséből kisu-gárgzó boldogságot festem, hiszen azért teremtette őket az Isten, hogy örömet szerezzen általuk az embereknek. A történelem infernális jeleneteinek ellensúlyát adta meg ezáltal számunkra.

– *Cseresznyevirág októberben? A köztes állapot megtestesülése? Virágcsoda a történelemben?*

– Transzcendens értelemben vett kozmikus jelenséget élhettem át. Senki nem támogatta a magyar nép szabadságharcát, ezt az abszurditást, amit egy nagy néppel szemben mert

vállalni és vívni. Számomra ez kozmikus méretű, olyan jelenség volt, ami az egész életemre kihat. De az emlékeimben él a mérték, 1956-ban született valami nagyszerű, kirekesztésmentes, világméretű csoda.

És – maradjunk a földön: ebben az infernális világban – született egy Schéner Misike nevű gyermek, a fiam, 1956. november 7-én.

Ekkor már szabadon garázdálkodtak az orosz tankok a Rákóczi úton. Láttam, amint gátlás nélkül belelőttek a házakba, villákba, ahogy nekik tetszett. Mentek a félelmetes monstrok, gépfegyver is volt rajtuk, és ott bujkáltak a sarkokon fiatal emberek, akik vették a bátorságot, hogy kidugják a fejüket és a Molotov-koktélt odadobják, ahol a lánc-talp forgott a kerekeken. Mitől a monstrok megbénult. Nem egy ilyen szörnyet láttam. Mentek, haladtak, gyilkoltak, aztán bénán leálltak, akadályozva a többiek tovahaladását. És a hős fiatalok közben pusztultak. Egy tanítványom is meghalt, akit korábban még Aszódon tanítottam, Csűrös nevű fiatal ember, a képzőművészeti főiskoláról ragadta magával az áradat. Sokféle halált láttam, mert közben bent ragadtam a kórházban.

– *Hogy tudtad Nellit bevinni?*

– Szökve, menekülve. Még az utolsó békés pillanatokat kihasználva.

– *A mai „apás szülést” megelőző apabentlakásos szülés lehetett.*

– Igen, sokáig várakoztunk, folyosón, alagsorban húztuk meg magunkat, ránk hullott a korom, ott maradt a mentők lábának sara, sebesültek vére, alig lehetett rendszeres ellátásban részünk. Az orvosok máshova kellettek. Láttuk, amint szinte percenként jönnek a teherautók halottakkal, sebesültekkel. Magyarokkal, de láttunk közöttük oroszokat is. Hozták, csak hozták őket.

– *Melyik kórházban rekedtetek?*

– A Rókusban. A szomszédban lett volna, de akkori otthonunktól elválasztott az állandó vészekkel teljes Rákóczi út. Bizony megülte az egész Magyarországot a félelem. Nem is a harcok miatt félték az emberek, hanem azért, mert magára hagyta a világ a magyar szabadságharcot, és ezt nemcsak én, de mindenki, aki megélte ezeket a napokat, azóta sem tudja földolgozni, haraggal néz vissza a történetekre. Nemcsak '56-ban hagyták magukra a magyarokat, hanem már 1848-ban is. Azután jött a megtorlás és a félelmetes bosszú. A magyarokat biztatták, ezt a kis népet a nagy medve, az orosz hatalom ellen, ami már maga is abszurditás volt, de mégis, a magyar pszichének úgy látszik, van egy olyan alkata, hogy egy idő múlva már nem bírja elviselni a nyomort és a szégyent, és nekimegy a hatalmasabbnak, vállalja a reménytelen küzdelmet is. Ez történt 1848-ban, most is ugyanez ismétlődött meg. És ez óriási trauma. Alapjában véve, és nem szégyellem ezt senki előtt elmondani, a magyarságnak most sincs igazi barátja. Hogy miért nincs, ezt nem tudom, csak azt tudom, hogy ez a nép nagyon tehetséges. Lehet, hogy ezért?

– *Vigasztalásodra hadd mondjam, az elmúlt évben a világhálón kérdést intézett a Time Magazin az internetezőkhöz, mit tartanak a huszadik század második felében, évenként, a legjelentősebb eseménynek. Izgatottan figyeltük, a szavazás hogyan alakul. Az 1956-os év legfontosabb eseményének a magyar forradalmat minősítették, megelőzve Hruscsovnak a sztálinizmus bűneiről tartott kongresszusi bejelentéseit és az Egyesült Államokban megszületett sztrádatörvényt.*

– Visszatekintve talán elismeri a nagyvilág történelmi tudata forradalmunk valóságos jelentőségét? Tényleg vigasztalást nyújtana számomra is, és mindazoknak, akiknek egész elkövetkező életét meghatározta az emlékezés, és megszenvedtette sorsukat az eltiport szabadságharc következménye.

– *Személyedben hogyan élted meg a következményeket?*

– Isten kegyelméből túléltem. Igazában véve sok mindent végigszenvedtem, mert az én művészetem egy rendszerbe sem fért bele. Ezt bátran ki merem mondani. Ugyanis minden, ami történt velem, baj vagy jó, azt magamnak köszönhetem, egészen. Hogy mertem én '63-ban háromkalapos önarcképet festeni, a kommunizmus virágzása idején, amikor kis fejű, nagy muszklis munkásideál volt az eszmény? Én pedig három kalapot tettem magamra. Nyilvánvaló, hogy lelki sérültek, bolondnak néztek.

– *Nagy László, az értő művésztárs mégis ódával üdvözölt ekkor.*

– Mindig kifogtam rajtuk. Változtattam a dolgaimon, konstruktív lettem – az sem felelt meg. Ezután kezdtem a lovacskákat festeni, akkor is majdnem becsukták a kiállításomat. '83-ban aztán a kulturális élet irányítója meglátogatta a Múcsarnokban a tárlatomat, melyet ötvenezer néztek meg két hét alatt, kíváncsi lett, és eljött az unokájával. Azt mondta nekem – vállamra tette a kezét: jól van, Schéner elvtárs, csak csinálja maga a lovacskáit, de tudja meg, hogy mit szenvedtem a maga lovacskáit miatt az orosz elvtársaknál. Lehet, hogy nem volt igaz, tény az, hogy jól hangzott. Most, amikor nemrég a 80. évemet megértem, meghívott a Parlamentbe a miniszterelnök, gratulált a művészetemhez, de megmondtam neki, hogy én nem vagyok boldog. Miért? Szabadon beszélhetek? Mert sohasem fértem bele ezeknek a fonnyadt seggű, egyfiókos irodalmár- és művészettörténész nőknek a fiókjába, egyiknek sem. Ezzel el is intéződött az audiencia, megfélemedtek arról is, hogy kiállítót helyiséget biztosítsanak, netán a Múcsarnokban, mint '83-ban ezt megtették, vadabb időkben. Ha nem volna játékos kedvem, akkor már régen meghülyülhettem volna ebben az országban, mert itt monolitikus a szemlélet, a Horthy-rendszerben is mindig egy irány akarta abszolutizálni magát, a többi romlására. Ezt Barcsay Jenő, a férjed nagybátyja is megerősíthetné. És most is ugyanez a helyzet, hogy egy irányzat mindig abszolutizálni akarja magát, a pluralizmus még nem létezik nálunk. Azt szoktam mondani, hogy ezzel nem lehet az egyesült Európában semmire menni.

– *A telefonban azt mondtad, ez egy irigység alapú társadalom.*

– Igen, mondtam. Mondom is. De ugyanakkor érdekes, bárhova megy az ember – én most éppen egy hónapot szenvedtem Velencében, protekcióval a Rialtotól tíz percre gyalog, egy 4×4 méteres skatula obscurában laktam, ahova sohasem süttött be a nap – boldogan vártam, hogy hazajöhessenek, és azzal a konklúzióval, hogy nincs szebb ország, mint Magyarország, nem szebb az ég sehol sem, mint itt. Színyeinek a Majális-egére gondolok, most is olyan gyönyörű az ég – nézz ki! –, egész raffaellói, de látom, nem angyalok röpködnek az égen, hanem ördögfajzatok háborgatják a világot. Mégis ez az ország nekem a hazám, és igazában véve örülök, hogy itt élek, ide születtem. Azzal a képességgel, amit az Isten adott nekem, a magyar kultúrát szolgálhatom több mint fél százada. Most éppen egy kis óvodáskápolnába készítek kerámiafigurákat, a keresztény világ szentjeit és a magyar történelem nagyjait formálom meg, a gyermekek nyelvén. Hogy a felnőttek is tanulhassanak belőle. Így hányok fittyet az értetlenek és a gonoszok világára.

* * *

Hogyan fogott ki elkeseredésén a mester? Schéner Mihály a nyolcvanas évek közepén kezdte – ahogy ő nevezte – „elleni” az ördögöket. Ezekről készítettem interjúkat, és elbeszélései alapján szavakkal is megformáztam ördögkaraktereit a *Vigília* számára, a *Mozgó Világban* és a *Képes Újságban*. Ugyanakkor ennek ellentétéként kereste az ördögökkel szembenálló embereszményeit is, így született meg *Szent István-albumunk* (*Szent István Archikon* néven) és néhány rajza, amelyet szavakba foglalva gondoltam tovább. Akkortól neveztem *Az ördögűzőnek*.

– Késik. Schéner Mihály késik. Tíz percet. A hűvösvölgyi autóbusz végállomásánál várjuk. Végre feltűnik az öreg Volkswagen. Beszállunk. Zavartan kér elnézést, miközben indul.

– Nagyon belemérltem a munkába, észre sem vettem az idő múlását. Látják, még a kezem is csupa festék. És már megint csupa kék festék. A kék... Pályakezdésem igen nagy tévedése volt. Az első kiállításomon döbbsentem rá, amikor együtt láttam negyven-ötven képemet. Egyenként nem tűnt fel, de így... Mintha kékbe mártottam volna a világot. Ahogy a kezdő háziasszony túlادagolja a kékítőt a fehér ágynemű öblítővizébe... Nagyon megijedtem, hiszen ez a világ sokkal szebb, sokkal szín pompásabb – hogy ábrázolhatom én ilyen hidegnek? Fázom benne? S ha igen, mit teszek ez ellen – a tavaszért, a nyárért, az emberi szívek melegéért? Mire vágyom én? Ki vagyok én? Mít akarok formába fogalmazni? Azután vagy két évig fel se tettem a palettára a kéket, nehogy kísértésbe essem.

Aztán a sík is szűk lett a számomra. Terjeszkedni kezdtem a harmadik dimenzióba.

– Ez volt a „relieffestmények” kora?

– Igen. A vékonyabban, vastagabban felvitt festékrétegek és bekarcolások figurái, huszárok, lovacskák, bárányok, pásztorok, kakasok, kecskék először csak kidomborodtak a síkból. Tarkán, színesen. Azután ki is bújtak, talpra álltak, térbelivé váltak. A legkülönbözőbb anyagokkal kezdtem dolgozni, a mézeskalácstól az acélig, bronzig. Hosszú a sor. Kerámia, filc, posztó, fa, háncs. Ki tudja, még mi, hisz minden belefér, amit az ember játékos kedve diktál.

– Ha jól tudom, a schéneri játék nem játék.

– Nem ám! Amennyiben az ember elemi létszükséglete. Talán mint maga az emberi lét: egészére kihat, formák és szabályok határolják be. Értelmesen játszani – ez minden embernek vágya, hirtelenében József Attilát idézhetném: „Jó szóval oktasd, játszani is engedd szép, komoly fiadat!” Tehát valahol értékmérője magának az emberi értelemnek. Az embernek magának is.

– Elmondhatjuk, hogy kiváló „játszótársakra” is talált. Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Ágh Istvánt, Gyurkovics Tibort ihlette versekre, hogy csak a legnevesebbeket említsük. Nem illusztrál – ihletet ad. A Schéner-kompozícióból komponálódik, ömlik sorokba, kötetekbe a vers, mint például a nagy sikerű Krumplyinomó huszár vagy A pápai mézesbábos. Ez az, amihez az illusztrációhoz szoktatott kiadó nem ért!

Körülbelül itt tartunk a beszélgetésben, amikor megérkezünk a sokarcú művész műtermének színes világába.

– A szín az élet, a színtelenség a nemlét, a szomorúság, a halál. Elkésérít, hogy az utóbbi húsz évben szinte fel sem merül a művészeti zsúriken a színprobléma. Talán ennek köszönhető a hazai színkultúra, pontosabban: a „színkulturálatlanság”. Répaszín, lavórkék, nyuszitójáslila, paprikásszalonna-vörös: a legtöbb új vagy újrafestett házsor színei. A „művészi ízlés” hatása: a közízléstelenség. Kertitörpe, üveggömb, pamutgombolyaggal játszó kiscica: ez a giccs, hangsúlyoztuk. De mit adtunk helyette, ami művészi lenne? Így hát megteltek a kertek azzal, ami elérhető, sőt felesleges volt: autógumik, neonszővek lettek új „díszek”. Innen kellene elindulni. Lamentálni, sópánkodni ezen kár. Kimondani: piros, mit jelent ez? Ezerféle piros van. Meg kell festenem. Láthatóvá kell tennem. Formát kell adnom. Korunk és világunk súlyos betegségének tartom, hogy nem tud, vagy nem akar, vagy nem érdekli, hogy formát adjon gondolatainak. Bár jobbára a formákkal foglalkozik, valahogy olyan ez, mint a zöldborsó hüvely, amelyben már nincs borsó. A lényegét, a tartalmát már kifejtették. A gyanútlan mégis zöldborsónak nézi. Talán Anatole France mondta: a beszéd az a csomagolópapír, amelybe gondolatainkat rejtjük.

Egy képzőművész, aki szólni akar korához, a formát nemcsak tartalommal kell, hogy megtöltse, hanem formát is kell adjon a tartalomnak. Megfogalmazni az embert és pillanatnyi lehetőségeit a jelenben, s javaslatokat adni a jövő számára. Minden kifejezés mód, motívum, jelkép, figurateremtés annyit ér, amennyit meg lehet ragadni vele a világból, az emberi magatartásformákból, emberi létszituációkból. Ennek a gondolatnak a formába öntése az a kétalbumnyi „ördög”, amit az utóbbi években teremtettem. Ki kell mondanunk, sajnós, hogy ez a szimbólumom – az ördög – bennünk és közöttünk él. Az ember pusztítja a környezetét, a természetet és önmagát, a szomszédját és a barátját. Minderre már fel sem figyelünk. Harsogó, lármás, rohanó életünkben nem sok olyan dolog van, ami megállásra készítené. Apróság. Hajszáltrepedés. Észre se vesszük. Csak majd a katasztrófát. Azt is csak úgy, hogy boldogan nyugtázzuk: nem minket ért. Azt hiszem, most kicsit olyan feladatom van, mint korábban Danténak. Formát kell adnom a rossznak, kivetendőnek, kéreg alatt munkálkodónak. Előrajzanak, úgy bújnak elő, mintha szakajtóból önteném ki őket. Megszólítanak. Megelevenednek. Játék ez is. Veszélyes, igazi, felnőtteknek való játék: az ördög megfogalmazása és az ördögűzés egy folyamatban. Ha felfedezzük a rosszat, megpróbáljuk kerülni.

Az ördögeim már nem „egysíkúak”, vagy harminc megformázott kerámiában élnek. Az igazi álom azonban egy szindarab vagy egy musical, ahol emberek bújnak ezekbe a jelmezekbe. Énekelnek, táncolnak, megmutatják a rosszat, hogy fény derüljön a szépre, a jóra és az igazra. Mint a *Varázsfuvolában*.

– *Schéner Mihály legújabb, s talán legizgalmasabb alkotása, kétalbumnyi ördög fekszik előttem. Talán különösnek tűnik első asszociációm, miszerint egykor Judea pusztájában Keresztelő János így prédikált: „Tartsatok bűnbánatot, mert közel van a mennyek országa!” Máté evangéliumában néhány lappal később Jézus hirdette ugyanezt, s az apostolok is ezekkel a szavakkal kezdik el működésüket.*

Akkorában nem „szerény notabilitás” volt a sátán, hisz mint a Szentírásban olvasható, magát Jézus Krisztust is megkísértette.

– Azt hiszem, azóta taktikát változtatott. El akarja hitetni, hogy nincs. A felszín alatt folytatja rombolásait, és így természetesen sokkal eredményesebben. A Világ egyre gonoszabbá válik. Az ember pusztítja a természetet és önmagát. Az ördög bennünk és közöttünk van, hol rejtve-alakoskodva-puhán, hol zsarnokian életünkre tör.

Korunk ördöge rafinált és sokféle, szapora. Teherként hordozzuk őket; nyomasztanak, félelemmel töltenek el, és szinte elviselhetetlenek.

*„...hogy megértsd a Jót, amit ott találtam
hallanod kell, mit láttam az úton.”*

– írja Dante az *Isteni színjáték* első Pokol énekében, és ezután formát ad kora ördögeinek.

Kora énszerintem éppen olyan átmeneti korszak volt, mint a miénk, a reneszánszon át az újkorba vezetett. De hát az ember mindig, talán már barlanglakó korában is, hitt valami felsőbbrendűben. A kedvét kereste, és törekedett a jóra, megvetve a gonoszt. Persze ki tudja... Hiszen a *Kivonulás könyvének* tanúsága szerint „Mózes kivezette a népet a táborból Isten elé, s azok a hegy lábánál helyezkedtek el. Az egész Sínai hegyet beborította a füst, mivel az Úr tűzben szállt le rá. A füst úgy szállt fel, mint az olvasztókemence füstje, s az egész hegy hevesen megrendült. A trombitaharsogás egyre erősödött. Mózes beszélt és az Úr felelt neki a mennydörgésben. Az Úr leszállt a Sínai hegyre, a hegy csúcsára, Mózes pedig fölment.” S mi történt néhány nap leforgása alatt? Elkészült az aranyborjú! Azután az újonnan faragott kőtáblákra az Úr újraírta a törvényt, megújítva a szövetséget. Az Újszövetségben pedig Jézus Krisztus azért jött, hogy beteljesítse ezt vérével megpecsételt

új parancsával: „Új parancsot adok nektek: Szeressétek egymást! Amint én szerettelek benneteket, úgy szeressétek ti is egymást. Arról tudják majd meg rólatok, hogy a tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt.” (Jn 13,34-35). Talán nem bántó, ha úgy fogalmazok, hogy ő kell legyen az „etalon” követői számára. Hogyan viselkedne abban az adott helyzetben Jézus, és mit tesz az ember? A kettő közötti különbség a bűn, s minél nagyobb a különbség, annál súlyosabb a bűn. Végignézve a történelmet igazán nem mondhatom, hogy ezt megelőzően jobbak vagy tökéletesebbek voltak az emberek. Azonban adott volt egy cél, amire törekedtek. Megfogalmazódott az Istenarcban. Döbbenetes élményem Nikosz Kazantzakis *Akinek meg kell halnia* című regénye. A főhőst, Manolioszt, a fiatal pásztorfiút a következő évi passiójáték főszereplőjének jelölik ki. Néhány társával, az apostolokkal olyan elmélyedten élik át, élik meg szerepüket, hogy végül sorsa „beteljesedik”.

„Ez is hiábavaló volt, Uram. Majdnem kétezer év telt el, de azóta is újra meg újra keresztre feszítenek. Mikor jössz úgy a világra, Uram, hogy ne feszítsenek meg többé, hogy örökre köztünk maradj” – hangzik a sóhajtás karácsony éjszakáján meggyilkolt holtteste felett.

A jó miközöttünk mindig elnyeri „méltó büntetését”.

– *Ez nagyon pesszimistán hangzik.*

– Csak igaz. Ennek ellenére hiszek a szükségességében, akkor is, ha az igazi kereszttény, aki azon az úton követi Urát, melyen Manoliosz, biztos, hogy halálraítélt. Krisztus igazságáért, Krisztus életét élve, az ő útja a jutalom, mely a Getsemáne kertbe, s majd a Golgotára vezetett. Nehéz ez, nagyon! Nem ismerem az állomásait kellő mélységben, de azt hiszem, túl meredek... Nem sokan járnak rajta, pedig magához a Szeretethez vezet. Európa államalapítói, így István királyunk is, ezt jelölték ki népeik számára. Valahogy úgy, ahogy módszerként János apostol első levelének egy igen elgondolkodtató versében is megfogalmazta: „Ha valaki azt állítja, hogy: »Szeretem az Istent«, de testvérét gyűlöli, hazudik. Mert aki nem szereti testvérét, akit lát, nem szeretheti az Istent sem, akit nem lát.”

Hadd kössem rögtön ehhez Erich Fromm: *A szeretet művészete* című könyvének két részletét. „Az istenszeretet elsatnyulása ugyanolyan arányokat öltött, mint az emberszeretet elsatnyulása. Ez a tény kirívó ellentmondásban van azzal az elképzeléssel, hogy korunkban vallási reneszánsznak vagyunk tanúi. Semmi sincs távolabb az igazságtól. Tanúi inkább egy bálványjellegű istenfogalomhoz való visszafejlődésnek vagyunk (még ha vannak is kivételek) és annak, hogy az istenszeretet átalakul egy elidegenedett személyiségszerkezetnek megfelelő kapcsolattá.” „»Társulj, Istennel«: ez inkább annyit tesz, hogy vedd be Istent üzlettársnak, semmint, hogy válj vele egygyé szeretetben, méltányosságban és igazságban. Ahogy a felebaráti szeretet helyét átvette a személytelen korrektség, Isten átalakult az Univerzum Rt. távoli vezérigazgatójává; tudod, hogy ott van, hogy ő viszi a boltot (habár valószínűleg elmenne nélküle is), sohasem látod, de elismered vezető szerepét, noha te is »megteszed a magadét«.”

De ha ezt a hazai viszonyokra teszem át, valami teljesen hasonló következtetéshez jutok. A mai ifjúság a valahai pogánnyal együtt énekl: „... nem kell olyan Isten, aki megöli egy fiát.” Nem vagyok hivatott rá, hogy kimondjam: „Ez a nép ajakával tisztel engem, de a szíve távol van tőlem. Hamisan tisztelnek, tanításuk csak emberi parancs.” (Mt 15,8-9).

Van egy szimbolikus figurám, Tuzok püspök, ennek a gondolatsornak megtestesítője. Feladata az lenne, hogy észre térítse a bálványimádókat, eszükbe juttassa a gonoszoknak a szeretetet, a szilajoknak az irgalmasságot, a romlottaknak a tisztaságot, a kevélyeknek az alázatosságot, a lázadóknak az engedelmisséget, a bűnösöknek a büntetést. Harsány

hangon hirdetve az igazságot, megzavarva az alvók nyugalmát. Mint a próféták. A próféta hang, amely szól, vagy kéz, amely ír. Hang, amely könyörög, könyörgés, amely fenyeget, fenyegetés, amely reménykedésbe csap át. Közben szíve szakad meg, a szája panasszal teli, mert szenved a népéért, felemeli karját, hogy megmutassa a bűnt és a büntetést. Tiszta szemmel látja, hogy úgy mondjam, a Gonoszt, s a gonoszság folyamánként bekövetkező pusztulást, és hisz vádló szavainak eredményességében. Csakhogy hiába vádol, mert az emberek nem tartják magukat bűnösnek, a vakok nem kívánnak látni s a süketek hallani.

Bár az ilyen „kellemetlen” ember elhallgattatásának számtalan bevált, s egyáltalán nem vonzó módja ismert, ez mégis örömteli vállalkozás. Hirdetni egy eszmét, hinni a diadalban, az újjászületésben, ez olyan boldogság, amitől az ember szinte szárnyal. Az én Tuzok püspököm is eszméket hirdet ugyan, persze csak óvatosan, baj ne legyen belőle, s dogmatikusan mindent tud, szárnyalni mégsem képes természetesen. Hiszen olyan, mint az a hatalmas testű madár, melynek néhány példánya még Dévaványa körül található teljesen elnehezdedten, elkövéresedten. Teste lefelé súlyosbodik, mennél közelebb van a földi dolgokhoz, annál nehezebb. A szárnyai pedig mintha odanőttek volna a testéhez. Funkciójukat teljesen elveszítve, szinte újabb ballaszt súlyként. Igazában olyasfajta basztardja lesz ez nemének, amely groteszk vagy paradox módon pont irreverzibilissé teszi azt, ami eredeti rendeltetése. Talán érdemes kontrasztálni a dolgokat, amikor valamiről beszélünk, mert a nagyon apró és finom disztinkciók ma már nem nagyon tudnak hatni az emberekre, legalábbis mozgásukat nem nagyon vesszük észre. Pedig úgy hiszem, hogy ezek a nagyon apró, finom, szinte láthatatlan mozgások, ezek okozzák a legtöbb bajt. Mert észrevétlenül egyszercsak azt eredményezik, hogy szétesik valami. Olyasmi ez, mint a természet munkája, teljesen szétrágnak valamit, ami egyszercsak szétporlad, összeomlik...

A figurát nézve a fej olyan kinövés, mely nem különíthető el igazában véve a süvegtől, a nyakától és törzsétől. Egy olyan lúdnyakú lény, melynél a kalap a fő jelentéshordozó, mint egy korona, ékesség. Alatta a kukoricacímer csőrré emlékeztető száj, melynek kürtő alakú folytatása a nyak, ahol minden lemegy az egyre dagadó, bővülő, hasasodó bendőbe. A süvegszerű fejet valami nagyon színesnek képzelem, ez azután tollpelyhesedik lefelé haladva, egyre durvább tollak fedik, majd ezek már szinte szőrré válnak, kiszőrösödnek. A zsákbandó testet végül szinte szőrbunda fedi: ebből lógnak ki a női cipőszerűségbe bújtatott lábak, melyek azt is kifejezik, hogy egyébként még járni sem tud. Tehát egy olyan lény, aki annyira földhözragadt, szerencsétlen, hogy nemcsak szárnyalni, de már járni sem tud. Paradoxiája pedig az, hogy ez a lény hirdeti az igazat, a szépet, a megváltást.

A konkolyról szóló példabeszéd csak Máté evangéliumában található, és megmagyarázza, hogyan került a gonosz a világba. „A szolgák elmentek a gazdához és megkérdezték: uram, ugye jó magot vetettél földedbe? Honnét került hát bele a konkoly? Az így válaszolt: Ellenséges ember műve.” (Mt 13,27-28) Ilyen konkolyfigurám a *Gazság-fűjő*. Egy rettenetesen elkövéresedett, eltorzult gúnyába bebugyolált női fej. Akiről igazában véve szinte meg sem lehet állapítani, hogy férfi-e vagy nő. Sok ilyen eltorzult, a nemiség felismerhető jeleit elveszített fej van. Sokszor látok ilyeneket, és akkor szinte örülök is, hogy nem tudom megállapítani, férfi-e vagy nő. Régebben a gazság a férfiak tulajdona volt. Gazember férfit fed. Pletykás vén boszorkány – ez volt a női megfelelője. De hát a torzság nemtelenné tesz, s a két nem közeledik egymáshoz a rosszban. Gazság-fűvők mindkét nemből valók, akik gondolkodás nélkül állnak minden gazság oldalán. Lopni, csalni, hazudni, ölni valamiért, hogy az elkövetőnek vagy valakinek, aki számára fontos, jobb legyen, tán még valahogy megértem. De egyre több a – hogy úgy mondjam – „l'art pour l'art” gonosz, s ebben hasonul és közeledik egymáshoz a férfi és a nő. Karonfogva járnak

élen, nem állapítható meg, melyik nem vezet éppen. Ezért nem ismerhető fel az én rajzomon sem a hovatarozás. Egy boglyaszerű, kúpos lebernyeg fogja körül, testéből semmi sem látszik, uralkodik a rettenetes, felfúvott arc, amely már igazában véve nem is nagyon látszik arcnak, hisz szőrök borítják be. A szájkör az orrtól egyre jobban szélesedik, és a hőrcsög pofazacskójára emlékeztet egy kicsit. A száját pedig éppúgy lehetne végbélylásznek nevezni, mint ahogy nem lehet száznak nézni. Tömpe, jellegtelen orra nem karakterizálja az arcot. Pofazacskó-zsák arc, tömören fogalmazva. Szénaboglyaszerű haja alól már a homlok is szőrösen tűnik elő, s nem elválasztható a szemöldöktől. Mechanisztikusan, óraműpontossággal végzik munkájukat, fújják a gázságot, s hasznuk sincs esetleg belőle. A helyüket akkor kapják meg, amikor rafinált, magasabb szellemi fokon álló ördögökkel találkoznak ezek a specicsesek, akiből tízet, húszat nyakon kapva tölteléként felhasználhatnak. Az ördögi igazság tanúságtévőiként mindig kaphatók arra, hogy a gonoszságról kinyilvánítsák az ellenkezőjét. Minél nagyobb kvalitás veszi őket hatalmába, ez az öntudat és gonoszságtudat nélküli lény annál ártalmasabb. Végtelen butaságában ugyan már a gonoszság sem szerez neki örömet. S ez azért borzasztó, mert disztíngválni egyáltalán nem tud. Aki tudja magáról, hogy gonoszat követ el, az tudja, hogy ennek az ellenkezője a jó. Az ilyen kezeslábas zsáklélekben azonban ott van minden összekeveredve, a jó és a rossz egyaránt, s erjed, mint egy penetráns bűzű pokolban. Két médium között vannak. Ezért nehéz megfogni őket, mert nem tartoznak sem az egyik, sem a másik szélsőségbe. Számomra éppen ezért markánsak, és jelent izgalmas utazást létük a két végpont, az igazán tiszta és az igazán gonosz között.

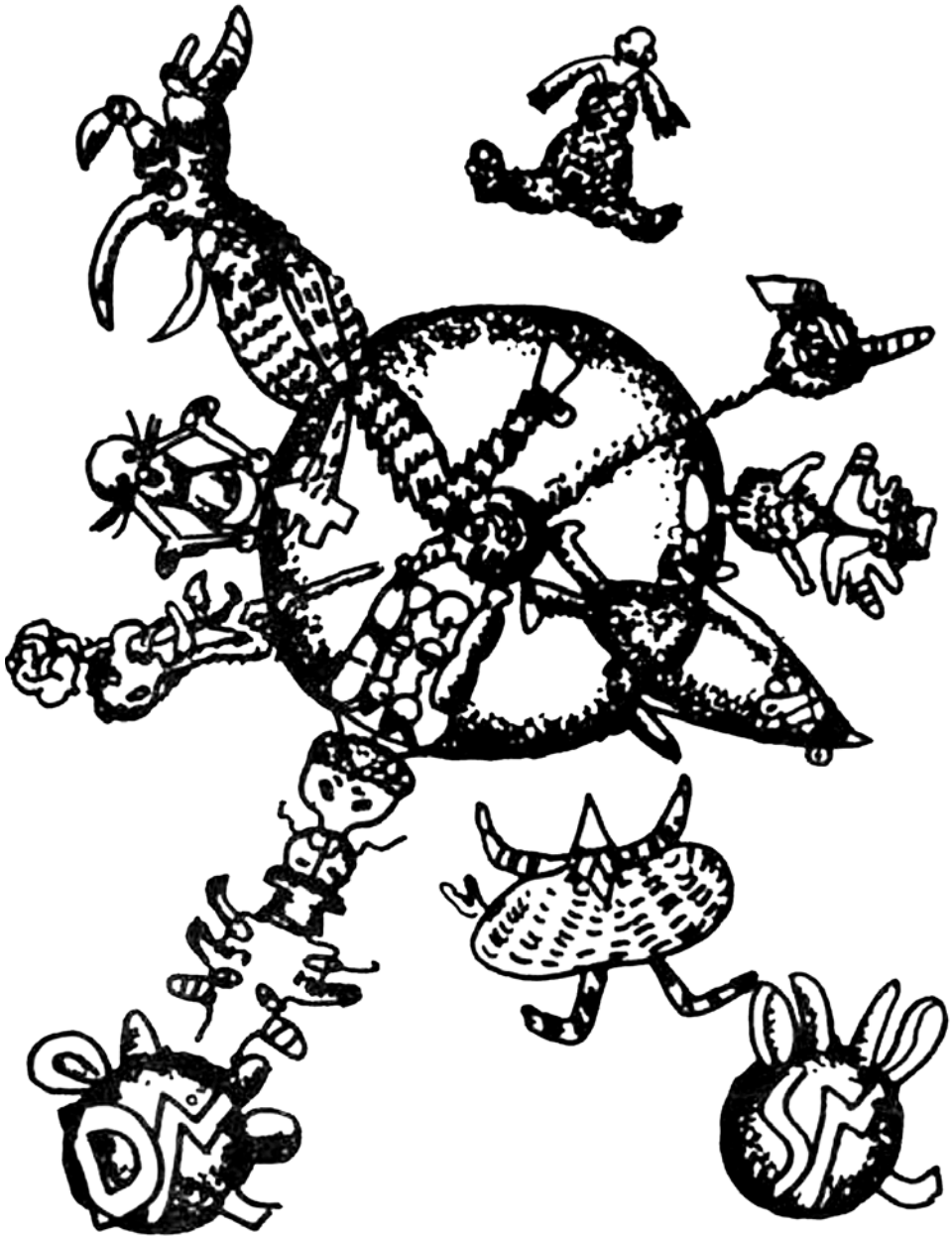
Valószínű, a tékozló fiú előbb megtér, mint a bátyja vagy a gázságvívó...

– *Pilinszky erről így ír: „A nagy bűnök tisztítóak, akár a villanyszék. De a bűnös, aki még bűnét is kis-óvatosan követi el, miben remélhet? Az élet szenvedéseit talán megússza, de megfosztja magát minden tiszta szenzációjától.” Mi, bukkottak, legalább tudóre szívhatjuk halálunkat, de ő?*

Mi szennyesek vagyunk, ő maszatos. Egyszóval: lompos. Mit kívánhatnék neki. Hogy vagy legyen forró, vagy legyen hideg. De ő hozzászokott a langyossághoz.”

Mire akarsz figyelmeztetni bennünket ezzel a pókkal?

– A keresztospók fészke a földiken, kertekben van, fél méter mélyre is befúrva, és oda húzza be áldozatát. Tudom, mert diákkoromban a többiekkel együtt nagy élvezettel szedtük ki őket lyukfészükéből. Spárpa végére egy csöpp alakú szurkot ragasztottunk, és leengedtük, a pók pedig azt hitte, hogy valami ennívaló. Beleharapott, és beleragadt, mint az ember foga olykor a törökmézbe. Kiránthattuk. Persze vízzel is ki lehetett önteni. Egyébként minden állat leplezi magát és elbújik, hogy könnyebben cserkészhesse be zsákmányát, ebben jut tökélyre a keresztospók. Mostanában az ember is ilyen pókleselkedővé válva kapja el az ártatlant, és ez számomra mindig döbbenetes. Később ez átment másik témába. Szent István fejét vettem elő, s mintegy lidércé tettem. Ott néz széttett nyolc lábával és figyel. Mi történt, és mi történik? Ez megidézése szellemének, félelmetes képmása által. Nem a póklábakon van a hangsúly, hanem a félelmetességben. Azt sugallja, én is látlak téged, s egyszer számat kell adnod minden tettedről. Pilinszky ezt így fogalmazza: „Ha életünkben csak egy órára komolyan vennénk Jézust! Csak egy percre azt a percet, amikor egyedül szembesülünk Istennel! Amikor a Bárány egyedül engem néz, s egyedül engem kérdez, s egyetlen szó erejéig se mások bűneiről, hanem egyedül a saját bűneimről.” Ő felfelé néz, én körös-körül, megpróbálom lerántani a leplet ördögeinkről. Eddig több mint négyszáznak adtam formát, hogy látván lássuk őket. Azt hiszem, szükséges ma is „... hogy megértsd a Jót, amit ott találtam hallanod kell, mit láttam az úton.”

– És most lássuk az ördögtárlatot, megnevezve és megrajzolva! Szabó Lőrinc szavával: Tárlat: A Sátán műremekei.

World S. O. S (Grafika a 84. oldalon található, a Szerk.)

Ez az ördög egy narancsra vagy labdára emlékeztető gömbön terpeszkedik, guggol, vagy éppen abból nő ki. Lábát nem látjuk, mintha belegyökerezett volna. Szimbiózisban

WORLD S O S

élnék. Ebben a konfigurációban az ördög nem akar járkalni, sétálni, ugrabugrálni. Ül. Terpeszkedik. Uralkodik. Eluralkodik.

Ami a felsőtestén történik, az már bonyolultabb. Csápszerű keze kígyózó mozgásokat végez. Mintha nem lenne csont benne, s így mindenféle elágazhat, mindenüvé befura-

Johnnie

kodhat. Bal kezében önmaga szimbólumát tartja. Ördögarckép, az uralkodói boldogság pompájában. Teste, mint a darázs potroha. A potrohból kinövő bugyrok is saját képmásaival vannak tele. Színes vízben, mint egy ördöganyóban levő ősmagzatvízben, ott úszkálnak, diffundálnak, s egytől egyig a Föld felé ponderálnak, hisz be akarják népesíteni. Ezek a bugyrok folyamatosan tágulva végül is egy olyan lebernyeggé alakulnak, amely mindent bekebelez csúszós, miazmás, bűzös poklába.

Az ördögszületés nehezen megleshető folyamat; füstös, homályos, kéreg alatti helyen, vagy még inkább szuroksötét, kátrányos éjszakában zajlik. Már csak azt vesszük észre, hogy elleptek bennünket. Pedig születésében kéne meglesni, kihúzgálni, egymáshoz csapni, egymással agyonütni őket. De arról már lekéstünk, hogy „in statu nascendi” likvidáljuk az ördögöket. Megszülettek. A mieink. Virágjukban, virágzásukban a mieink. Úgy bolyongunk közöttük, mint egy dzsungelben. Mindig azt érezve, hogy a közepén, a legsűrűjében vagyunk. De nincs meg az arkhimédészi pontunk. Töprenghetnénk: mi lenne a legfontosabb? Töprenghet valaki, aki eltévedt egy dzsungelben? Ahol áll, fiktív centrum. Karnyújtásnyira kezdi vágni az utat, no de...

Mindenek fölött és alatt az ördög
 (Grafika a 86. oldalon)

A kompozíció olyan, mint egy mexikói totemoszlop. Mindegy, hogy alulról nézzük, vagy felülről kezdjük szemlélni. Az egymásból növés, az egymásfölöttiség, az egymáson ülés-állás szerkezete, mint az artisták sokat megcsodált produkciói. A totemördög gúla-utermannjának vaskosságát karja mutatja legjobban. Nyaka trapézán ül töksi feje. Szeme és szemöldöke nagyon színes. Az orrából tortaszélet formában növő szakálla színpompájában mindentől elütő. Mint az óceániai szigetvilág bennszülöttjei, akik azonkívül, hogy

díszíteni kívánják magukat, valami más explicitásban is el szeretnének rejtőzni. A feje búbján, mint egy köcsögkalapból, ördög-bikefália nő ki. Persze, ez nem is négy szem, lehet hat, vagy akár több is. De akkor nem is csupán kétfejű, de valami másfajta, igen összetett lény áll a feje tetején. Ez a totemoszlop jelképezi az ördögök egymásra, egymáson, egymásból épülő dicsőségét. Szemlélteti, hogy az ördögiség esetlegessége látszólagos, valójában már szinte katedrálissá épült; döbbenetes, félelmetes, megbénító, ahogy

Az ördög – ördöggel tart (Grafika a 85. oldalon)

Erről nagyon nehéz lenne most, miután megrajzoltam, megmondani, hogy egy ördög vagy kettő. Konfiguráció. Lehet, hogy egy szíami ördögiker. Összeolvadás. Ilyen lény nem létezik, de mert kiugrott a papírra, most már egzisztál. Feje búbján két hitvány, csúnya, karvalyszerű kismadár. Nyelvük kötelék gyanánt fonja át azt a két fejet, ami egy. Kezei lábak inkább. Mintha tollazva volnának, de pirosra és papagájélnkségű tarkára. A kéz a szeretetet fejezi ki, többet mond, mint az arc; ez a kéz azonban csak sújt, lesújt.

További részei? Egybeszabottság, artikulálatlanság, az organikusság részletezésének a hiánya jelképezi. A hitvány farok olyan nyolcast formáz, mint az örülő malacé. Az öröm kunkori 8-asa. Kígyózását fel sem foghatjuk. Olyan hatalmi jelkép ez, mint például a kétfejű sas.

Mert a gonoszság mindig együtt van. Nem analizálható: nem bogárgyűjtemény. Kár szétszedni, nem is lehet: ördög ördöggel tart, bármilyen összetett, mégis egy a Gonosz.

Kicsiben és nagyban egyaránt:

Belzebub Militans (Grafika a 88. oldalon)

Úgy kezdődött, hogy: „Kain így szólt testvérehez, Ábelhez: »Menjünk a mezőre!« Amikor pedig a mezőn voltak, Kain rátámadt testvére, Ábelre és agyonütötte.”

Utódja, Lámech így szólt feleségeihez: „Ada és Cilla, halljátok szavamat, Lámech feleségei, figyeljetek szavamra: Leütöttem egy embert sebemért, egy ifjút sebhelyemért. Ha Káint hétszer bosszulják meg, Lámechet hetvenhétszer.”

És azóta: „Mi a történelem, vérfolyam, mely ködbevesző szikláibul a hajdannak ered ki...”

Belzebub Militans, vagy a kőbaltától a rakétaig. A háború ördögét én valami egészen hatalmasban szeretném megalkotni. Fenyegető figyelmeztetés. Orsóforma, rakétaalakú test, kiugró részek nélkül. Egybeszabott, faragatlan tuskó. A kőtömbből X alakban nyúlnak ki tyúkéra emlékeztetően lábai. A felső lábszár inkább egy díszes csizma.

A feje csákószerűség. Gyúszú, mint a ma divatos férfikalapok, egy tökön. Az arca együtt van a testével, a helye sincs jelölve. Nincs szem, orr, száj, nincs arcjáték. Teljes egykedvűség, egyformaság, vasba merevedettség. Magából kivetkőzöttség, vasba vetkőzöttség.

Testhez tapadó keze a haptákba állást jelzi. Ujjai csicsókára emlékeztető gumósodások. Egyik kezében kőbalta, másikban törött puska vagy ágyúcsövek eszenciája. Az ősiség és modernség együtt. Média. Ördögi gonosz. Háborúskodó. Embertársát mérlegelés nélkül megölni készülő. Parancsra? Parancs, felsőbb utasítás nélkül is!

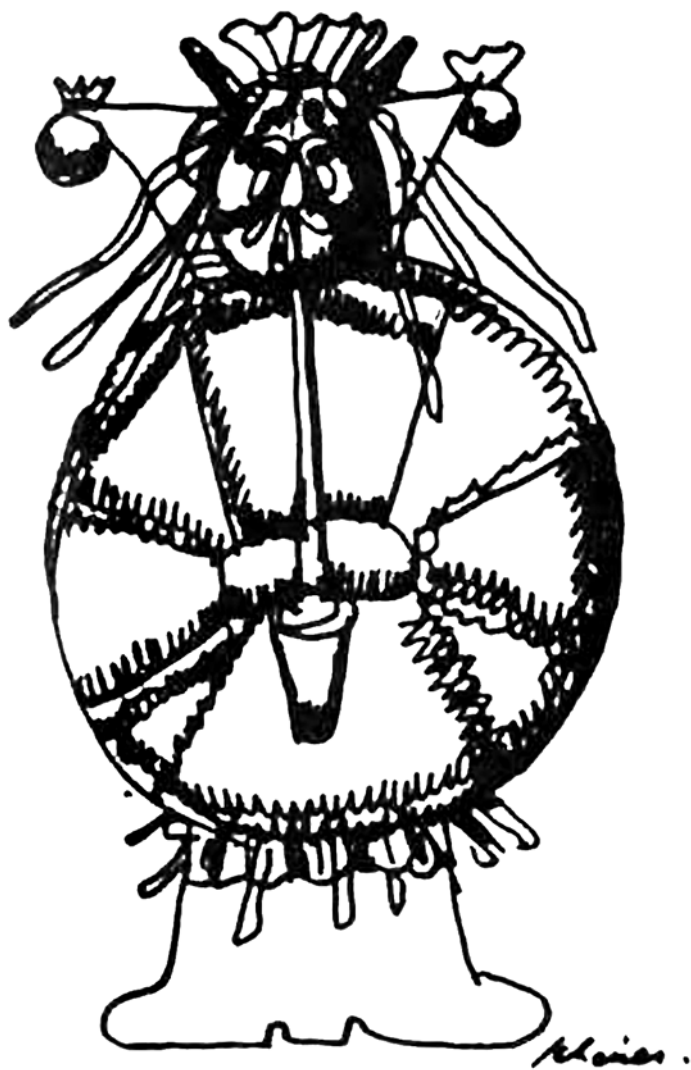
Zelekula (Grafika a 89. oldalon)

Kritikus. Mint ahogy olvasható a rajzon is, nagy zibi-zaba-pia-pusztító. Babapiskóta ujjai, medvetalp kezei vannak. Nem kérgesedett meg a munkától, de elhízott a zabálástól,

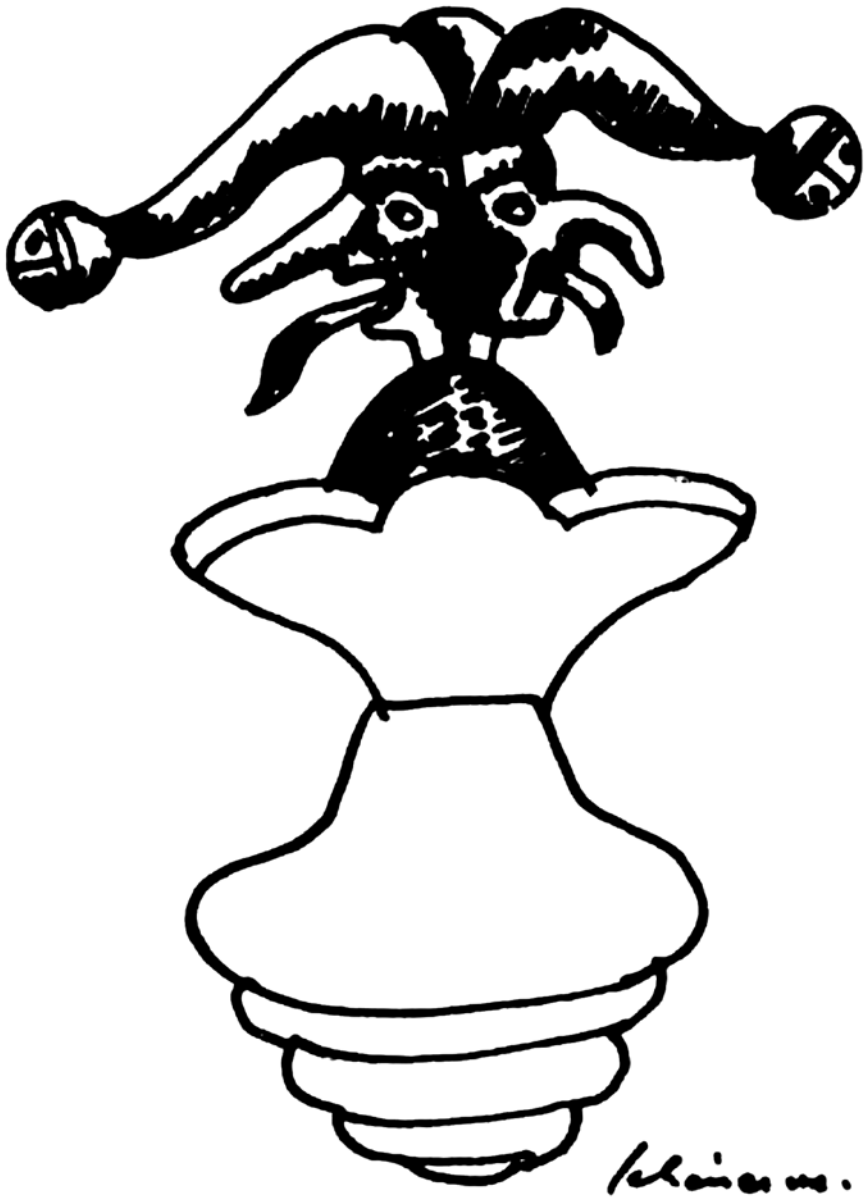

Johnnie W.

Köp mögigt)
Pipa - Sutzak
Lelken - Sutzkom

Ördög . bugaio'

elpuhult a pennaforogatótól. Kapzsiság, mohóság és a precizitás keveréke. Mindent felfal, majd mindent levág... letarol...

Köpmögint (Grafika a 90. oldalon)

Pipadohányzacskó testű, pipázó ördög. Lakodalmas pántok, szíjak tartják össze. Természetesen csizmában van. Közönséges, köpködő, pipázgató. Részizagságokat, pipaszutyok-keserúséget, lelkem szutykát pőfékelő. Szívesen hallgatják, észre sem veszik, hogy az összefüggéseket nem ismeri. Köp-mögint – mög-int.

Ördögbúgató (Grafika a 91. oldalon)

Gyermekkoromban búgó csigabigával játszottunk. Csigáztuk. Bigáztuk. Csigabigáztuk. Fölpörgettük. Föl tudtuk pörgetni. Bohócos, két ördögfejű pörgettyűm is pörög. Minél inkább nem kéne, annál inkább. Ördögjáték. Játékördög:

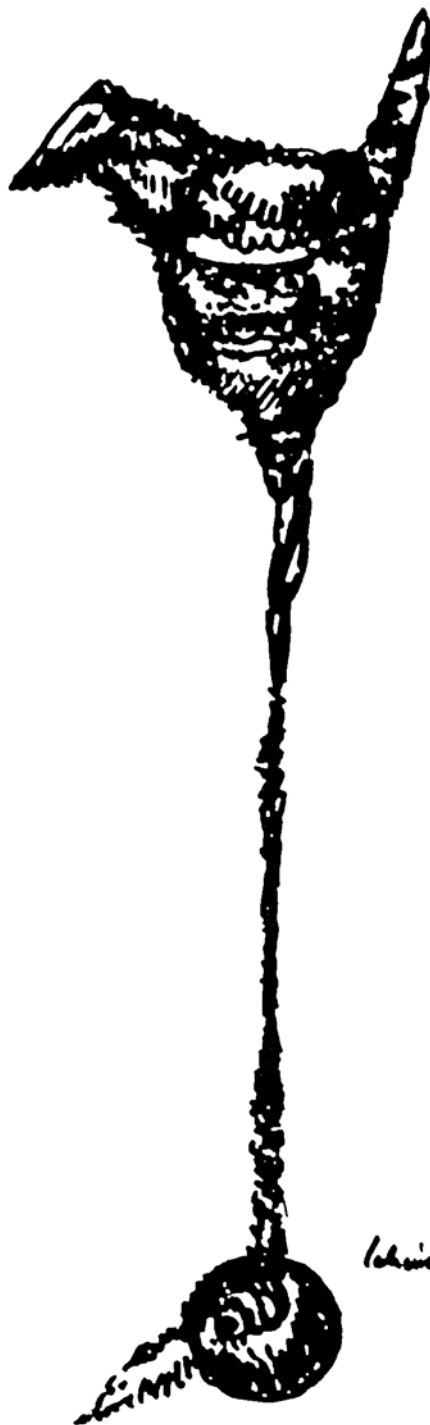
Dagonya Lázár (Grafika a 92. oldalon)

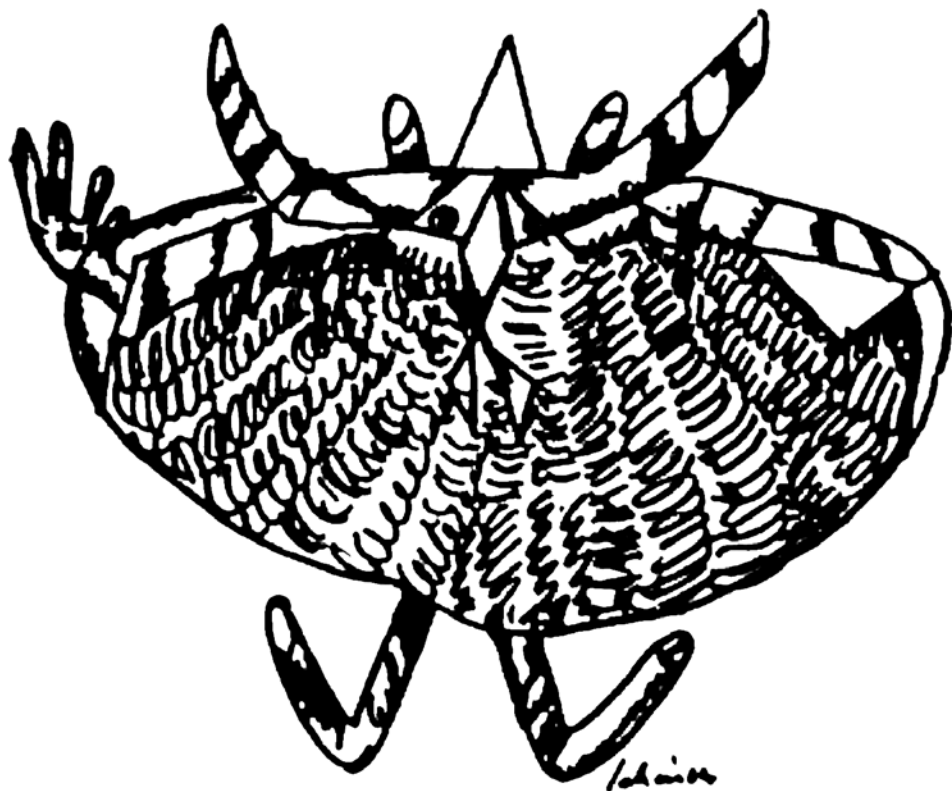
Daga-daga-dagadom. Tipi-tapi-tapicskolom. Elkene-kene-kenegetem. Kerekerdő, gombocska, elszőkött a dimbecske, dombocska. Maradt még valami? A dagonya. Szeretem a naspolyát, imádom a dagonyát! Hová lett a naspolya? Megette a kankula. Sebaj! Megmaradt a dagonya. Maradt a dagonya? Megmaradt a dagonya!!! Dago-daga-dagonyázom. Dagonyázzál! Dagonyázzunk! Ez alkotás? Annak látszhat. Alkotás-látszat. Infantilitás. Kajlaság. Morbiditás. Se nem gurul, se nem áll. Stagnál. Megfeneklett.

Széllal bélelt sárkány (Grafika a 93. oldalon)

Lapacs Sárkány. Lapos, mint a rája vagy a lepény. Lepény-sárkány-hal. Lába, szarva, kis csápjája van. Göcsörtös, ágszerű keze mint csutka ágazik el a vállából. Mézeskalácsból?! Tésztából?! Nem, fűzfából, kosárfonásmintával. Rusztikus. A fonásba ritmus vihető. Szép, rendszerezett látszat.

Miért lepény? Mert nincs lelke, nincs szíve. Miért nincs neki? Mert nem is lehet! Nincs harmadik kiterjedése. Kétdimenziós. Ezért hát nem lehet lelket önteni bele, szívet adni neki. Ilyesminek nincs helye. Egyébként ez a legmegtevesztőbb dolog. Azt hisszük, minden ott van,

ahol kéne lennie. A szív és a lélek a helyén van. Hiszen megvan a helye. Nemcsak a jó, de a rossz is csak úgy boldogul, ha helyet kap. Ha nem kapna, bolyongana. Elveszetten. Soha meg nem találtan. A bölcs mondás szerint „tempora mutantur et nos mutamur in illis”. Még az ítéletnek is van térfogata, s időt kell hagyni rá. Hiszen az időben, ha akarnánk, megzárulhatna, elrohadtatna minden gonoszság, de virulenssé is válhat. Terjeszkedik baktériumflórája. Konformista. Előregyártott eszmékből él. Mások teremtik meg, de ő fogyasztja. Születésétől fogva öröki pozitív szerepe van. Ilyen kétdimenziós lények üresítik meg a háromdimenziósokat a negyedik dimenzióban.

Sziritty Paprika Jancsi (Grafika a 94. oldalon)

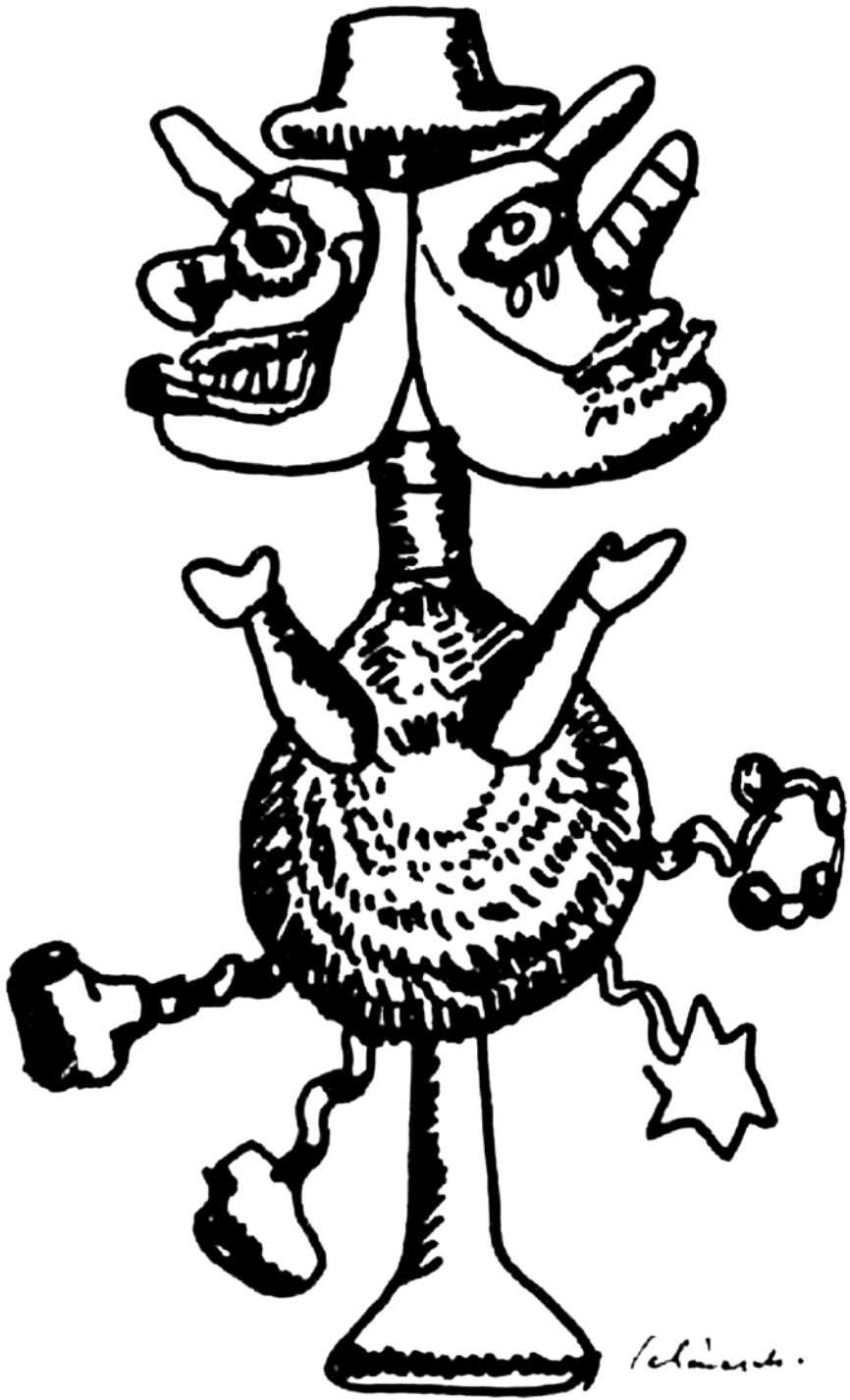
Sziritty? Finomkodtam. Szir-szar. Kimondtam. Olyan a kis fejcskéje, mint egy díszes réz dalmány pitykegomb. Kis szemecskéje, répa vége, tömpe orra van. Ez kopog, ha a fejét oda-odaveri. Márpedig oda-odaveri, hogy ezzel a mindenbe beleütöttségét jelezze. Keze-válla egyben, mint egy vállfa. Lábaszárát fölhajtja. Pentagram formát alkot. Paprika Jancsi. Jelentéktelen. Kis bukfencfigura. Az ember számára igen jó dolog egy ilyen ide-oda gurítható valaki. Irigylésre méltó, akinek a keze alatt ugrál egy titkár, menedzser, tanítvány, egy ilyen kis senki, aki csak arra jó, hogy megakadályozzon egy komoly folyamatot. Ha valami nem megy, vagy nem akarják, hogy menjen, akkor a tárgyalófélhez gurítanak néhány ilyen Szirittyet. Feltartják az ügyfeleket. A főnök pedig mentesül a szembesüléstől, vagy akár attól, hogy gondolkozzon. Olyan emberek tartanak ilyen specicskéket, akiknek pedig fontos feladatuk lenne. Nemcsak maguk nem alkotnak, de más is feltartanak az alkotásban a kis pentagónjaikkal.

Ha fúj a szél, mindig hápogunk (Grafika a 95. oldalon)

Gesztusaink pedig nincsenek. Blazírtság. Egykedvűség. Szívnek helye nincs. Pacsmagpofa-mozdulatok. Titkárnők, bolti eladók, ügyeinket ügyintézendők érett kukoricacső-mosolya nem több, mint a gargalizálás. Mindig ugyanaz a maszk, vigyor, ha kell, könny. Hápognak. Nekünk hápognak. Mit? Már nem is fontos. Nekik pedig az a jó, ha olyat hápognak, ami miatt nem lehet kérdőre vonni őket. Az egyforma vigyor, vicssor boldog állapot. Megvéd minden felelősségvállalástól. Következetes alkalmazása garantáltan problémamentes.

Boros pohár talpából kiálló rúdon hólyagszerű test, bohóc-ördög-Janus-arc. Kötélen, láncokon különféle tárgyak lógnak, amelyeket himbál a szél. Csörömpölnek. Felborulna az egész, csak egy nagy szél kéne. Elfújná a vicssor-vigyort, a könnytelen könnyet. De hát csak kis kóbor szelek vannak. Bárhonnán is kóborolnak, a csörömpölés és a hápogás változatlan. Változatlan a kifényesedett, megkelesztett, előre kikeményített, de az unalomból behorpadt, babapüderrel kimeszelt arc. Sógoruk a:

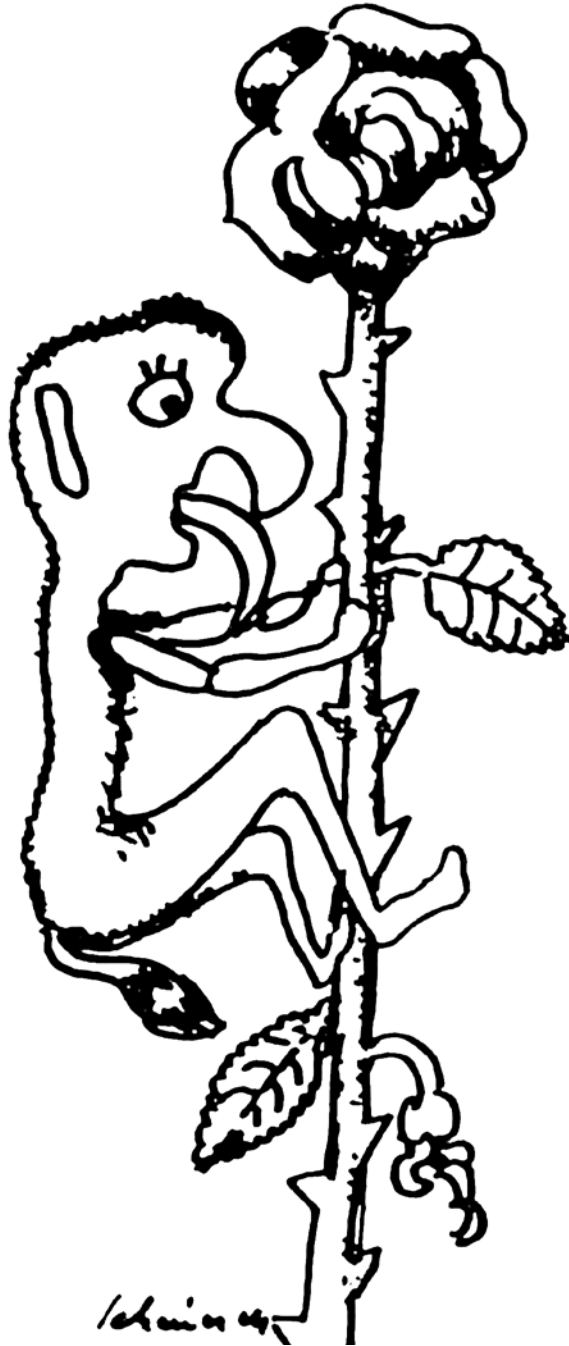
Dísz-mafla (Grafika a 96. oldalon)

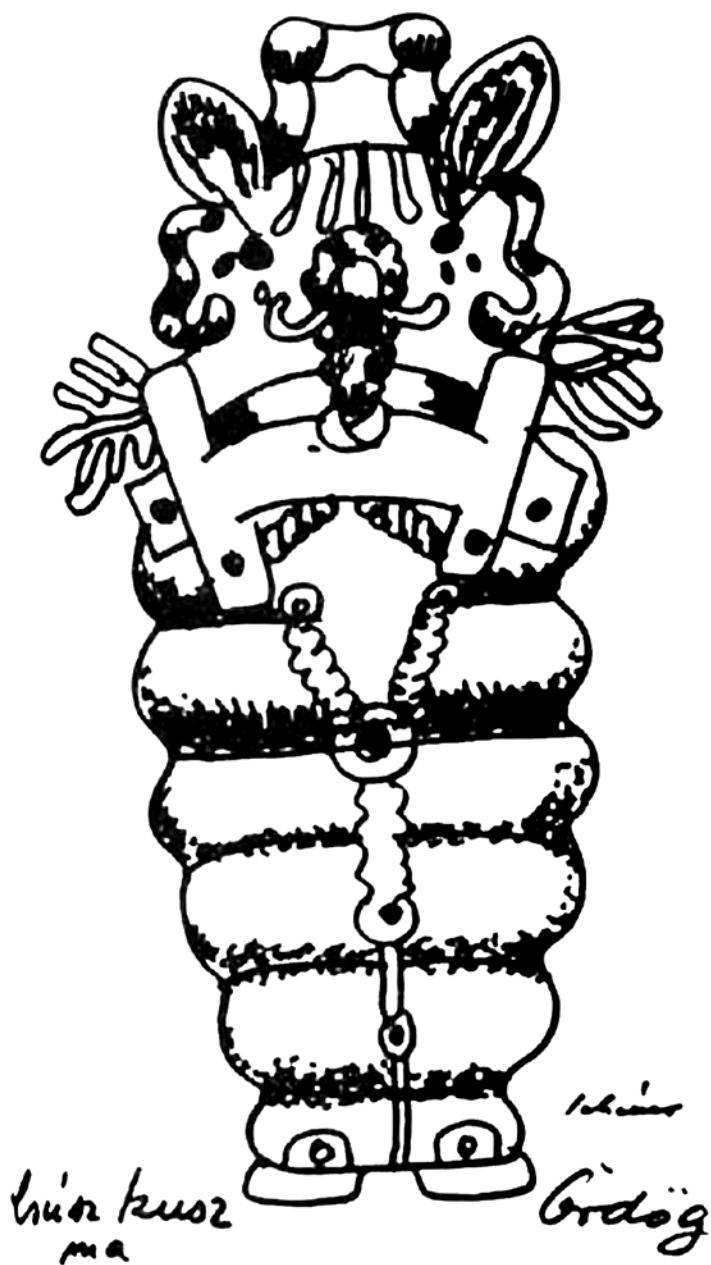
Első ránézésre kedves játékmackó, aki hátsó lábát szétteszi. Mellső lába nincs. Bozontos kis fejcskén a győztes római hadvezérek diadalmi jelvényét viseli. Varázsa a jellegtelensége. Mindegy, ki-mi van ebben a díszsákban. Külsőségek. Feladata – díszességéből eredően – az együgyűek, a sznobok, a pók-pontifexek érdeklődésének felkeltése. Maflasága díszességénél is fontosabb. Ha túl okos lenne, szembekerülne más okosokkal vagy a még szélesebb táborral: a butákkal. Ha buta lenne, sokan magukra ismernének. Bölcsessége: díszmaflaság. Mert az emberiség okosokra és butákra oszlik. Minden buta okosnak tartja magát. Így aztán a butákból kerülnek ki a nagyokosok, akik ilyen kis Dísz-maflákat pátyolgatnak. Őket, akik semmire sem jók, s ezért alkalmasak mindenre. A romlás kis Priápuszainak díshely jár. Kenyéradóikat díszítik.

Rózsatetű ördögcsimbók (Grafika a 97. oldalon)

Irodalmi, művészeti elősdi. A kinyílt műre száll. Rászáll. Mert nem ismeri az alkotás örömét és kínját, elvinné az alkotók örömét, fokozná kínjaikat.

Csusz Kuszma ördög (Grafika a 98. oldalon)

A kő alól előmászó skorpiók láttán született. Elnyúlt hernyóteste van, fölfújható műanyag szkafanderbe öltöztetve. Szabályosan hurkásodik, bugyrosodik rajta. A válla és a melle fából készült ökörjáromszerű ördögjáromba van fogva. Nem tud járni. Alattomban csúszik-mászik. Pusztításának medianizmusa a hernyóéhoz hasonló, de míg a fákat,

bokrokat, virágokat rovarirtó szerekkel megszabadíthatjuk a kártevőktől, itt semmiféle vegyszer nem segít.

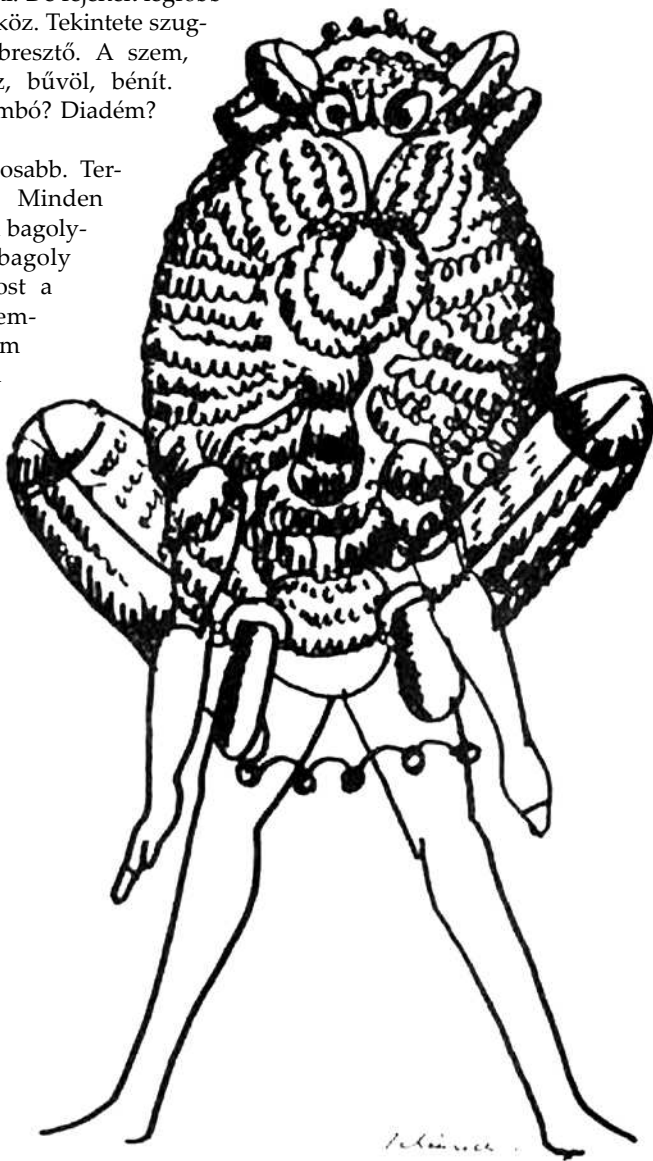
Férfi?! Nő?! Mind a kettő, de főként együtt a kettő.

Bagoly-tehén-ördög (Grafika a 99. oldalon)

Három állati lény konfigurációja. Nősténység. Hímség. Hímnőség. Magamutogató meztelenség. Magát idéző, másokat igéző. Bűvölő, babonázó. Csalátekcsupaszság. A bagoly mintha beborítaná a ruhátlan női alak felsőtestét. Így csak a lába és az ágyéka nő. Onnan fölfelé puhány, pihepaplanszerűen befelé huppadóan szőrös. Mindenhol benyomható, jólesik rajta henteregni. De fejének legfőbb tartozéka, csőre – szűrőeszköz. Tekintete szuggeráló, merev, félelmet ébresztő. A szem, ha nem mozog, babonáz, bűvöl, bénít. Füle nagy ékszer. Rózsabimbó? Diadém? Korona?

Lába a férfilábnál vastkosabb. Terpeszkedik, mint a béka. Minden pozitúrában stabilitást ad a bagoly-nak, amely uralja. A bagoly okos. Okossága itt és most a fölébekerülés. megszellemtelenített merevség. Nem tudása, de uralkodása által bölcs. Bölcs uralkodó.

Ágyéka környékéről két tehéntógyszerű fallikus forma csüng alá. Anyaságjelképek?! Nem, tejet nem adnak. Még a tehén ártatlanságát, naiv butaságát is hiába keressük. Abszurditása a tehénártatlanság lát-szata.

Lebabázó ördög (Grafika a 100. oldalon)

Fölhasított kecske vagy fekete birkaszőr ördögbunda. Rembrandt széthasított szarvasmarhája kiterítve, négykézláb. Ebből a bundából egymás hegyén-hátán, piramisszerűen bújnak elő az egyre nagyobb és testesebb kisördögök. Mater diabolica. Ördögi termékenység. Ördögméhkirálynő. Fogamzásserkentőt szed. Még! Még! Kevesen vagytok! Nagyra nőjtek, szép kis „feketém”!

Húgyhólyag fül (Grafika a 101. oldalon)

Hogy fülecskéd süket?! Hogy olyan, mint a hörcsög pofazacskója?! Belegyűjtöd a zabálnivalót, amit nem tudsz felfalni egyszerre? És az a sok szép színű folyadék, ami a fejedben, a fejed körül áramlik? Tessék?! Rossznyelvek szerint ez a húgyhólyagban való áramlás azt jelenti, hogy semmi köze színeid fiziológiájának az értelméhez. Hogy?! Nincs is értelméd?! Szörnyű! Szóval azt merik mondani, hogy az értelmetlenné tett értelem színdinamizmusa övez. Bármerre lökőd, löknek, himbálsz, himbálnak, más-más színű ez a

Húgyhólyag fül

101

húgyhólyag glóriád. Dicsőséged forrása, hogy nemcsak téged, de te is, bármikor minden színt a kívánt színnek látsz, bizonyítod, ha kell: ó, nem fekete, csudaszép csudaszín, csuda szín pompás itt minden!

Lúdláb (Grafika a 102. oldalon)

Szegény Hanyi Istók. Állítólag valaha ember volt. Elállatiasodott. Elördögiesedett. Kulturálatlan, hitvány kis ijesztgető. Ismeretlen, tehát félelmet keltő.

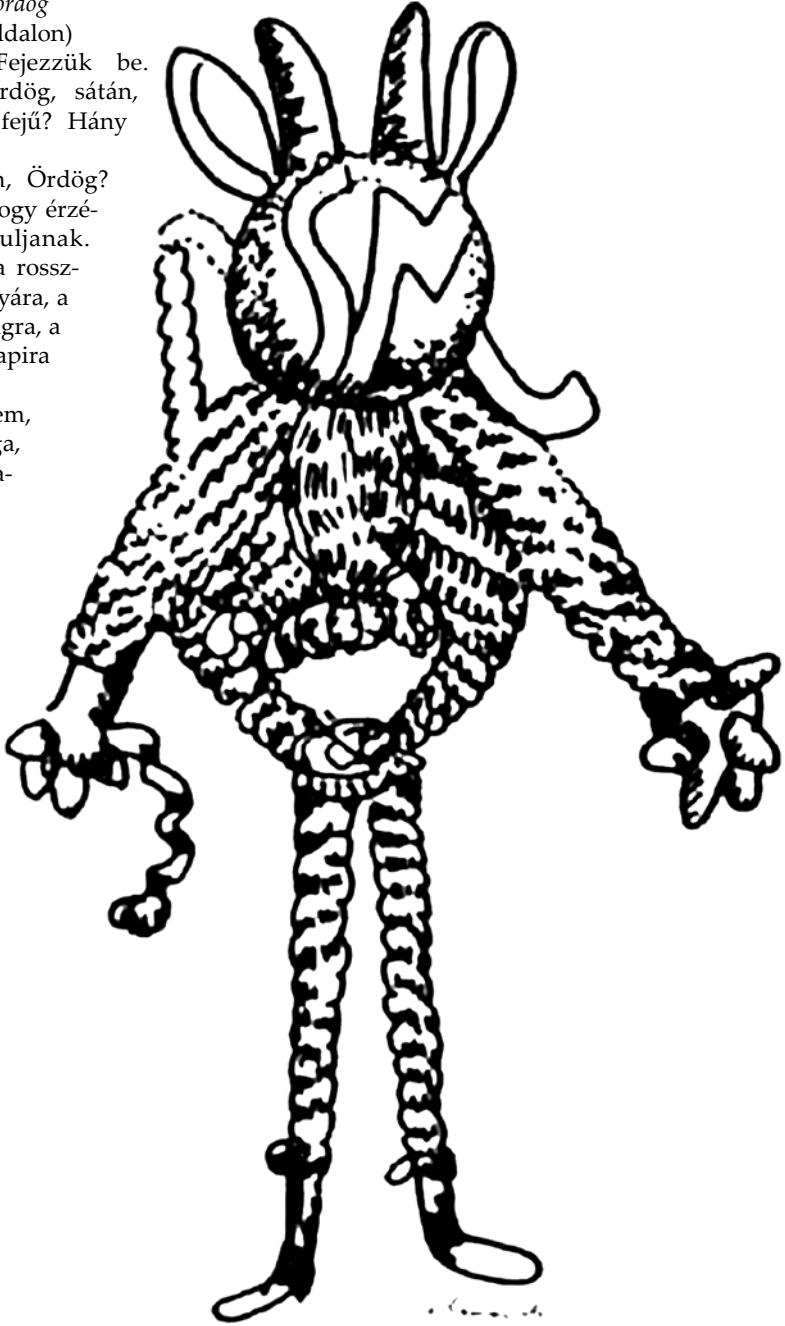
Távozz tőlem, ördög
(Grafika a 103. oldalon)

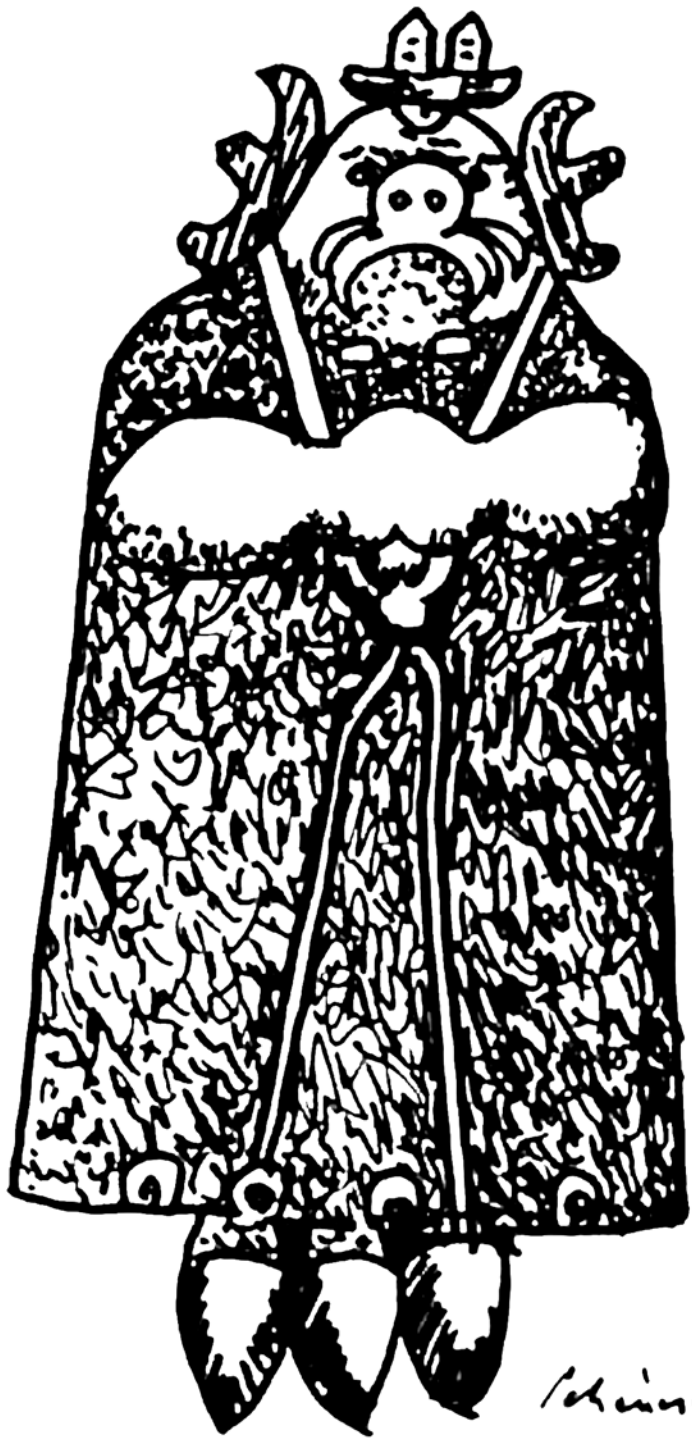
Befejezem. Fejezzük be.
Fejezzük le! Ördög, sátán,
sárkány. Hány fejű? Hány
fejét?

Távozz tőlem, Ördög?
Nem hagyom, hogy ér-
zé-
keim eltompuljanak.
Figyelnem kell a rossz-
ra, a jóra, a csúnyára, a
szépre, az igazságra, a
maira és a holnapira
egyaránt.

Nem tűrhetem,
hogy jó a dolga,
vígán él s gazda-
gon az

Ördögpatkoló.
(Grafika a 104.
oldalon)

Játék – komolyan (Apokrif interjú a hetvenéves mesterrel)

– *Valaha, nagyon-nagyon régen, lehetett még 1990-ben is, ismertem egy boldog művészt, aki „csak” játszani szeretett, „játszásból” felépítette 100 × Szép világot a Rossz ellen. De ez a Rossz is még belül volt a Szépen: opponálta azt. A küzdelem is játék volt.*

– A látásnak nincsenek törvényei, mégis gyönyörködni tud. Szemünk ott szeret tanyázni, ahol a Szépség van. A Szépség meghatározhatatlan és tünékeny, de nyomot hagy maga után.

– *Ha ennyire a Szépség megszállottja a mester, hogyan lehetséges, hogy az utóbbi időben annyi ördögöt „ellett”?*

– A Szépség nem intermediális média, mert nincs csúnya-szépség. Az abszurditás csupán a Szépség manipulálása az ember által.

– *De hát akkor a mester is manipulál?*

– A Szépség a véletlenség és a tökéletesség feszültsége. Az ember lehet csúnya, de a szépsége nem. De ez a Szépség: elveszíthető. Ha az agysejtek nincsenek igénybe véve: az arc üres marad. Vajon szép-e a tökvigyori Szépség? Tehát nem én manipulálok, hanem az, aki az ürességet Szépségként akarja feltüntetni. Az üresség: üresség. A maszk sok mindent leplezhet és leleplezhet. Mindnyájan, mindig valamilyen maszkot hordunk, változtatjuk is azt – hangulatainknak megfelelően. A velencei maszkok éppen erre voltak alkalmasak.

– *Újabbán a mester képei szegélyén megjelennek sorban lefelé ezek a maszkok. Jelen lehettem az első ilyen kreáció megszületésénél. A lemez széle, amelyre a férjem számára a Kukullát festette, üres maradt. „Levágjam?” – kérdezte, majd rövid gondolkodás után hozzátette: „Vagy fessek rá velencei maszkokat?” Az ötlet kitűnő. Azóta gyakorlattá vált.*

– A maszkok közötti állapot kezdett izgatni engem. Az átmenet: mi lehet az emberekben, miközben kifelé furcsa alakokat öltönek. A maszk: abszurditás, az ember ezzel manipulálja a világ számára önmagát. Csakhogy: a maszk alatt milyenek is vagyunk? Végül is mindenki csak maszkjaival (szerepeivel, történeteivel, tudatának működéssel), a világban benne létével (a heideggeri Dasein által) tudja felfogni önmaga létezését is. Tehát a maszk, ami látszólag manipulál, valójában létezésünk leírásához (festő esetében: lerajzolásához) segíthet. Illetőleg csakis ez vezethet el hozzá. Csakhogy számomra az utóbbi időben megrendítő tapasztalatok következtek mindebből.

– *Elnyomta mindez a Szépséget?*

– Aki elnyomja a Szépséget, bűnt követ el, mert megöli valakiben vagy valamiben az Élőt. A Szépség inspiráció a forma képzésére. A szellem nyomot hagy az anyagban. Sok mindent el kell hogy hagyjunk, hogy egyedül lehessünk a Szépséggel. Ugyanakkor: száz színt gyűjt a Szépség, fogadd be. Színesedj, adjon neked boldogságot kéretlenül. A szárnyalás a Szépség csodája. A szabadság intenzitása egyre magasabbra emeli a Szépséget. Ezért játszottam eddigi életemben: ezt a szárnyalást mint a szabadság egyedül lehetséges formáját (mármint a politika által eddig megengedett formáját) követtem. Ez volt az én szellemi szabadságom. Csakhogy mostan (mostan alatt az utóbbi éveket értem), amikor politikai értelemben is szabadon szétnézhettem, mit is kellett látnom? A maszkok alól kihalt az ember. A maszkok rámerevedtek az emberekre. Nemcsak másokra: rajzoló, rajzoló, és a magam belső valóját is mindinkább csak maszkká rögzülve formálhatom. A megmerevedett maszk: az üresség. Én azt mondom: depresszió. Barátom, Kabdebó Lóránt, amikor ránéz ezekre a szenvedésből fogant rajzokra, T. S. Eliot *Az üresek* című versét kezdi idézni. Szavamra mondom, eszembe se jutott volna összekapcsolni őket. De ettől fogva megörültem: van kihez kapcsolódnom. Az Eliot-vers megmagyarázta nekem: van egy bizonyos állapot, ami már nem is állapot, inkább csak tengés-lengés. A maszkok közötti izgalmas állapot megszűnik ezzel, kitömött szalmabábu lesz a létezés módja. Kérdezte az ördögöket: őket – ha szenvedve is, de – gyönyörrel ellettem. Az ördögök: élő maszkok, a bűn megjelenési formái. Furcsa ezt mondani: szerettem az irtózatot ördögöket, mert iszonyodtam tőlük, azért meg is hódítottak. A bennük megtestesült Rossztól védekeztem: a Szépséget ellenük – bennük és általuk vonultattam fel. Az értelem nemcsak kiválasztani képes a Szépséget, hanem rendezni és magasabb rendűvé emelni. A Szépségnek lehetősége a változás és a változtatás. Teljessége a pillanat – a pillanatok összeadódása. Nem statikus, nem marad egy helyben: pillanatonként változik, elhalkul, megpihen, föllángol. Vegyük magunkat körül Szépséggel a Rossz ellen.

– *Hogyan jöhettek akkor az ördögök után az üresek?*

– Amikor azt hittem, hogy minden olyan szép és jó a világon: Szépséggel szédítettem a Szívemet. Ha az ölekezésből két idegen válik el, ott a szépség elvesztette varázsát. Az üresek – ezek az idegenek. A szépségben a belső sugárzik a külsőben. De ha a belső nem sugárzik? Ez a depresszió. A megfagyott maszk. Amikor nincs maszkok közötti állapot. Olyan állapot, amikor nem vágyunk arra, hogy a pillanatnyi tovább tartson. Ez lett a *152 rajz* című albumom.

– *A mester visszájára fordította a 100 × Szép világot?*

– Nem én. A világ fordult el alólam. És ezt is le kellett rajzolnom. Most nem gyönyörködtem: szenvedtem. Hat hétig, abban az 1992-es „hosszú, forró

nyárban”. Ma már büszke is vagyok: formát adtam az ürességnek. Nem én üresedtem ki, de a maszkok. Én csak tetten értem mindezt.

– Ördögök, üresek, cselekvő rontók, tehetetlen maszkok. Ennyi maradt a világból a huszadik század második felében? Hová lett a karácsony felemelő, ajándékozó hangulata? Vissza tudja-e még varázsolni számunkra a mester – ha csak vágyódva, nosztalgiában – az ünnepet? Hogy megélhessük, hogy követhessük!

– Itt van a *Huszár a szívben* (Grafika a 107. oldalon), nézzed, beszélj róla az embereknek!

– Fogalmazom, ahogy kéred, de beleillesztem, amint tőled hallottam, a te elbeszéléseidet arról, hogyan, miért született ez a műved, az én gondolatfolyamomba. Te kérted! Lelked rajta, legyen.

Ki volt Gájusz? Nem tudjuk. Mégis a legfontosabbat tudjuk róla: szereték. Olyan ember volt, aki méltó mások szeretetére. Két évezrede mérték lett a

hívók számára. De a Biblia beleépült az egész emberiség kultúrtörténetébe is. A mérték, amely János apostol szeretetét kiválthatta, általános érvényű. Az emberi sors legszebb esélye fogalmazódik benne.

Szeretet?! Szeretni?! Hogyan?! Mikor?! Mindig!! És mérhetetlenül! Parányi kis szív, életfontosságú húsdarab. A szeretet székhelye. Megpróbáltam nagyra növesztetni; monumentálissá tenni. A kompozíció a bárány feletti apró zöld levelektől a költő szíve alatti utolsó gubóig két méter. Igen egyszerű anyagokból készült. A szíve közepe mézeskalács. Mindig az adakozás, az ajándékozás szimbóluma volt. Egyszerű, olcsó, gyorsan száz- és ezerszámra előállítható színes-szíves ajándék. Rózsás, pozsgás, mint a frissen kisült, meleg kenyér. Színei is olyan tüzesek. Még az úgynevezett hideg színek is izzanak. Pedig milyen kevés festékféléből keverik ezt a színompát. Az ember gyönyörködtetésére és fogyasztására egyaránt alkalmas, semmi mérgező anyagot nem tartalmazhat.

Örül az ajándékozó, boldog a megajándékozott, mert az adakozás kétoldalú öröm, elementáris erő, csodálatos kapcsolatteremtés. Ha színei nem halványodnak el, nem szürkülnek meg.

Kérek valamit ezer forintért, a feleségem úgyis becseréli. Úgyse jó neki semmi. – Ha nem jó ezer forintért, nem jó kétezerért, tízezerért, még százezerért sem. Ha jó, akkor pedig minden jó! A napi kedvesség, a figyelmesség, a jó szó, amit már teljesen elbogatellizáltunk. A boldogok a kevésben is boldogok. A beteg, szomorú királyt meggyógyíthatná a boldog ember inge; de a népmese boldog emberének még inge sincs.

Tükröt is tettem a mézeskalácsra. Nézzen bele mindenki! Mérje meg magát! Lásna meg magát! Örüljön a szeme csillogásának! Szégyenkezzék eltompultságán! Szálljon magába ez előtt a felkiáltójel előtt. Ez az élő, mindig alkotó, mindig adakozó szív puha, de jól megtömött filcben fészkel. Olyan pop-artosan, legalább 2-3 atmoszféra túlnyomással van megtöltve. Ahogy az életben, a térplasztikában is a kitöltöttség a legfontosabb. Ami nincs teljesen kitöltve, ott hely marad a zürzavarra, a manipulációra. A bizonytalanság fészkel ott. Annak pedig egy nyitott szívben helye nincs. A szív kapu. Jöjjetek hozzám és én befogadlak. Szabadon járhasson be mindenki, s ha menni akar, menjen, de persze, ne üres kézzel, akarom mondani, szívvel. Más szívek számára ajándékkal rakottan. Az ilyen szív nem piros és nem fehér. Sokszínű. Visszatükrözi az élet sokszínűségét. Kivirágzik. Gyümölcsöt terem. Lám, ott a gránátalma. Végtelenül érzékeny. Az egyik szeme sír a sírókkal, a másik meg örvend az örvendőkkel. A nemzet lelkiismerete. A költő szíve.

Mellette a huszár, a vitézség és a bátorság jelképe. Az egyenesség. Kard által győz vagy esik el. Példakép. A gyerekeknek s a felnőtteknek. Akik még szeretnek bátrak lenni, s akik már elfelejtették, hogy gyermekkorukban arról álmodtak: bátrak lesznek egy életen át. A lóról szállt hős, kis fababahuszár. Kézbe vehetjük, befogadhatjuk. Köztünk maradhat.

Ki volt Gájusz? Nem tudjuk. Valaki, aki élt vagy ötven évet. Meghalt, mert szeretett – úgy, hogy szerethessék –, és ezért nem hal meg sohasem.

– És itt van a *Tenyerünkön a győzelem*. Örülj, és mondd tovább az örömhírt! (Grafika a 108. oldalon)

– Játsszunk ezzel is, mint a huszárral! Győzelem... Hányszor, hányféleképpen ejtették ki a szót.

A hellenisztikus művészet egyik legszebb alkotása a szamothrakéi Niké-szobor, amelyet győztes tengeri csata emlékére állítottak. Az istennő a győztes hajó orrára száll, és diadalmi harsonájába fúj. Gyors szárnyalását, magasból érkezését, a tengeri szél erejét mögötte hevesen csapkodó ruhája érzékelteti, valamint hatalmas szárnyai mozgásának lendülete.

Győzelem. Béke. Csend. Nyugalom. Mi volt előtte, s mi marad utána, akár a vesztes, akár a győztes nézzük? Pusztulás, gyász, szenvedés... A gyűlölet, ha egyszer kifakad, a gyűlölködők mérsárlására vezet, a háború pedig a legkegyetlenebb megnyilvánulása annak a gyűlöletnek, amely megbújik és forr az emberek szívében.

Európában negyven éve nem volt háború. Béke van, a hadászati egyensúly a félelem mérlegén kiegyenlítve. Vajon mikor volt a családjában utoljára háború, s ha béke van, annak mi az ára? Újjászülethet-e az ember és az emberiség a béke boldogságára? Lehet-e béke háború nélkül? Lehet-e győzelem vesztesek nélkül?

Catullus epigrammája a két legemberibb érzés együttélését feszegeti, Szabó Lőrinc fordításában így hangzik:

Gyűlölök és szeretek: Miért? Nem tudom én se, de érzem:

így van ez, és a szívem élve keresztre feszít.

Hol az én békém, hol az én nyugalmam, hol az én győzelmem? Bennem magamban, gúzsba kötve, jó szorosan leláncolva a gyűlölet kötelékeivel. Szárnya van már, repülni vágya, felülemelkedni rajtam, legyőzni engem, kitörni belőlem, hogy kitörjek magamból – de az én Nikém mindaddig rab bennem, amíg egyetlen ellenségem is van.

Minden ellenség egy félreismert barát. Nekem kell közelíteni felé, kezemet tární elé, felismerni benne mindazt, amiért szerethetném. Nagy ára van a gyűlöletnek, szívének fele az örökrésze, s ráadásként másik felének az árvasága. Az egyetlen mód arra, hogy egyetlen ellenségem se legyen: szeretni az ellenségben is az embert, s akkor meghal a gyűlölet, s szívének lángoló szeretete a győzelem felmagasztosodása. A legszebb és legnagyobb győzelem a magunk fölött aratott diadal. Föltámadásunk.

Sok kis „magándiadalból” születik a jó családi légkör, az alkotást segítő munkahely, a szétféphetetlen barátság. Talán a ma még a földgömbbe zárt Béke és Győzelem is napvilágra kerülhet. Sors bona, nihil aliud – mondja a latin közmondás –, a Sors jó szerencse, semmi más. Az ember sorsa nem szerencse, mondom vitatkozva, sokakkal együtt. Az emberi sors azon múlik, milyen arányban oszlik meg az ember szívében a gyűlölet és a szeretet. A világ sorsa azon múlik, mekkora teret hódít benne a szeretet. Ez jövőnk létünk alapja. Egyetlen út van, s ez egyben létszükséglet. Sorsunk a kezünkben, Nikénk a tenyerünkön szárnyal fel. Mi keltetjük ki. Gondosan átlámpázott tojásból, alaposan megvizsgált szívékből, szeretetünk melegéből kel ki, és szárnyal föl, hozza magával a békét.

A békét, amely nem a feszültség egyensúlya, de a teljes megnyugvás, biztonság állapota. A békét, amely a boldogság. Rajtunk áll a föltámadás öröme. Emberlétünk csúcseit keresve, az emberiség jövőjét építjük. Vagy... s ezt nem szabad még csak megrajzolni sem... a két kezünk közül elszáll, eltűnik, valahol messze a ködbe vész a Győzelem, a Béke és a Boldogság.

– Számba adtad a szavakat, de a szívemből! Látod! Van bennem erő a megújuláshoz is.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti
Kulturális
Alap

támogatja.